

KERESZTÉNY
SZOCIÁLIS TÖREKVÉSEK
A TÁRSADALMI
ÉS GAZDASÁGI ÉLETBEN

ÍRTA

GIESSWEIN SÁNDOR dr.

STEPHANEUM NYOMDA R. T.

1913.

ELŐSZÓ.

Midőn e felolvasásokat, melyeket a Magyar Társadalomtudományi Egyesület megbízásából a budapesti tudományegyetemen tartottam s melyek a Tanítók Évkönyvében (1914. évfolyam) megjelennek, egyúttal különnyomatként a magyar olvasóközönség rendelkezésére bocsátom, teszem ezt azzal a reménnyel, hogy ezáltal a keresztény szociális működés alapelveit szélesebb körben megismerik és hogy e megismerés a szociális tevékenységet is fokozni fogja. Mert sajnos, nálunk a szociális munkát és a keresztény szociális akciót még mindig igen sokan nem tartják különbnek a szociáldemokrácia munkájánál.

S valahányszor ezt a fogalomzavart észlelem, mindig eszembe jut az, amit néhány év előtt egy angol lapban olvastam. Truro püspöke egy angol lordnál vizitelt, hogy az ő hozzájárulását valami keresztény szociális ügy támogatására megnyerje. Ugyan hagyja, kedves püspök úr — mondotta a lord — keresztény szociális vagy szociáldemokrata egy és ugyanaz a dolog, mindakettő tulajdonképen csak béremelést akar. De, válaszolta a püspök, azért van mégis lényeges különbség közöttük. A szociáldemokrata azt mondja, *ami a tied, az az enyém* s a keresztény szocializmus alapelve: *ami az enyém, az a tied.*

IV

Csakugyan a szociáldemokrácia szocializmusa csak jogokról beszél, megfelelő kötelességek nélkül, míg a keresztény szociális rendszer a jogokat a kötelességek teljesítésére építi föl s kötelességeket hirdet nemcsak a proletárnak és vagyontalannak, hanem még inkább az intelligens és birtokos osztálynak. És ha Carlyle, Ruskin, Toynbee, Ketteler, Manning, de Mun, Mermillod, XIII. Leó és mások e kötelességek teljesítésében mint példaképek elől jártak, iparkodjunk minél többen nyomukat követni.

Budapest, 1913. augusztus hó 6-án.

A szerző.

BEVEZETÉS.

Sokan vannak még, akik midőn a szociális szót hallják vagy olvassák, mindig valami társadalomfelforgató vagy vallásellenes mozgalomra gondolnak, *dacára* annak, hogy már etimológiáját tekintve is, a *szociális* szó (a latin *socius* társ-szóból képezve) tulajdonképen ép azt jelenti, ami a valódi társadalmi kötelem és kapcsolat megteremtésére és megerősítésére szolgál.

Ez a félénk aggodalom minden szociális mozgalomtól, miként Brooke Foss Westcott durhami anglikán püspök nagyon jól megjegyzi, onnan *származik*, hogy a szocializmus hitelét vesztette *azáltal*, hogy sok mindenféle túlcsapongó és forradalmi követelés társaságába szegődött, de nekünk arra kellene törekednünk, hogy e gyanús társaságtól megszabadítva, nemesebb célokra használjuk. Szocializmus tulajdonképen az individualizmus ellentéte. Az individualizmus az emberiséget szoros kapcsolat nélküli, sőt egymással küzködő atomok egyvelegének tekinti, míg a szocializmus benne szerves egészet, élettelmes egységet

lát, melyet az egymással kölcsönös viszonylatban álló és együttműködő tagok összessége alkot.¹ Mégis hozzátehetjük, hogy az individualizmus, vagyis az egyéni érvényesülésre való törekvés és a szocializmus, vagyis a társadalmi kötelék szorossága, bármily ellentéteseknek látszassanak is, valójában egymást kiegészítő erők, melyeknek egyensúlyba és harmóniába kell helyezkedniök s azért a kizárólagos individualizmus, vagyis anarchizmus ép oly felforgató és veszedelmet hozó, mint a kizárólagos szocializmus, pl. a szociáldemokrácia elméletében, mert míg az előbbi a társadalmi rend és erkölcs felforgatásával az egyénnek, addig az utóbbi a tömegnek korlátlan zsarnokságára vezet és ellenségévé válik minden polgári és társadalmi szabadságnak.

A világom még nem volt és nem is lesz oly erkölcsi hatalom, mely az egyén és társadalom közti harmóniát úgy meg tudta volna teremteni és fenntartani, mint a kereszténység és nevezetesen annak többezeréves csodálatos erejű organizációja, a katolikus egyház. Innen van, hogy azt ellenségének tartja és ez oknál fogva támadja az individualizmus is és a szocializmus is. Az úgynevezett szocialisták ép úgy, mint az individualizmus bálványozója, a német bölcselő, Nietzsche, a legnagyobb dühvel rontanak a kereszténységre és különösen a katolikus egyházra, bár máskor megint Krisztusra, mint az első szocialistára hivatkoznak. Krisztus tanítása mindenesetre szociális irányzatú abban az értelemben, hogy a felebaráti szeretetet az ő nemes kötelességeivel addig nem gyanított piedesztálra emelte, de emellett a legnemesebb értelemben vett individu-

¹ Sidney Webb, Der Sozialismus in England. 202. 1. Die Kirche und der Sozialismus. Von Brooke Foss Westcott.

atizmust is hirdeti, midőn a legkisebbekben is az emberi lélek szabadságát és sérthetetlenségét emeli minden erkölcsi érték fölé.

S azért a Krisztus egyháza nem mondható sem individualistának, sem szocialistának, hanem az mindenkettő együttvéve. A kereszténység individualizmusát, az egyéniség megbecsülésében, korlátozzák a keresztény szeretet és igazságosság parancsolatai és az ő szocializmusát korlátozza az emberi léleknek istenképősége és erkölcsi szabadsága.

Ezt a harmóniát a keresztény individualizmus és szocializmus között a társadalmi és gazdasági életre alkalmazott és abba belevitt materialisztikus világnézet bontotta meg, amint az különösen Smith Ádám és Bentham nemzetgazdasági és bölcséleti elméletei szerint kialakult, félredobván és mellőzván minden erkölcsi értéket és egyedül csak az önző ösztönök haszonleső törekvéseit ismervén el társadalmi és gazdasági irányító erőnek. A történelmi materializmusnak tulajdonképen ezek az elméletek voltak megteremtői, melynek irányelveit aztán Marx az egyén körzetéből a tömegekre vitte át. Ő az egyesek kezén levő tőke irgalmatlan és kíméletlen zsarnokságával szembe helyezte a tömeg zsarnoki hatalmát, amire Peabody nagyon jól jegyezte meg, hogy ez annyit jelent, mintha valaki az ördögöt Belzebubbba akarja kiűzni.

Az az erkölcsi és anyagi nyomorúság, melyet a materialisztikus gazdasági rendszer és a nem kevésbé materialisztikus szociáldemokrata propaganda magával hozott, váltotta ki erkölcsi érzékkel bíró lelkekből azt a törekvést, hogy a gazdasági és társadalmi életben a keresztény etikának, mint a társadalmi igazságosság alapjának, megint érvényt szerezzenek. Ezt a törekvést jelezzük röviden keresztény szociális akciónak, mások ezt az egész gazdasági és társadalmi rendszert

keresztény szocializmusnak is szeretik nevezni, bár vannak megint, akik a szocializmus szót annyira kompromittálnak tartják, hogy még a keresztény jelző sem tudja őket vele kibékíteni.

Azonban kár a szavakon nyargalni. Keresztény szociális mozgalomról mindenütt beszélnek, ahol van keresztény és szociális gondolkozás. Sőt azt mondhatjuk, a kettő tulajdonképpen egy és ugyanaz. A világtörténelem nem ismer erkölcsi hatalmat, mely annyira küzdött volna a társadalmi igazságtalanságok ellen, amint azt Krisztus egyháza kezdettől fogva tette. S nagyon érdemes dolog lesz az egyház szociális működését a századokon keresztül tudományos apparátussal végigkísérni, miként ezt a munkát egy olasz tudós már megkezdette.¹

Midőn tehát az újabb idők történelmi materializmusával és rendszeres materialisztikus világnézetével szemben a gazdasági és társadalmi élet gyakorlati alkalmazásaiban egyházi részről egy fokozottabb szociális akció vette kezdetét, ez csak az egyház régi működésének hagyományos továbbfejlesztése és a modern idők követelményeihez való alkalmazása volt.

Minden dolgot legjobban úgy értünk meg, ha azt a maga fejlődésében lépésről-lépésre kísérjük. Azért óhajtom a következő fejezetekben a keresztény szociális mozgalmat, vagy miként mások nevezik, a keresztényszocializmust történelmi evolúciójában fejtegetni és pedig nemcsak időszerinti, hanem egyszerűsmind országok szerint való kialakulásában. A gazdasági és társadalmi fejlődés haladása szerint a gazdasági individualizmus és szocializmus ellen való ke-

¹ Mons. Umberto Benigni, *Storia Sociale della Chiesa*. Milano. Vol. I. Dagli inizi a Constantino. Vol. II. T. I. Da Constantino alla caduta dell'Impero romano.

resztény reakció először Angolországban indult meg, majd átment Francia- és Németország területére. Jelen fejtegetéseimben, melyek eredetileg egy a Magyar Társadalomtudományi Egyesület megbízásából a budapesti egyetemen 1910. 11. év telén előadott kurzus tárgyát képezték, én főképp a nevezett országokat veszem figyelembe és pedig olyformán, hogy a legközelebbi évek működését a jövő történelemírójára bízom.

Hazánk területére a keresztény szociális mozgalom csak mintegy tizenöt év előtt köszöntött be; ezt majd írja meg az, aki azt minden személyes vonatkozás nélkül teljes történelmi objektivitással tárgyalhatja.

I. FEJEZET.

Az angol keresztény szocialisták.

A múlt század első negyedében mind élesebb lett az ellentét az úgynevezett klasszikus nemzetgazdasági iskola gyakorlati követői és a mindjobban kiszákmányolt munkások között. Míg a toryk csak az agrár érdekeket vették figyelembe, velők szemben a nagyipari-liberális párt állott, mely teljesen a Bentham-féle utilitarisztikus elveknek hódolt, s így a munkások érdekeivel senki sem törődött.

De voltak Angliában a pártok és érdekkörök fölött álló szellemek — és ez Anglia szociális fejlődésének nagy szerencséje — kiknek igazságérzetét mélyen bántotta a nyomorgó tömegeknek védtelen állapota. Maurice, egy londoni anglikán lelkész (Lincoln Inn plébánosa), a két ellenséges párt közé egy harmadikat, a keresztény álláspontot elfoglaló — miként Mill mondja — antiutilitarista és antimaterialista pártot kívánta beékelni.

Carlyle írja egyik levelében, hogy midőn Irving barátját Glasgowban meglátogatta, ott ezer meg ezer munkanélküli munkást látott ácsorogni a legnagyobb nyomorúságban, ami benne azt a gondolatot keltette, hogy ezekért kell valamit tenni.

Kingsley pedig azt mondja, hogy ő a szociális tudomány első leckéjét a Bristol riots (munkáslázadás) alkalmával nyerte, melynek 11 éves korában szemtanúja volt.

Mindkét nemeslelkű férfiú meg volt győződve arról, — s erre őket saját tapasztalataik tanították meg — hogy minden népboldogító törekvés, aminőt akkor-tájt sokféle módon ajánlottak, nem ér semmit megelőző erkölcsi reform nélkül. Mindaketten abból a nézetből indultak ki, hogy az úgynevezett szabadság — liberty to starve, az éhenhalás szabadsága — vagyis az a liberális manchester-politika, mely gazdasági téren korlát nélkül való egyéni érvényesülést enged meg, nem hozza meg a nép boldogulását s azért a legnagyobb eréllyel léptek föl a liberális materializmussal és az állapotokat szépitő optimizmussal szemben. S ezt oly benső meggyőződéssel és lángbuzgalommal tették meg, hogy ezeknek a férfiaknak és az Ő társaiknak lehet köszönni a szociális reformok egész láncolatát.

Kingsley Charles az individualisztikus gazdasági rendszerrel szemben ugyanazt az álláspontot foglalja el, mint Carlyle. *Alton Locke* és *Yeast* (1848—9.) című regényeiben élénk színekben ecseteli az eme rendszer által teremtett viasz állapotokat; és azért ezek a könyvek hatalmas agitacionális eszköznek bizonyultak.

Ugyanezt az irányt követi *Saints Tragedy* (egy szent tragédiája) című drámájában, melynek fő hőse magyarországi szent Erzsébet. A *Cheap Clothes O*

Nasty című röpiratban pedig főként a sweating system (otthoni munka) romboló hatásait ecseteli. Ezért a laissez-faire politika hívei heves támadásokkal illették (különösen az Edinburgh Review-ban), de Kingsley mégis elérte célját. Nemsokára megalakult a szabók szakszervezete és ennek a szakszervezeti mozgalomnak a lelke Kingsley volt, ki temperamentumos természetével, megnyerő modorával, merész fellépésével, maró gúnyával az ellenfeleket megfélemlítette, a jóbarátokat megnyerte.

Kingsley társai lettek Thomas Hughes, E. Neale és John Ludlow, fiatal ügyvédek, kik Maurice (a lincolns-inni plébános) tanítványai voltak. Az utóbbinak eszméje volt, hogy magukat keresztény szocialistáknak nevezzék, azzal a céllal, hogy a «nemszociális kereszténységet és a kereszténytelen szocializmust» egyformán a jobb útra tereljék.

Dr. Arnoldnak, a Rugby school vezetőjének nyomán ők is azt vallották, hogy az anglikán egyház és a társadalom egyformán belső reformra szorul, amennyiben a kor egoisztikus jellemvonása mindenütt befészkelte magát, és ez az igazi oka a szociális bomlásnak.

Természetes dolog, hogy ez oknál fogva a manchesterpolitika közlönyei egész erejükkel e bátor férfiakra rontottak, — de a közvélemény előtt mindazonáltal rendkívüli népszerűségnek örvendtek. Ezek az emberek alakították meg 1850-ben a munkásszervezeteknek alakulását pártoló egyesületet. Nagy részük volt a termelő és fogyasztó szövetkezetek létesítésében és terjesztésében.

Mindezeknek a gyakorlati törekvéseknek azonban megvoltak a maguk előzményeik az eszmék világában, melynek kialakulásában az angol géniusz legkiválóbb szellemi képviselői kivették részüket.

Valóban érdekes látni, a tömegpauperizmusnak szo-

morú szociális jelenségei miként hatottak Angolország nemeslelkű gondolkozóira és miként érlelték meg bennök azt a tudományos meggyőződést is, hogy a jelen társadalmi szervezet beteg és kórságos. Nem elégedtek meg a felületes szemlélődéssel, nem a diagnózis megállapításával, hanem mélyebben kutattak a baj okai után, hogy gyökeres gyógyulást érhessenek el. És ez a kutatás és vizsgálódás mély hatással volt saját lelki életükre, világnézetük kialakulására is. A fatalizmus és determinizmus, a többé-kevésbé materialisztikus világfelfogás, mely Bentham iskolájában nyert kifejezést, e jelenséggel szemben csődöt mondott; etikai reformra van szükség a gazdasági életben, enélkül tönkre megyünk — ezt a követelményt már nem lehetett tovább félereismerni.

Maga J. Stuart Mill, a híres angol bölcselelő és politikus, aki eleinte teljesen a Bentham-féle irányban haladt és az ő elvei alapján 1822-ben az utilitarisztikus társaságot megalapította, arra a meggyőződésre jutott, hogy eddigi világnézete tarthatatlan. Ő maga mondja el önéletrajzában, hogy az a lelki hajótörés, melybe egyoldalú bölcsekedése belevitte, miként hozta őt ahhoz a fordulathoz, mely gondolkodását más irányba terelte. Míg az exkluzív pozitívista irány eddig belső életét csakis az intellektualizmus művelésére irányította, a társadalmi jelenségek egyszerre csak valami belső lázongást hoztak benne létre, mely az eddig benne elfojtott érzelmi világnak jogos igényeit kívánta érvényre juttatni, «így hát zátonyra jutottam, mondja magában, jól felszerelt hajóval és kormányval, de vitorla nélkül; nem volt bennem komoly szándék arra, hogy ama célok felé törekedjem, melyeknek elérésére oly kitűnően voltam felszerelve.»

Mill belátta, hogy az az érzelmvilág, mely az emberi jogok letiprásával szemben hangosan protestál

s amelyet Bentham és a manchesteriskola retorikus nonszensznek nevezett el, hogy ez az érzelmvilág, bár imponderabilis elemekből áll, egy fontos és nagy feszerejű szociális erő.

Szóval a mindent anatomizáló Millt a társadalmi jelenségek arról győzték meg, hogy a társadalom nem csupán kadaver, melyben csontváz, izmok és idegek vannak, hanem hogy abban lélek is van, melyet a boncoló kés ugyan nem ér el, de melynek hatása az életben és tevékenységben, a gondolkozásban és érzelemben nyilvánul. Az ember nemcsak gondolkozó masina, hanem belső lelki életet élő lény. S ennek az új gondolatiránynak a hatása meglátszik Mill Nemzetgazdaságtanában (Principles of political economy). A klasszikus nemzetgazdaságtan álliberális alapelveitől ugyan Mill még nem tud szabadulni. De a gazdasági viszonyok mégis azt a meggyőződést érlelték benne, hogy itt egy szociális reform haladéktalanul szükséges, a munkás helyzetén segíteni kell, ezt a témát újból és újból variálja. Szóval — ez Mill nagy haladása — a nemzetgazdaságtan központja nem a pénz és vagyon, hanem az ember. Az ő orthodox liberális gazdasági nézetei ugyan megakadályozták abban, hogy a törvényes munkásvédelem eszméjéig fölemelkedjék, mert azt hitte, hogy ezáltal korlátozzák az egyes individuumnak azt az egyéni szabadságát, hogy munkaerejét tetszésszerűen felhasználja; szóval Mill még nem tudott szociálisan gondolkozni, ő a társadalmi életet is csupán csak individuális szempontból fogta föl.

Carlyle Tamás.

Azt a lépést, amelyet J. St. Mill csak félve és félig tett meg, merész elszántsággal és egyéniségének teljes energiájával tette meg Carlyle Tamás (1795—1881.)

Gyermekéveit Skótorszag nyugati részeinek dombövezte falucskájában töltötte — a lápok és rétek hazájában — az ő környezetétől, a vallásukért sokat üldözött skót presbiteriánusok unokáitól hozta magával azt a hajthatatlan puritán szellemet, mely meggyőződéseért mindent feláldozni kész.

A világ e félereső zugából jött a 14 éves ifjú a nagy városba (Edinburgh) s az egyetemre, ahol — a XIX. század elején volt ez, — egy varázsütésre a tizennyolcadik század skeptikus, inkább romboló, mint építő bölcséletének eddig szokatlan atmoszférájában találta magát. Ez a rendszer, melyet itt elméletben és gyakorlatban megismert, elveiben materialisztikus, etikájában utilitarisztikus, nemzetgazdaságában a korlátlan egoizmus dicsőítése s a társadalmi életben a mindent elnyelő kapitalizmus szankciója volt, mind olyan dolog, amit szülőfalujában az Isten haragját magára vonó bűnnek és igazságtalanságnak tekintettek. Ez az ellentét első pillanatra megingatta szellemének egyensúlyát. Semmi sem állott annyira távol az ő egyenes lelkétől, mint a színlelés és alakoskodás. Ő nem tudott félig hívó s félig tagadó lenni, azért midőn lelkében az ő gyermekkori hitének szilárdsága megingott, olyannak érezte magát, mint az óceán közepén járó hajócska iránytű nélkül; az élet céltalansága, melyet így maga előtt látott, a félgyermek lelkében a kétségbeesés gyötrelmeit érlelte meg, úgy hogy már közel járt ahhoz a gondolat-hoz, hogy ezt a hiábavaló életet eldobja magától. Erről a lelki küzdelméről ír ő a *Sartor resartus*-ban, melyben szellemi fejlődésének és világfelfogása kialakulásának folyamatát ecseteli. «Azok az olvasók, — így szól — akik az élet célja fölött gondolkodtak, s akik szerencsájukre fölfedezték azt, hogy a nyereség- és veszteség-bölcselkedés tantételeivel

ellentétben a lélek és gyomor nem egy fogalom, az ilyen olvasók megértik azt, hogy egy erkölcsös hajlamú lélek számára a hit elveszte oly veszteség, mely minden egyebet magába zár. Számomra — így folytatja — az egész világegyetem élettelennek tetszett, rendeltetés, akarat és érzelemnélkülinek; olyan volt előttem, mint egy rengeteg, mérhetetlen holt gőzgép, amely fásult egykedvűséggel tovább dolgozik, hogy izról-izre porrá zúzzon.»

Eme szellemi töprengések közepette Carlylenek revelációja támadt. Az utilitarizmust, melynek szomorú gyümölcseit úton-útfélen látta, szíve mélyéből megutálta. Ebben találta meg kora dekadenciájának fő okát, ez ellen kell mindenekelőtt a harcot fölvenni, s az életet etikai tartalommal megtölteni, így lett Carlyle szociális reformátorrá, s ezáltal emelkedett ő föl az örök tagadás éjszakájából. Későbbi följegyzéseiben leírja azt a lelki processzust, mely őt Göthe egy gondolata nyomán életfeladatának megismerése felé vezette. Abban a pedagógikus társaságban, melynek Wilhelm Meister a vezetője, sok mindenféle az élet problémáira vonatkozó beadott kérdésre válaszolnak, — de van e kérdéseknek egy kategóriája, és pedig sok oldalról befolyt kérdéseké, melyet figyelemre sem méltatnak és egyszerűen félretesznek, s ezek azok a kérdések voltak, melyek olyan valami receptet kívántak, amitől az ember jólétnek örvendhet. S Carlyle ehhez azt a megjegyzést fűzi, hogy «csakugyan egy embernek sincs joga ahhoz, hogy a boldogságra, — vagyis jólétre vezető recipét kívánjon. Enélkül is beérheti, mert van ennél nagyobb dolog is. Mindazok az emberek, akik csakugyan nagy dolgokat vittek végbe — a nagy papok, próféták és bölcsek — önmagukban magasabb irányítót hordoztak, mint a jólét után

való epekedést. A jólét után való vágyakozás a legjobb esetben csak bizonyos neme az éhségnek, valami szertelen kívánsága az embernek, mivel azt véli, hogy a föld édességeiből neki nem jutott elég. Ha tölem azt kérdezik, hogy mi is az a felsőbb valami, ami a nagy szellemeket irányítja, nem adhatok azonnal választ, mert attól tartok, hogy félreérteneek. Nem is találok számára azonnal nevet, — de azért jaj annak a szívnek, mely azt nem tudja érezni, mert abban a szívben nincs erő. Régebben ezt a magasabb valamit a Krisztus keresztjének nevezték, ami ugyan távol áll attól, amit közönségesen boldogság alatt érteneek».

De aztán Carlyle mégis rájött arra a szóra, amely röviden és találóan kifejezi az ember rendeltetését. Az élet feladata a szellem szabadsága és uralma, melyet a természetnek meghódításával az intenzív munka által lehet elérni. Carlyle ezért nem szűnik meg a munka általános kötelességét hirdetni, ő úgyszólván a munka apostola lett, úgy azonban, hogy annak etikai értéket adott. Hogy úrrá legyen, az az ember hivatása, de ezt a hivatást csak a munka által éri el. «A munka — így szól a Chartismusról írt művében — minden ember feladata e földön. A sok küzdelem után eljő a nap, eljő — s bár lassan, de biztosan — az a nap, amidőn majd az, akinek nincs tennivalója, hívják bár akárkinek, nem látja tanácsosnak, hogy magát itt a mi bolygórendszerünk közelében mutogassa.» Mert mi vagy azért vagyunk itt, hogy valamit tegyünk, vagy egyáltalán nem vagyunk itt.»

A birtokjogot Carlyle ép úgy, mint Fichte, úgy fogja föl, hogy az a működési körhöz való jogosultság. Vagyon az embert annyiban illeti meg, amennyiben ezt fölhasználni és irányítani tudja.

Egyedül a tevékenységben áll az ember ereje és boldogsága.

«A dolgos és munkában ügyes jobbkéz — írja Carlyle — a mi bolygónk jogara. Aki tud dolgozni, az született király, a természettel versenyez, az ő milieujének ura, papja és fölkenjtje a természetnek. Aki nem tud dolgozni, az bitorolja a királyi méltóságot, bármely pompában jelenjék is meg, született rabszolgája környezetének. Azért, ember, becsüld meg mesterségedet. A mai kor eposza ne legyen az *arma virumque*, hanem a gép, a szerszám és az ember. S mi egyéb a mi szerszámunk — kezdve a kalapáctól a tollig, mellyel írunk — mi egyéb mindez fegyvernél, amellyel a belső és külső tudatlanság ellen küzdünk; nem öljük vele a mi szegény embertársainkat, hanem a mi ősellenségünket sújtjuk vele, aki mindnyájunkat a nyomorúságba visz; ez legyen ezentúl az egyedüli *igazságos* harc. A munkának nemességét, felsőbb humanitását, sőt isteni voltát még e földön fogják megvalósítani. De mért mondom, fogják? Mért imádkozunk az Istenhez, magunk pedig nem mozgatjuk meg ujjunkat sem? A jelen kornak kell megkezdenie a dolgot, ha azt *akarja*, hogy a jövő azt bevégezze. Te, aki jövendőlsz, aki hiszesz, fogj hozzá magad is, hogy beteljesüljön. Nyújtsd ki kezedet Isten nevében s tudd meg, hogy ahol az igazság, a szeretet és a természet örök törvényei parancsolnak, ott a becsületes ember szótárában a lehetetlen szó nem létezik; tudd meg, hogy ha minden ember azt mondotta, hogy lehetetlen, és nagy lármával tovább állott, úgy hogy magadra maradtál, akkor érkezett el a te időd és a te lehetőséged. Most rajtad a sor. Cselekedjél és ne kérj emberfiától tanácsot, hanem csak magadtól és Istentől. Barátom, benned megvan soknak a lehetősége, meg-

van annak a lehetősége is, hogy egy heroikus élet történetét az örökkévaló égbe beleírjad.»

A munkának a becsé és értéke önmagában van meg s nem függ annak közvetlen eredményétől. «Az ember élete — így ír megint — sohasem volt az, amit ő a boldogság fogalma alá rejt és soha nem is lesz az. Mindig éltek az emberekben a földi boldogságról, az Eldorádóról szóló mondák, de ezek csak mondák, káprázatos álmokképek. Mert vájjon nem-e a munka az ember igazi öröksége? S melyik az a munka, amely midőn benne vagyunk, kedves és nem nyomasztó? Dolgozni, fáradni annyi, mint annak a jóleső nyugalomnak a megszakítása, melyet az ember az ő dőreségében boldogságnak tart, pedig munka nélkül nincs jólét s nincs nyugalom. Azért annak, amit rossznak, kellemetlen dolognak tartunk, fönn kell maradnia, ameddig emberek vannak; a rossz — a szó legtágabb értelmében — így az az anyag, amelyből az ember szabad akarata a rendnek és jónak épületét megalkotja. Mindig a fájdalom az, amely minket munkára serkent s másrészt csakis fáradság árán tehetünk szert boldogságra».

De teljes megvetésének ad Carlyle kifejezést azzal a hitvány kalkulálással szemben, mely minden munkánál az anyagi nyereszket veszti figyelembe, — ez egy alacsonyan gondolkozó, gyöngé és gyáva kornak a jelensége. «A népek művelődésének foka attól függ, hány ember találkozik bennük, akik valamely nagy dolgot önmagáért készek megtenni és attól, hogy ezeket az önzetlen munkásokat hogyan tudjuk megbecsülni. Nem nagy és igazán értékes dolog az, amit nyereszket céljából végeznek. «Az a macedóni ember — így ír — aki sz. Pál apostolnak megjelent és fölhevta őt, hogy jöjjön át hozzájuk és segítsen rajtuk, nem szólt arról, hogy mennyi honoráriumot

ad neki és az apostolnak sem jutott eszébe ezíránt érdeklődni. Hisz az embernek legnemesebb büszkesége lehet az, ha azt mondhatja magában: nincs az a megfelelő bér, amelyért életedet vagy életednek egy részét eladhatnád, azért hát ajándékozod oda királyi nagylelkűséggel, akkor bizonyos tekintetben mindent megkaptál érte».

Carlyle szerint nem képzelhető el szomorúbb jelensége egy nép dekadenciájának, mint ha kebelében általánossá kezd lenni az a nézet, hogy a munkának egyedüli célja az, hogy jól ehessünk és ihassunk. Azért üldözi ő a tizenegyedik órában (*Later days pamphlets*) című röpiratában az utilitarisztikus Benthamizmust, mint a legalacsonyabban járó, leggyalázatosabb és legsmucigabb világfölfogást. *Schweini-sche Weltansicht* — ezt a német szót használja. Ezt a disznófilozófiát, mely semmi idealizmust ismerni nem akar, mely az egész mindenséget csak óriási vályúnak nézi, melynek az erkölcsi jó az, ami moslékot és korpát nyújt, erkölcsi rossz pedig, ami mosléktól és korpától eltávolít, a legmaróbb gúnnyal persziflálja. Érdekes és Carlyle stílusára jellemző pl. néhány tétele ennek a világnézetnek: «Ki teremtette a disznót, nem tudni, talán a hentes. Mi az igazságosság? Vedd ki a közös vályúból a saját részedet, de egy csöppet sem az enyémből. De mit kell az enyém alatt érteni? Ezt a kérdést a disznótudomány, bár régóta törli rajta fejét, még nem tudta véglegesen eldönteni. Általánosságban mégis azt lehet mondani, az enyém, az én részem az, amit megkaparinthatok, anélkül, hogy azért fölakaszkodhatnának vagy gályarabságra küldhetnének» stb.

«Ez a világfölfogás, mely az embert nem a cselekvésre ösztönzi, hanem csak a sikert dicsőíti, a valóság helyébe a látszatot ültette, a realitást és szolidágot

félrelőki. Tettek helyett csak a tettek látszatát bírjuk. A szabad verseny uralma alatt az egész ipar a megtestesült valótlanossággá vált. A reklám a mi korunk igazi szimbóluma. A londoni kalapos arra fordítja erejét, pénzét, leleményességét, hogy London utcáin egy hét láb magas kalapot körülhordoztat. Egy cseppet sem törődik és vesződik azzal, hogy jobb kalapokat készítsen, mint a többiek, hanem minden törekvése arra irányul, hogy a világgal elhitesse azt, hogy az ő kalapjai a legjobbak.»

«Azért nincs bolt, nincs műhely, nincs iparvállalat— ahol az ember hamisítatlan munkát kaphatna. A szabad verseny nem más, mint végtelen szabad futás azon a pályán, melynek végcélja: «olcsó és rossz». Tisztességesen készített téglák évszázadokig eltartanak, a maiak ötven év alatt szétmállanak. Házaink már nem is házak, hanem bevakolt kalapskatulyák tömbjei, amelyek minden lépésnél ropognak és recsegnek/ minden izületükben összetördelnek. És ebben nemcsak a fizikai és esztétikai, hanem egyszersmind az erkölcsi baj is nyilvánul. Mert ha az ember munkájában többé nem becsületes, akkor a képmutatás, alakoskodás és szédelő sikerhajhászat ül bele a lelke mélyébe. Carlyle csakugyan egy századot megelőzőleg rájött arra, ami most már közfelfogás, hogy a termelő technika gyors haladása rossz visszahatással volt az esztétikai érzékre és az életirány őszinteségére.»

«Midőn a materialisztikus világfelfogás a munkát értéktelenítette, egyszersmind elrontotta a dolgozó emberiség életviszonyait. Ha a vállalkozó csak a haszonra néz, hogy több pénzt csináljon, mint versenytársai és hogy pénzszekrényeit ezresekkel kirakja, miként az indiánus wigwamját szkalpokkal (valóban nagyszerű hasonlat, mert mindkét dolog a nyúzással van összefüggésben, bár az előbbi a kegyetlenebb,

mert eleven nyúzásról van szó, akkor a munkáshoz való viszonyát csakis pénztári szempontból mérlegeli. Becsületes és értékes munkát azonban nem lehet pusztán csak pénzzel megvenni. Kínálat és kereslet nem az egyedül természeti törvény és a fizetés nem az egyedüli kapcsolat ember és ember között. Az emberi kötelességek alapja sokkal mélyebben fekszik s ezek a kötelességek oly szentek és sérthetetlenek, mint maga az emberi élet.»

Az élet materializálódásának és az erkölcsi érték csökkenésének az oka Carlyle szerint az exkluzív individualizmusban rejlik. Tudjuk, hogy Carlyle különben az erős individuumnak pártolója, hogy ne mondjam imádója volt. Az ő szemében a történelem csak a nagy egyéniségek tetteinek láncolatából állott. Ezek a hősök s a többi kis alakok csak mintegy arra valók, hogy az ő törekvéseik eszközei legyenek. De azért a hős nem önmagáért van és nem öncél Carlyle szemében s e tekintetben különböznek lényegesen Carlyle hősei a Nietzsche kíméletlen, csak önmagáért létező *uebermensché*-től. Mindenesetre egy felsőbb parancs, olyan Kant-féle kategorikus imperativus arra készít, hogy tevékenysége a saját énjén felülemelkedjék s ép ebben rejlik az ő embersége, az, ami által az állattól különbözik. Az emberi észnek ez a diktátuma vezérli az embert az ő szociális hivatására; s ez az alapja a vallásnak is, mely Carlyle szerint egy és ugyanaz az altruizmussal, egyénföltöttiséggel, vagy amint ő ezt többször kifejezi, a loyaltással. És ez az érzelem az, ami egyedül erős társadalmi kapcsolatot tud létrehozni, ahol nincs meg az a kötelék, mely a társadalmi osztályokat összetartja, ott a bomlás áll be, miként abban az organizmusban, melyben a vérkeringés megáll.

Azt a Bentham-féle tant, hogy a kormányzat lelemé-

nyességének kell a szubjektív-önző cselekvések chaoszából valami objektív jólétet és hasznosat előteremteni, Carlyle úgy jellemzi, hogy az a kör quadraturájának erkölcsi térre való átvitele. Az ilyen törekvések egy negatív korszak jelenségei, olyan korszaké, amely hitének szimbólumával együtt elvesztette az egyénfölötti cselekvésre való akaraterőt és az altruisztikus erőben való bizalmat. A benthamista szociálreformátorokat azért kuruzslóknak mondja, akik mindenféle palliatív gyógyszereket gyártanak, de az igazi és egyedüli gyógyszertől irtóznak. Az úgynevezett klasszikus nemzetgazdaságtan — s különösen a Malthus-féle béna radikalizmus — miként Carlyle mondja, statisztikai mérőláncával megméri a nyomorúság mély és sötét tengerét és annak mélységes fenekére lebocsátja az ő gazdaságpolitikai mérőőnját s aztán; mikor alaposan megmondta nekünk, hogy milyen kikutathatatlanul mély tengere ez a nyomorúságnak, azzal a praktikus következtetéssel és vigasztalással fejezi be mondókáját, hogy itt abszolute semmit nem lehet tenni, hanem hogy itt nyugodtan meg kell várni az általános fejlődés lefolyását — s ezzel hidegen elbúcsúzik tőlünk. Senki se meri az emberektől azt követelni, ami egyedül használhat, azt t. i., hogy cselekvésüket egy szociáletikai ideálnak alárendeljék. Pedig minden emberi dolognak ideálra van szüksége, «ez az a lélek, amely a testeket a rothadástól megóvja».

És ilyen ideálokat a gép korszaka sem nélkülözhet és meg is tud teremteni. Igaz, a Mammon békóiban sínlődő gyáripar, míg az ő lelke nem ébred öntudatra, szomorú látvány. A munka mindig olyan, mint egy leláncolt Prometheus, de ahol dolgoznak, ott megvan a hozzávaló erő, mely a Mammon békóit széttöri. Csak egy utálatos dolog van, ez a tétlen, tunya nép. De az az energikusan dolgozó nép, melynek izmai és akarata

az erőtől duzzadnak, az nem adja meg magát könnyösen és tétlenül a szociális nyomorúság fogságának. Azt hiszed, így szól Carlyle, hogy Manchester az ő gyapothulladékaival, az ő füst-és porfellegeivel, folytonos lármájával és piszkosságával csúnya és utálatos? Ó, ne hidd ezt. A zaj és láрма eme burkolata alatt értékes mag rejlik, szép, mint a bűvös álom és még sem álom, hanem valóság. A gyapotfonás közvetlen eredményében a ruha — de valójában az ember győzelme az anyag fölött».

De a munka győzelmét Carlyle nem az osztályharc által véli elérhetőnek, sem pedig az anarchisztikus demagógiát nem tartja arra hivatottnak, hogy a szociális nyomorúság sorsán enyhítsen. A szociális regenerációt csakis hősök, a szellemi arisztokrácia emberei vihetik keresztül. A társadalmi szervezkedés titka abban áll, hogy a hatalomhoz az jusson, aki tud uralkodni. Ilyen a Carlyle hőse, t. i. az az ember, aki az egyénfölötti tevékenységre képes és az eszme szolgálatában a saját egyéniségét föláldozni tudja, mert csak az ilyen találja meg a szociális tevékenység normáját, hogy azt erős kézzel keresztül is vigye.

A mostani kor demokratikus mozgalma — az úgynevezett chartizmus — egy hatalmas jajszó, amely jobb kormányzás után kiált. Carlyle azonban nem sok jót vár az általános népszuverenitástól. Ez egymagában nem hozhat gyógyítást, mert az általános választójog oly emberek kezében, kik mást nem ismernek, mint a saját érdekeiket, nem fog valami szellemi arisztokráciát a parlamentbe hozni. Mindazonáltal Carlyle elismeri azt, hogy a demokrácia a mai kor viszonyai között a történelmi fejlődés követelménye. A demokratikus mozgalmat visszafojtani nem lehet. A mai kor nagy problémája — a legnehezebb kérdés amit csak valamikor az emberiségnek meg kellett

oldania — az, hogy az elkerülhetetlen demokráciát összeegyeztesse az elkerülhetetlen szuverenitással. Manapság a legjobbak uralmát azáltal biztosíthatjuk, hogy az érzelmeket megnyerjük, az egyik oldalon minden kitelhető módon hangsúlyozzuk a szociális kötelességeket, a másik oldalon pedig megadjuk azt a nevelést a tisztességérzetre és bizalomra, mely magával hozza azt, hogy a kisebbik elfogadja a nagyobbiknak a vezetését. Vagy előre tudunk haladni ebben az irányban, vagy a felbomlás felé haladunk.

Ez oknál fogva az első teendő az volna, hogy a nagyiparosok és gyárosok, kik manapság a világ hatalmasai és vezéreibei, megalkossák a munka nemesi osztályát. Ha bennök nincs semmi nemes érzélem, ha nem akarnak más lenni, mint megaranyozott csöcselékek, akkor soha sem lesz többé vezető osztály (arisztokrácia).

És midőn Carlyle a gyárosokat és nagyiparosokat az ő arisztokratikus kötelességeik teljesítésére felhívja, ezalatt nem a közönséges értelemben vett philanthropiát érti, mely a magánjótékonyok kegyelemmorzsáival akar általános szociális nyomort gyógyítani. Ő a munkaadó és munkás közti szolidaritást akarja megteremtteni, amelynél fogva a munkaadó munkásait nem dobhatja oda a konjunktúrák szeszélyeinek — miként azt ma egészen természetes dolognak tartják — hanem a munkaadónak és munkásnak a jó és rossz konjunktúrákban egyaránt kell osztozkodnia. Igen nagy bajnak tartja Carlyle a munkások hontalanságát. A kínálat és kereslet törvénye folytán a munkás nomáddá lett, kit a konjunktúrák hullámozása ide-oda hány — ez a társadalmi bomlás kezdete. A nyereségen való részvételt Carlyle szintén nemcsak keresztülvihető dolognak, hanem az igazságosság követelményének tartja. Ellenben semmi sem termé-

szetellenesebb, mint az osztályharc, mert elválasztja azokat — a munkaadót és a munkást — akiknek alapján ugyanaz az érdekük.

Carlyle elsősorban a belső szociális reform próféta, amit ő elsősorban sürget, az a szociális gondolkozás és kölcsönös felelősség tudata. Erőteljes szavai nem maradtak eredmény nélkül és eszméi elévülhetetlen értékkel bírnak, még akkor is, ha gyakorlati alkalmazásuk, miként ő kontemplálta, manapság nem kivihetők (pl. a munka lovagjai). Ő nem akart foltozó reformer lenni, abban a meggyőződésben élve, hogy a teljesen agnosztikus irányú gondolkozás és közfelfogás megváltozása nélkül valamirevaló szociális reformot létesíteni úgy sem lehet. Mindazonáltal állást foglalt a népjólétet közvetlenül és elodázhatatlanul érintő kérdésekben, mint pl. a kivándorlás ügyének rendezése és a gabonavámok eltörlése érdekében. Azonkívül még két igen fontos szociálpolitikai dolgot sürgetett, t. i. az elemi oktatás kötelezettségét és olyan munkásvédelmi rendelkezést, mely a munkaidőt és főként a női munkát kellőképpen szabályozza. Carlylenek kiváló érdeme, hogy ő volt a XIX. század gondolkozói között az első, aki hajthatatlan energiával és temperamentumos következetességgel minden téren szembe szállt azokkal a materialisztikus nemzetgazdasági eszmékkel, melyek az úgynevezett nemzeti jólétet milliók nyomorúságának és tönkremenetelének árán akarták megvalósítani. Ő törte szét azokat a békókat, melyekkel a materialisztikus gondolkodás a modern kultúrélet szabad mozgását meggátolta.

John Ruskin. (1819—1900.)

A keresztény szociális gondolat magával ragadta az irodalmi, kultúrtörténelmi és művészeti körökben

eddig is jó hírnévnek örvendő Ruskin szellemét is. Sokan Carlyle és Ruskin tevékenységét és egymáshoz való viszonyát összehasonlítják Illés és Elizeus profétákéval. És a hasonlatot elég találónak mondhatjuk. Ruskint tényleg Carlyle szellemének befolyása terelte az esztétikai térről át a szociálreformátori működésre. De míg Carlyle lelke a társadalmi igazságtalanságok láttára mintegy nemes bosszúra hívül s ennek tisztító tüzével porrá akarna égetni a klasszikus nemzetgazdaság salakját, addig a finomlelkű Ruskin harmonikus szívének melegével akarja fölolvasztani a közönyösség jégkérget. Az egyik az Úr haragját a tomboló szélvészben látja jönni, a másik az Úr szeretetét a zefir szárnyain érzi közeledni.

Szóval Ruskin is beállott társnak ahhoz a kisdied és elszánt csoporthoz, mely mint Carlyle mondja, nem törődve az angol society közvéleményének gúnyos és dölyfös megvetésével, sőt később ádáz támadásaival s vissza nem riadva a munkásosztály bizalmatlanságától, sajkájával kikötött annak a rengeteg kiterjedésű sötét országnak a partjain, mely a tudatlanság és nyomorúság eleven chaoszának a hazája.

Midőn Maurice 1854-ben a londoni Cityben megalakította az ő munkás egyesületét, a megnyitó ünnepség alkalmával Ruskinnek egy füzetét osztották szét a gótika lényegéről! Így akarták ők az esztétika és történelmi érzék pedagógiai hatását a nép szellemi nivójának emelésére fölhasználni. Igaz ugyan, hogy ezzel nem lehet éhes gyomrokat megtölteni, de nemcsak kenyérből él az ember, és ha lelkét a föld porából fölemeljük ezáltal erőt is adunk neki, hogy a földi lét nyomorúságát leküzdhesse.

Így jutott Ruskin először direkt összeköttetésbe a szociális kérdéssel és a proletariátussal. Maurice intézetében a milliomos Ruskin a munkás-proletároknak

rajzolásai és népszerű esztétikai előadásokat tartott. Carlylelal Ruskin már előbb ismerkedett meg, s a köztük kifejlődött barátságnak alapja az a szellemi rokonság volt, mely e két nagy gondolkozót összekapcsolta. Szociális gondolkozás nyomait Ruskin korábbi műveiben is találunk, így nevezetesen a «Velece Köveiben». Ez tette a könyvet Carlyle előtt is oly kedvessé, bár ő előtte a művészettörténelem különben idegen terület volt. Viszont Carlyle művei oly hatással voltak Ruskinre, hogy — miként maga mondja — akaratán kívül is Carlyle kifejezései jöttek tolla hegyére, így lett a csendes magányban dolgozó tudósból a közélet embere. Ruskin maga írja le azt a szellemi tusát, mellyel ez a belső krízis járt. Egyik oldalról a csendes tanulmányok vágya hívogat, a másíkról pedig azt a hangos kiáltást hallom, mellyel a társadalmi igazságtalanságok bosszúért és az emberi nyomorúság segítségéért kiált. Ez az utóbbi hívás készítette őt szociálpolitikai műveinek megírására, minők különösen: «*Unto this last (1860.) Munera Pulveris (1872163.), Time and Tide (1867.), Fors Clavigera (1872—84.)*. A velecei gótikának forrása — így ír Ruskin már Velece köveiben — a tiszta hit és a családí erény. Minden művészet felvirágzása onnan származik, hogy az emberek munkájukba beleviszik a lelküket. A modern élet ízléstelenségét és stílnélküliségét a gyáripar léleknélkülisége hozta létre, ez szorította ki a bár tökéletlenebb vagy primitívebb kézi munkát, amelybe azonban az egyéniség szubjektív érzelmeit belevitte. De a munka e gépiességének még sokkal behatóbb következményei is vannak, amelyek még rosszabbak, mint a szociális nyomorúság. A munkások elégedetlensége nem származik épen csak a rossz táplálkozásból, hanem onnan, mert nincs semmi örömük abban a munkában, mellyel kenyerüket kere-

sik. Azért vélik azt, hogy egyedül csak a birtoklás az, ami az embernek örömet szerez. Nem az bántja őket, hogy őket a magasabb osztályok lenézik, hanem nem tudják elviselni a saját megalázásukat, mert megvan az a homályos tudatuk, hogy az a munka, amelyet ők végeznek, az emberi méltóság alatt lévő. A középkori jobbágy e tekintetben jobban érezte magát; ő az ő ásóját, ökreinek jármát ép úgy díszítette föl, mint a lovag fegyverzetét s a városi polgárok lakásukat vagy dómjuknak homlokzatát. De a mai nap munkása egy gép részévé válik.

A szociálreform céljából meg kell változnia a kereskedő, munkaadó és a munkás közötti viszonyoknak, melyet a manchesteri merkantil szellem teljesen megromtott. Ez a szellem a kapitalista osztályokba egészen ferde erkölcsi nézeteket hozott, olyan nézeteket, melyek ezt az osztályt minden erkölcsi felelősségtől fölmentették. Ruskin beható élelátással vizsgálja azt a szociális jelenséget, mely a kapitalista osztályok pszichológiáját jellemzi s azoknak közbecsülését leszállítja. A kereskedő és nagyiparos — így szól Ruskin — azt a jogot vindikálják maguknak, hogy hivatásukban a gazdasági haszon elvét minden egyéb tekintet fölül helyezték. Egy hajó kapitányától mindenki elvárja azt, hogy veszedelem idején a saját életét kevesebbre becsülje, mint a legutolsó matrózét; ugyanez áll a katonatisztról. De egy kereskedőnek vagy gyárosnak sem jut eszébe az, hogy a kedvezőtlen konjunktúrák súlyát személyzetével megossa; ellenkezőleg, ő ilyenkor semmi skrupulust sem csinál magának, ha munkásainak egy részét elbocsátja és az éhenhalás veszedelmének kiteszi. A mi kultúránk — így folytatja Ruskin — csak akkor emelkedhetik kellő nívóra, ha a gazdasági élet vezetőit ugyanazoknak a szociális elveknek megtartására szorítjuk, ame-

lyeket a liberális hivatások körében kötelezőknek tartunk. A kereskedőnél is épúgy, mint az orvosnál vagy katonatisztnél, nem szabad a nyereséghaszon principiumának az egyedüli mértékadó irányítónak lennie az ő cselekvésében. A jelenlegi nemzeti nyomorúságból csak az szabadíthat meg bennünket, ha akad egykét erős és határozott lélek, aki ezeket a megromlott gazdasági elveket a közvéleményből kiküszöböli. Ilyen elv volt pl. eddig az, hogy a munkaadó az ő követeléseit a munkással szemben addig a mértékig felszámolhatja, ameddig csak bírja, anélkül, hogy a kevesebbet követelő versenytárs karjaiba kergetné. Azt mondják, hogy ily módon lehet a munkásból a munkának legnagyobb mértékét kipréselni. Ez helyes lenne — mondja Ruskin — ha a munkás gép volna, amelyet csakis a gőz, elektromosság vagy más valami természeti erő hoz mozgásba. De minthogy a munkás olyan gépezet, amelyet a lélek indulatai hoznak mozgásba, ez a figyelembe nem vett erő — mint ismeretlen tényező — felborítja a nemzetgazdászok összes egyenleteit.

Ruskin e lesújtó fejtegetései akkor Angolországban — ahol a manchester-iskola dogmatizmusa volt az uralkodó — kimondhatatlan megdöbbenést hoztak létre. Ruskin egyik értekezését, mely a Thakeray szerkesztette Review-ban látott napvilágot, nem volt szabad folytatni.

Ruskin nemzetgazdászati felfogásának egyik sarkpontja szintén az az értékelmélet, melyet ő a manchester-iskola materialisztikus iskolájával szemben felállított. Ő is ugyanazokat a keresztény etikai szempontokat szögezi le, mint Carlyle, csakhogy következtetései levezetésében az esztétikai motívumoknak is nagy szerep jut. S bár Ruskin fejtegetését akkor fölháborodással fogadták, azok lassan-lassan az

angol köztudatba átmentek s ennek köszönhető, mint Shaw Bernard is elismeri, hogy Angol ország munkásai között a Marx-féle értékelmélet nem tudott gyökeret verni és hogy Angolországban nem állították föl az osztályharc dogmáját, amely két táborba sorakoztatja azokat, kiknek közös érdekeik vannak. Carlyle mellett Ruskiné a főérdem, hogy az angol szocializmus — bármily megnyilatkozásban — soha sem nélkülözi teljesen a keresztény elemeket. Innen van aztán, hogy a szociális érzés, szociális tevékenység Angolországban idejekorán fashionable, gentlemanlike kötelesség lett, míg nálunk még mindig excentrikus passziónak, vagy számító üzérkedésnek tekintik.

Ruskin értékelmélete szintén — mint a Carlyle-é — abból a tételből indul ki, hogy az élet legnagyobb javai értéküket önmagukban rejtik, azért az teljesen független a kínálat és kereslet elvétől s attól, vájjon az emberek a dolgokat igazi értékük szerint meg tudják-e becsülni vagy nem. Különösen a *Munera Pulveris* című művében adja ennek a tételnek esztétikai motiválását. «A Scuola di San Rocco csarnokában a sópárakkal telített tengeri széláram egy foszladozó vászondarabot lengetett, melyre Tintoretto gyors ecsetje színekben gazdag vázlatokat varázsozott s amely műremeknek gondozásával senki sem törődött, mert Velence nem volt elég gazdag ahhoz, hogy az osztrák golyóktól átllyuggatott falait meg-reparálja. Ugyanabban az időben Paris legélénkebb utcáin tarka-barka, — kissé sikamlós tárgyú — könyvokat árusítanak. Előállításuk jelentékeny költségbe került, de a kereslet még sokkal nagyobb volt, mint a kínálat. Ha már most csak a külső körülmények, a ráfordított munka és a kereslet határoznák meg a dolgok értékét, akkor ezek a gondosan

kidolgozott könyvművek nagyobb értéket képvisel-
nének, mint Tintoretto festménye. És mégis Paris
ezzel a művel nem lett gazdagabb, sőt ellenkezőleg,
épen a reáfordított munka arányához képest az
abszolút szegénység nivója alá süllyedt. Amit a párisi
Commune ezen a révén zsebre rakott, azok nemcsak
hamis javak, hanem egyenesen mínusz értékek,
teherszámlák voltak (már t. i. etikai és esztétikai
szempontból). Míg ellenben a velencei mennyezet-
festmény, fakuló színei dacára is abszolút és meg-
becsülhetetlen értékét megtartotta, bár a velenceiek
annyira sem tudták megbecsülni annak a jelentő-
ségét, hogy a felette levő tetőt kijavították volna».
Hogy hasznos s így igazán értékes dolgokat ter-
meljünk és ezek által a nemzeti jólétet emeljük,
ahhoz két dolog szükséges. A termelőképesség és a
termékek kellő értékelése, így, a ló értéktelen annak,
aki nem tud nyargalni, a kép nem bír értékkel annak
a számára, aki nem lát s a magasabb jók csak azok
számára bírnak értékkel, akik azok megértésére kellő
képességgel bírnak, így tehát, a nemzeti vagyon és
jólét mértéke nem a tőkekészlet és nem a termelés
mennyisége, hanem az, hogy miként és mily irány-
ban tudnak az emberek a javakkal élni.

Ruskin, a középkor alapos ismerője és bámulója,
a középkori munkásszervezeteknek, a gildoknak kor-
szerű felújítását sürgette. Míg a múltban a szövet-
kezeteket öntudatlanul a természetes viszonyok
szülte szükségszerűség hozta létre, a jövőben cél-
tudatosan, etikai szempontok szerint kell azokat
megalapítani. A jövő társadalmának ideális kialakul-
ását Ruskin Plátó szemeivel nézi. Ruskin szociális
ideológiája sok tekintetben a Plátó respublikájának
visszatükrözése. Ruskin — miként a görög bölcs —
szükségét látja egy vezető osztálynak, a jók ariszto-

kráciájának. Ez a nemesség annyi földbirtokkal legyen megáldva, hogy előkelő, a művelődést fejlesztő életet folytathasson. Birtokain, melyek a nagyközönség számára mindig hozzáférhetők legyenek, tárja, ki a népnek a természet szépségeit és legyen mestere a helyes gazdálkodásnak, mintaképe a boldog falusi életnek. A nemes ember point d'honneur-jével nem egyezik az meg, hogy birtoka után haszonbéreket szedjen. Tulajdonképen bérbeadó csak maga az állam legyen, amelyet Ruskin az összes földbirtok tulajdonosának tekint. A bérlők a földet állami felügyelet alatt és a helyi mágnások vezetése mellett műveljék. Hasonlóképen képzei el ő a nagyipar és kereskedelem szervezését. A gyárakat és műhelyeket különféle termékek előállítására az állam vezetése mellett kooperatív, azaz szövetkezeti szempontok szerint kell felállítani.

Végül még Ruskinnek a nőkérdésre vonatkozó nézeteit akarom röviden fejtegetni. Ruskin itt is, mint más tekintetben J. St. Mill nézeteivel szembeállott, bár az ellentét közöttük nem olyan nagy, mint első pillanatra látszik s amilyenek maga Ruskin vélte. Mill tudvalevőleg a két nem szellemi egyenlőségének és ebből kifolyólag egyforma nevelésének szószólója. Ruskin ezzel szemben attól tart, hogy a nő a teljes egalizálás által gazdasági és szociális téren a szabad verseny áldozata lesz, melyet ő a halál törvényének nevez. Szomorúan utal arra a tényre, hogy a londoni postahivatalnál tizenegy kezelőnői állásra kétezer folyamodó jelentkezett. Ebből a szempontból Ruskin nem volt barátja annak a nőemancipációnak, mely a nőt egy egyenlőtlen harc küzdőterére viszi. Máskülönb pedig Ruskin, mint a Minnesängerek korának bámulója, el van telve attól a nemes és etikai alapon nyugvó női

kultusztól, mely a nőnek megadja az Ő valódi hivatását és méltóságát. A közönséges vélemény az, úgy mond, hogy a nőt nem illeti meg az életben vezérszerep s hogy nem is tud önállóan gondolkozni. Ő csak árnyéka, kísérője és engedelmes szolgálója legyen urának, aki neki erejének hatalmával védelmet biztosít az élet küzdelmeiben. Ruskin azt mondja, hogy ez a felfogás arról a nőről, aki az írás szerint a férfi segítőjének teremtett, még hamisabb, mint az, amely férfit és nőt egészen elválaszt egymástól és a családi élet felbontásával különálló létet kíván mindegyiknek biztosítani. Mintha a férfinek egy árnyék és rabszolga igazán segítségére lehetne.

Egy más helyen pedig így szól a nő hivatásáról: »A férfiak természetüknél fogva harciasak. Készek minden dologért megverekedni, sőt sokszor minden ok nélkül is. A nő feladata tehát őket ettől visszatartani, ha nincs reá igazságos ok. A nő kövesse ilyenkor szíve ösztönét és ne hátráljon meg a férfi okosága és nagyobb ereje elől akkor, midőn az emberiség legfőbb javairól, a szeretetről, békéről és igazságosságról van szó. Mert az emberi nem nevelését nem lehet befejezéséhez vinni anélkül, hogy annak női része ne érvényesülhessen. Nincs nyomorúság és fájdalom a földön, amiben a nőnek nem volna meg a maga része. A férfiak elbíráják a nyomorúság szemléletét, ti nők azonban ne bírájátok el. A férfiak a nyomor és jaj kifakadásait lábbal tiporják, mert részvétük és a jövőbe vetett reményük korlátolt. Ti nők azonban tudjátok a fájdalmak mélységeit követni, és azért az ő enyhítésük módját is ki tudjátok fürkészni».

Azok az elvek, melyeket mint a Christian Socialist mozgalom tudományos képviselői, Carlyle és Ruskin, az angol közvéleménybe átvittek, a gyakorlati életben

a lánnglelkű Toynbee Arnold működése folytán érvényesültek.

Arnold Toynbee. (1852—83)

Toynbee 1852. év április 23-án született Londonban, hol atyja neves fülgyógyító és képzett természettudós volt. Az a bizonyos szociális érzés — amely Arnold későbbi munkálkodásában oly tipikus és az ő egész valóját átható volt — már némileg atyjában is szunynyadozott. Kitűnik ez abból, hogy a munkásoknak a természettudományok köréből esti órákat adott, amely alkalommal a kis Arnold az experimentálásnál mint segéd működött. S talán ez a gyermekkori foglalkozás terelte őt később az ő korszakalkotó működésére.

Arnold atyját 14 éves korában elveszté. A különben gyenge egészségű ifjú már élte tavaszán egészen ideális gondolkozású volt. Tizenkilenc éves korában írja egyik barátjának, hogy élte folyamán nem a földi gazdagságot akarja hajhászni. Az ő ideálja a tudós nyugodt és békés élete; csendes visszavonultságban óhajt a tudományos kutatásnak élni, nem a hírnév után való vágyból vagy pusztá ambícióból, hanem, hogy az igazságot keresse. Ez az óhaja azonban nem teljesült, az ő korának szociális problémái annyira megragadták érzékeny lelkét, hogy önzetlen lelkesedését a tudomány mezejéről a munkásosztály emelésére vitte át.

Toynbee 1873. évben az oxfordi egyetemre költözött át, ahol előbb mint egyetemi hallgató, majd mint tanár és gondnok (bursar) több évet töltött a Balliol Collegeben. Itt, ennek a tiszteletreméltó ősi tudományos intézetnek gót csarnokaiban, mintegy a világ zajától elzárva, gyermekkori boldog álmainak teljesülését

vélte átélhetni. Ifjúi lelkesedéssel írja egyik levelében: «Itt Oxfordban az élet fölötte édes és örömmel teljes, itt a boldog élet ideálját inkább megvalósítva látom, mint bárhol egyebütt».

Pedig nem annyira Oxford volt az, amely az ő boldogságát meghozta, hanem tiszta önzetlen lelke, szerénysége és igénytelensége, mely mindenkinek rokonszenvét megnyerte. Ezzel imponált ő társainak s később a munkásoknak, kiknek körében élete utolsó éveiben annyi időt töltött. Jól mondja egyik társa róla: «Az ő életének érdekes és megragadó oldala nem az volt, amit létrehozott, hanem ő maga, t. i. az ő egyszerűsége és önzetlensége, az ő szeretetreméltó példája, ez az, amiben mindenkitől különbözött». S a munkások azért hallgatták szavait oly érdeklődéssel és figyelemmel, mert csakugyan a magukénak tartották; ő beszédében és modorában semmi osztálykülönbséget nem éreztetett. Ebben áll az ő korszakalkotó befolyásának a kulcsa.»

Toynbee antiutilitarista volt hajlamánál fogva is, de az az erő, mely az embert antiindividualisztikus (illetve antiegoisztikus) altruisztikus, azaz szociális tevékenységre ösztönzi, szerinte a vallás. Azért képzelenségnek tartotta Comte törekvését, mellyel az materialisztikus alapon altruisztikus vallást akart fölépíteni. A Comte-féle Étre supreme, a Humanité — így ír Toynbee — tiszta abstrakció, amely soha sem lehet a vallás éltető eleme, mert a vallás mindenemű formájában valami élő kíván és nem mesterségesen alkotott fogalmat. A vallás az Élőnek látása, akiről a zsoltóros mondja: «Miként a szarvas a patak vize után epedez, úgy kíván lelkem téged, az élő Istent». Mint gyakorlati angol, a vallást gyakorlati szempontból fogta föl, a kereszténység az ő felfogása szerint nem más, mint Krisztus követése. Ez a gondolat —

így ír egyik barátjának — minden nap reggelén azt a szándékot érleli benne, hogy a mai napon az önszeretetet tökéletesebben legyőzze, mint a tegnapi. Ez a gondolat kísérte át tanulmányai között, barátai és tanítványai körében, éjszaki Angolország munkásgyülekezeteiben és a londoni pauperizmus nyomorúságos tanyáiban. Ez adta meg az aránylag fiatal embernek azt az erőt, mellyel egyrészt a munkások ellenszenvét le tudta győzni, másrészt pedig a tudományos világ és közélet embereit mozgósítani tudta a szociális tevékenységhez. Az a híd, melyet Toynbee, a két idegen világot — a vagyonosok és proletárok országait — elválasztó örvény fölé épített, nagyobb munka volt, mint a brooklyni vagy csemavodai óriási művek, vagy akár — ha létesülne — egy Angolországot a kontinenssel összekötő hídnál.

Toynbee különben nem volt az az ember, aki demagóg frázisokkal népszerűséget hajhászott. A mi anyagiasan gondolkozó századunkban sokan úgy gondolkoznak, hogy a munkást jól kell etetni, itatni, bérét felemelni s akkor elégedett lesz. Toynbee egy Badfordban főként munkásközönség előtt tartott beszédében erre nézve így szólott: «A magas bérek nem a mi végcélunk. Senkinek sem jut eszébe, hogy azért követeljen magas béreket, hogy a munkások érzéki élvezetek után járjanak. Mi azért követeljük a magasabb béreket, hogy az anyagi helyzet javulásával és a jövő bizonytalanságának eloszlásával a munkás tisztább és emberhez méltó életet folytathasson».

Miként Carlyle, úgy Toynbee is igazi angol volt gondolkozásában és érzésében. S az angol nemzet pszichológiájához tartozik az erős individuális öntudat, anélkül, hogy ez a francia forradalom által felállított szélsőségbe csapna át, melynek jelmondata: *«il n'y que l'individu»*. Az angol néplélek és köztudat

igen jól tudja az individuális, nemzeti és szociális nézőpontokat összeegyeztetni, harmóniába, egymással összefüggésbe hozni s ennek a nemzeti köztudatnak a kialakulásában nagy része volt Toynbeenek. Ő elismeri az individualisztikus törekvések jogosultságát, de úgy, hogy azok a szociális irányzattal egyensúlyba jönni törekedjenek. Míg például Comte — ellentétben a francia forradalom felfogásával — az individuumot merő abstarkciónak tekinti, Toynbee nagyon helyesen, a Bentham-féle bölcséletnek a társadalomból kiszakított egyéniségét nem létező fikciónak jelzi.

A Bentham-féle egocentrikus filozófián fölépülő klasszikus vagy úgynevezett liberális nemzetgazdaságnak tehát nem az a hibája, hogy individualisztikus, hanem az, hogy csakis individualisztikus.

Toynbee működésének köszönhető az, hogy az angol közvélemény megbarátkozott a szakszervezetek (Trades Union, Gewerkvereine) eszméjével. Ezeket a szakszervezeteket sem a liberálisok, sem a konzervatívok nem nézték jó szemmel. Az utóbbiak azokat az Istentől rendelt felsőbbség ellen való lázadásnak tekintették, a liberálisok pedig az individuális szabadságnak korlátozását féltették tőlük. Cobden azt mondja róluk, hogy a brutális zsarnokság és monopolizálás elvein épülnek fel s hogy ő inkább a tuniszi Dey uralma alatt állana, mint a szakszervezeteké alatt. A toryk részéről pedig Shaftesbury gróf így nyilatkozik: «Isten mentse meg a munkásokat ettől a leg súlyosabb rabszolgaságtól, aminőt még nem láttak. Valamennyi despotia és arisztokrácia csak gyengéd szellő, ha a szakszervezetek által támasztott orkánnal összehasonlítjuk».

Mindezek önalkotta, a viszonyok nem ismeréséből származó doktrinár felfogások, amelyekkel szemben Toynbee az egyesülés terén a régi hagyománynak az

újkor fejlődésével való összekapcsolását sürgeti. A régi egyesületek — a céhek — melyek a munkásnak függő viszonyát feltételezték, helyet engednek az újaknak, melyek alapelve a munkás függetlensége. Munkaadó és munkás többé már nem úgy állanak egymással szemben, mint hűbérúr és jobbágy, hanem mint egy szabad állam egyenjogú polgárainak kell érdekeik védelmére egyesülniök. A szabad egyesülés elvét azért mint a nemzeti egység és tömörülés szilárd alapkövét kívánja érvényesíteni, ezáltal akarja a munkás életviszonyait gazdaságilag emelni s aztán őt a nemzeti és társadalmi műveltség birtokába juttatni. Ez az összeforrasztó, és nem az osztályharc alapján álló szétválasztó, demokrácia az, mely Toynbee szerint Angolországot megmentette.¹

De Toynbee igazán a gyakorlat embere volt, amit ő hirdetett, azt tette is megcselekedte. Abból a szép elvből indulván ki: «ha felebarátodat szeretni akarod, ismerd meg őt», elhagyta a Balliol-College csendes magányát s 1875-ben East-London egy nyomorúságos zugában Whitechapelben fogadott lakást, ott ahol a pauperizált és mindenkitől negligált munkások nyomorúságos, düledező házakban meghúzódtak. Sehol sincs a gazdaság és nyomorúság helyileg oly közelségben egymáshoz és valójában mégis annyira elválasztva egymástól, mint Londonban. Legalább így volt ez Toynbee fellépéséig. Míg West-London a gazdagság, előkelőség, a születés, pénz és szellem arisztokráciájának fényes tanyája, addig London keleti és déli része, magában egy-két millió lelket számláló város, a gyáripar által tönkretett kisiparosok, többé-kevésbbé szervezetlen gyári munkások és munkanélküli csavargók gyűjtőhelye volt, melynek erkölcsi, köz-

¹ A. Toynbee, *Industrial Revolution 178—202.*

egészségi és gazdasági viszonyaival alig törődött valaki. Ide jött Toynbee lakni, hogy ennek a munkás városnak nemcsak külső formáját, hanem egyszerűsmind lelki világát, pszichológiáját tanulmányozza, hogy ennek az elhagyatott népnek tanácsadója, oktatója és barátja legyen. Toynbee működésében a keresztény szocialista Maurice nézetét követte, amely szerint a szociális probléma nem a tőke és munka, a város és vidék közti viszonyban gyökerezik, hanem hogy vagyonos és proletár, művelt és műveletlen, munkaadó és munkás között emberséges közlekedés és közlekedés álljon fenn. A munkások nem mehetnek az egyetemekre, hogy a művelődés elemeit elsajátíthassák, tehát az egyetemnek kell a munkások közé jönni. Ez az, amit Toynbee létesíteni kívánt és amit el is ért. Nem szűnt meg társait arra buzdítani, hogy az egyetemi kurzus elvégzésével egy évet, vagy legalább a szünidőket a munkásnegyedekben töltsék. Ez volt kezdete a *University extension movement*-nek mely valamelyes formában most már Európa minden kulturállamában gyökeret vert, de azért távol vagyunk még itt a kontinensen az angol példától, nekünk is egy Toynbeere volna szükségünk, hogy azt elérhessük vagy legalább megközelítsük.

Toynbee ez intézmény alapvetésében szintén egy igazan angolos gondolatból indult ki. Az angolok gyarmatosító ösztönét követte, midőn a munkások országában a művelt polgári osztály gyarmatait — *settlements* — törekedett megalapítani. Azt akarta elérni, hogy honfitársai, kik idegen világrészekben mint civilizátorok kívánnak föllépni, nézzenek ide elhagyatott, a nyomorral és tudatlansággal küzdő honfitársaik közé, kiknek munkájából élnek és gyarapodnak.

És bár Toynbee fiatal korban túlszigázott munkás-ságának áldozata lőn — 1883-ban 31 éves korában

halt meg — az ő általa alapított gyarmat terjed és virágzik. Toynbee példáját sokan követték s az ő működése nem szűnt meg halálával, az ő szelleme beleélte magát az angol ifjúságba és elköltözése után is napról-napra fokozottabb mértékben ösztönzi azt a szociális tevékenységre. Az angol ifjúság körében az east-londoni rezidenskedés úgyszólván divattá lón a *slumming*, vagyis a munkáslakások (angolul slum) látogatása szenvedéllyé növekedett. És mivel divatról van szó, természetes dolog, hogy a nők se maradtak el. Mikor pedig az anyák nem akarták megengedni, hogy leányaik ezekbe a félreeső nem épen fashionable helyekre elmenjenek, egy kis girls revolte — leányok lázadása — keletkezett, melyben a leányok lettek a győztesek. Akik itt elvégezték ezt az igazi praktikus szociális kurzust, hetenkint egyszer-kétszer ellátogatnak East-London sötét zugába, ott előadásokat tartanak, szerveznek, beteget ápolnak, az elhagyott gyermekeket gondozzák.

De nemcsak az ifjúság mozdult meg, a mozgalom magával ragadta az egész tudós világot s a Toynbee Hall termeiben világhírű tudósok és államférfiak tartottak előadásokat, maga az elhunyt angol király, walesi herceg korában, Lord Ripon, Lord Salisbury, Sir Richard Temple, Sir Henry Roscoe, Max Müller, a híres nyelvtudós, Huxley tanár, a neves természet-tudós és még mások.

East Londonban a nagyszabású szociális intézmények egész sorozata áll fenn, ilyenek a Toynbee Hallon kívül az Oxford-house, a Mansfieldhouse népháza, a University House, a Women settlement; mindezek az előadási csarnokokon kívül vannak népkönyvtárak, tudományos gyűjtemények és a rezidensek számára teljes kényelemmel berendezett lakószobák. Ezek az intézmények nemcsak a munkásosztály

felvilágosítására szolgálnak, hanem ép úgy a rezidensek szociális kiképzésére: *Sie sind Hochschulen der sozialen Aufklärung für die Gebildeten selbst*, mondja Foerster, mert akik az egyetemekről idejönnek, nemcsak azért jönnek, hogy tanítsanak, hanem hogy tanuljanak s azért mondja igen helyesen az idézett Foerster, az angol civilizációnak igazi központja ma nem a West az ő British múzeumával, parlamentjével, hanem East-London, ahol az egymástól idegen osztályok amalgamizációja végbemegy.¹

II. FEJEZET.

A keresztény szociális mozgalom Németországban.

A szocialisztikus elméletek Németországban eleinte hálátlan talajra akadtak. Míg Franciaországban Saint-Simon szocialisztikus új evangéliuma, Fourier falanszteriái, Cabet utópisztikus Ikariája, Leroux regényes ábrándozásai, Proudhon felforgató eszméi a közfigyelmet magukra terelték, irodalmi körökben és szalonokban visszhangra találtak, addig Fichte és Rodbertus szocialisztikus nézetei tisztán csak akadémikus fejtegetések értékével bírtak. Csak Lassalle és Marx propagandisztikus és agitacionális tevékenysége terelte későbbben felénk a közfigyelmet, akkor, midőn Franciaországban a szocializmus már úgyszólván divatját múlta.

A francia szocialisztikus mozgalom — a francia forradalom szellemétől inspirálva — kezdettől fogva vallás- és egyházellenes irányban nyilvánult, Német-

¹ Fr. W. Foerster, *Christentum und Klassenkampf*. Zürich 1908. 59. l. kk. v. ö. Dr. G. Schulze-Gavnernitz, *Zum sozialen Frieden*. I. 429. kk. 1.

országban ellenkezőleg a szocialisztikus törekvések először bizonyos vallásos színezetben jelentkeznek és kezdetől fogva mindkét egyház figyelmét magára vonják.

Az első, aki Németországban a keresztényszociális eszméket legalább irodalmilag kultiválta, Baader Ferenc müncheni egyetemi tanár volt. Baader egy müncheni orvos fia — 1765-ben született — a természettudományoknak volt buzgó művelője s mint ilyen, a freiburgi egyetemen Humboldt Sándorral lépett baráti viszonyba, később Angolországba ment, ahol Dugald Stewart és Darwin Erazmussal ismerkedett meg. Itt látta egyszersmind a klasszikus nemzetgazdaságtan áldatlan gyümölcseit, melyek a nyomorúságos munkásviszonyokban nyilatkoztak meg. Hazájába visszatérve, előbb bányatanácsos, majd 1816-ban az akkortájt erigált müncheni egyetemen tanár lön.

Baader állam-ideálja egy a keresztény szeretet által vezérelt theokratikus monarchia, mely ellentétben a forradalom demokráciájával, egyformán ment a szolgai despotizmustól és az anarchikus individualizmustól. Ettől várja ő az egészséges szociális reformokat, melyeket a vagyontalan osztály nyomorúságos helyzete szükségessé tesz. Aki mint szemtanú látta a fizikai és erkölcsi nyomorúság örvényét és azt az elhagyatottságot, mely Francia- és Angolországban a proletariátus osztályrésze, annak el kell ismernie, hogy ennek az osztálynak sorsa és függő viszonya a középkor ama szakában, midőn a feudalizmus legnagyobb súllyal nehezedett reá, sokkal tűrhetőbb volt, mint manapság s hogy a mi keresztény és felvilágosodott Európánkban a kevesek műveltsége a sokaság műveletlenségén, sőt baromi állapotán épül fel és hogy a rabszolgaság állapotát

közelítettük meg, mely rosszabb, mint az elmúlt idők barbarizmusa. Jelenleg az emberek nagy többsége a tőke rabszolgaságában sínlődik; s míg a javak termelése óriási mértékben növekszik, addig azok elosztása fölötté egyenlőtlen és igazságtalan. Azért kellene az egyházban a diakonátus egy új nemét feltámasztani, hogy igazságosabb szociális megosztást létesítsen. A katolikus egyház a legtekélyesebb testület s ezért a szociális szervezet legalkalmasabb típusa. Az egyház homlokegyenest ellenzi azt a pogány tulajdonjogi elméletet, mely kizárólag önző és antiszociális, midőn a magánérdeket a közös érdektől teljesen elválasztja. Az egyház minden embert az ő birtoka és vagyona sáfárjának tekinti úgy hogy azt mindenki javára gondozza. Azért, midőn a francia forradalom tribünjén kimondták ezt az elvet: *»L'état est athée et doit l'être«*, (az állam atheus és annak is kell lennie), az Isten nélküli társadalmi rendet proklamálták, amely magával hozta azt a korlátlan egoisztikus szellemet, amely se Istent, se embert félve, kiirtja a felelősség gyökereit; innen van az a keserű csalódás, mely a forradalom nyomán járt.¹

Nagyobb mozgalmat azonban ez a Biedermayer-szocializmus nem idézett elő. Másrészt az angol Christian Socialist mozgalom eszméit Aimé Huber brémai, majd rostocki tanár iparkodott átültetni Németországba. Gyakorlatilag ő különösen a munkás-házak szövetezetei iránt buzgólkodott, azonkívül a protestáns belső misszióknak szociális irányzatát támogatta. Ő mondotta ezt a nagyjelentőségű szót: A munkásosztály az a csatatér, amelyen a keresz-

¹ Baader Werke VI. 131. 1. és 111. 1. — V. o. Kauffmann, Christian Socialism. London 1888, 108. kk. 1.

tény civilizáció és az ultrapogány (értsd: materialisztikus) barbarizmus között való küzdelem eldőlt.¹ A németországi keresztényszociális iskolának tulajdonképeni megalapítója Ketteler mainzi püspök volt, kinek hatalmas egyénisége, apostoli buzgalma, hajthatatlan jelleme és kiváló szónoki talentuma a keresztényszociális elvek további fejlődésének Németország határán túl terjedő hatást biztosított. Ketteler oly iskolát alapított, melyből a német centripárt szociálpolitikai irányzatát kölcsönözte s amely később Franciaország, Belgium, Svájc, Olaszország, Ausztria és Magyarország katolikusait hasonló szociális akcióra ösztönözte. Azt mondhatjuk, Ketteler volt az első, aki a modern gondolat kifejlődésében a kath. egyház és klérus feladatát világosan megértette és határozott kőrvonalakban megrajzolta. Mint a korát megelőzőt férfiúnak gondolkodását a konzervatívabbak nem igen értették meg, vagy félre is magyarázták, de mint igazi nagy szellem, hatása és működése életével nem ért véget.

Ketteler mainzi püspök.

Wilhelm Emmanuel Freiherr von Ketteler 1811. évi Karácsony ünnepén született, mint egy ősi westphaliai előkelő nemes család ivadéka. Anyjáról mondják, hogy erélyes asszony volt s úgy látszik, tőle örökölte Ketteler is jellemének hajthatatlanságát. Tanulmányait szülővárosában kezdte, a briegi (Canton Vallis) jezsuitakollégiumban folytatta. A humanitások végeztével jogi és szociális tanulmányokra adta magát s e célból a göttingeni, berlini, heidelbergi és müncheni egyeteme-

¹ Kauffmann i. m. 145. 1.

ket látogatta, miután egy évet mint önkéntes a hadseregben szolgált, 1834-ben a közigazgatásnál állami szolgálatba lépett. Azonban midőn a porosz bürokrácia és abszolutizmus annyira vetemedett, hogy Droste-Vischering Kelemen Ágostot, a nagytekintélyű, korrekt gondolkozású és előkelő westphaliai családból származó kölni érseket fogságba hurcoltatta (1837. nov. 27-én), Kettelernek lelkiismereti aggodalmai támadtak, hogy vajjon tovább szolgálhat-e olyan kormányt, mely vallásos meggyőződését lábbal tiporja. Egyelőre hat havi szabadságot kért s a következő évben teljesen megvált hivatalától. Néhány évet most bizonyos határozatlanságban töltött, leginkább Münchenben, ahol Görres barátságának örvendett és a sport kultiválása mellett a *Historisch-politische Blätter* szerkesztése körül érdeklődött; csak 1841-ben érlelődött meg benne és egyúttal öccsében Richárdban, ki huszártiszt volt, az az elhatározás, hogy a papi pályának szentelik magukat. E célból hallgatta a teológiát Münchenben, 1843-ban a münsteri papnevelőbe lépett s egy év múlva, 1844. június elsején pappá szentelték. Mint fiatal pap az akkor még kis városkába, Beckumba (4000 lelket számlált) került káplánnak, hol szerény körülmények között élve egész odaadással élt papi hivatásának. Két évi káplánkodás után elérte azt, ami szemináriumi életében ideálja volt, t. i. hogy valami vidéki plébánián hívóinek atyja lehessen. Elnyerte a hopsteni közepes plébániát (2000 hívővel). Ő, aki igazán a nép embere volt, itt az egyszerű emberek között otthonában érezte magát. Midőn, néhány évvel később mainzi püspökké lett kinevezve, meleg szeretettel emlékezik meg azokról az ő egyszerűségükben becsületes híveiről, akik közül sokan Istent valóban keresik és szeretik és ha az ő lelkük becsét a Krisztus

tanítása szerint értékelem — így szól róluk — s összehasonlítom azzal, amit a világ bír, ott, e szegény falusi emberek között, gazdagabbnak tartottam magamat, mint Salamon minden pompájában és dicsőségében.¹

Azonban Ketteler nem maradhatott soká az ő kedvelt falusi magányában. Az 1848. év mozgalmas eseményei előhívták őt a világ színterére. Németország ekkor képviselőket küldött a frankfurti parlamentbe s az a kerület, melyhez Hopsten is tartozik, nagy többséggel — az akkori tört választás alapján — Kettelert küldte képviselője gyanánt.

A frankfurti gyűlésen Ketteler kezdettől fogva mindig a népszabadság lelelkesebb hívei közé tartozott és kezdettől fogva kiváló figyelemre méltatta a szociális kérdést. A népfőnség manapság jogilag és tényleg fönnáll — így nyilatkozik Ketteler beszédeiben — de a népfőnség azért nem lehet mindenható, hanem korlátozva van az erkölcs, jog és szeretet örök törvényei által. Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt, hogy mindenféle fajta kormányforma mellett lehetséges a szolgaságnak legrútabb alakja. A nép nem *azáltal lesz* szabad vagy nemszabad, vajjon a kormányforma köztársasági-e vagy monarchikus. A nép politikailag annál szabadabb, minél nagyobb mértékben irányíthatja önmagát. A nép pedig elsősorban az ő családjában és a községi életben kívánja az ő saját elhatározását érvényesíteni.

Nagyon jellemzőek Ketteler gondolkozására nézve azok a szavak, melyeket a nemesség hivatásáról mondott el. Miként a királyság, úgy a nemesség is nagyobbrészt eltávolodott eredeti eszményétől és annak karikatúrájává lőn. Hozzáteszi, hogy ezt nem a nemesi

¹ Pfulf, Bischof von Ketteler, Mainz, 1899. I. 152 1.

osztály iránt való gyűlölködésből teszi, hanem szeretetből, nem azért, mintha a nemesi osztályban jogbitorlást látna, hanem mivel azt meg akarja eleveníteni, ha egyáltalán még életre támasztható. Valóban egy Carlyle-i gondolat.

Egy szomorú eseménnyel kapcsolatban lett Ketteler egyszeriben híres emberré. Az 1848. év szeptember 18-án Frankfurtban kitört a forradalom, az utcákon barrikádokat emeltek és Auerswald tábornokot és Lichnowsky herceget — mindketten képviselők is voltak — durva módon orozva meggyilkolták. Az áldozatok temetésén Ketteler mondotta a búcsúbeszédet, amely a szónoklat egyik remekműve volt. Ketteler igazán megható szavakkal mintegy védelmébe vette a felbőszített népet és a rémtettekért felelőssé tette azokat, akiknél a forradalom nem szabadságharc, nem önvédelem, melyhez a végszükségben folyamodnak, hanem végcél, mely a nép kebeléből a hittet együtt a humanizmus érzését kitepi, felforgatásra, barbarizmusra és nem szabadságra és haladásra vezet.

Két héttel utóbb Mainzban tartotta első gyűlését Németország katolikus szövetsége. Itt Ketteler megint tündökölt szónoklatával és előrelátó szelleme-mével. Ez alkalommal fejtette ki a nyilvánosság előtt a szociális kérdés nagy fontosságát és az egyház szociális feladatát. «A közel jövőnek egy fontos feladatát akarom még szívökre kötni — így szól — t. i. a vallás feladatát a szociális kérdésben. A legnehezebb kérdés, melyet semmiféle törvényhozás, semmiféle kormányforma eddig megoldani nem tudott, ez a szociális kérdés». Ketteler azon reményének ad kifejezést, hogy ennek a nagy feladatnak megoldásában az egyház isteni ereje fog megnyilvánulni, mert az állam egymagában tehetetlennek bizonyul vele szemben. Ezeknek

a szónoklatoknak a sikere biztatta Mainz akkori plébánosát, hogy Kettelert egy adventi ciklus megtartására felkérje. Ketteler engedett s elmondta a jelenkor nagy szociális kérdéseiről szóló hat szentbeszédét. Mindjárt első beszédében a szociális kérdést a jelenkor legfontosabb kérdésének jelezte. «Nem lehet a mai korról beszélni — így szól — s annál kevésbé lehet azt megismerni anélkül, hogy újból és újból vissza ne térjünk a mi társadalmi helyzetünkre s különösen a vagyonosok és vagyontalanok közti ellentétre s a mi szegény testvéreink nyomorúságos állapotára s ne tárgyalnók azokat a módozatokat, melyekkel rajtuk segíthetünk . . . Ha meg akarjuk ismerni korunkat, bele kell mélyedni a szociális kérdésbe. Aki ezt megérti, az érti meg korunkat, aki nem érti meg, annak jelen és jövő talány».¹ Valóban még ma is aranyiszavak!

A következő évben Ketteler a berlini szent Hedvig templom prépostja lón, egy évre reá pedig a mainzi káptalan a megüresedett püspöki székre a hármas kandidációba fölvette az ő nevét is és a pápa ennek folytán őt nevezte ki a mainzi egyház püspökévé.

Ketteler főpapi nagy elfoglaltsága mellett sohasem feledkezett meg a nagy szociális problémákról. Minden esetre az ő inspirációja folytán történt az, hogy 1863-ban, midőn a német katolikusok Frankfurtban XV. nagygyűlésüket tartották, Heinrich mainzi kanonok, kit Ketteler nagy tudományossága miatt igen nagyra becsült, a következő határozati javaslatot terjesztette be: «A kath. Nagygyűlés sürgősen ajánlja a katolikusoknak, hogy behatóan foglalkozzanak a nagy szociális korkérdéssel, amely bizonyára csak a kereszténység megvilágításában és annak szelleme által vezethető megoldása felé».

¹ Pfulf i. m. 168. l.

Szociális nézeteit Ketteler egy könyvbe foglalta Össze, e cím alatt: *Die Arbeiterfrage und das Christentum*, mely 1864. évben látott napvilágot s amelyet francia nyelvre is lefordítottak. S midőn e műnek szelleméről beszélünk, nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azt a —sokaknak talán első pillanatra meglepő— jelenséget, hogy két oly férfiú, kik különben politikai és társadalmi *irányzatuknál* fogva nagyon is távol állottak egymástól, mint Ketteler püspök és Lassalle Ferdinánd, a híres szociális agitátor, a szociális téren mennyire közel jutottak egymáshoz és hogy ép azért, minden egyéb elvi ellentét dacára, mely tisztelettel nyilatkoznak egymásról, bár személyesen talán sohasem érintkeztek. Ketteler munkájában nem egyszer Lassalle szociálpolitikai elveire támaszkodik s viszont Lassalle az ő utolsó agitacionális beszédében (Ronsdorf 1864. máj. 23.) szocialista munkások gyülekezetében nagy elismeréssel, szinte elragadtatással beszélt Ketteler könyvéről.

Ketteler művének gondolatmenete röviden a következő. A szociális kérdés kétségkívül egyszersmind gyomorkérdés is és az emberiség nagyobb részének érdekeit érinti. Azért az sokkal nagyobb fontosságú, mint egyéb politikai kérdések, melyekkel modern parlamentjeink idejük legnagyobb részét eltöltik. A politikai pártok ugyan, midőn a tömegek rokonszenvére pályáznak, a legmesszebbmenő ígéreteket teszik, de mihelyest zászlójukat diadalra juttatták, mindent elfelejtenek és a nép megint csak egy szomorú tapasztalattal lesz gazdagabb — egyebekben pedig szegényebb.

A munkásnép elszegényedésének az oka az, hogy a munkásnép legnagyobb része csakis napi keresményéből él. Már pedig a bérek csakis az élet elodázhatatlan napi szükségleteihez vannak mérve; a munkás

csakis annyit keres, amennyi épen csak a saját személyének fenntartására nélkülözhetetlenül szükséges. Mindezt, úgymond Ketteler, Lassalle egész világosan kimutatta.

A munka ennek folytán áruvá lön s a bért—a munka mai egyenértékét— ennélfogva, ép úgy, mint más áru értékét kizárólag a kereslet és kínálat viszonyosságai határozzák meg. A korlátlan szabad verseny a gyárost és nagyiparost arra kényszeríti, hogy a lehető legalacsonyabb költséggel termeljen, sőt néha kénytelen a termelési áron alul is árúit piacra vinni, nehogy az üzem teljesen tönkremenjen. Mindez arra szorítja a gyárost, hogy a béreket lehetőleg leszorítsa. Ő az ura a munkapiacnak s így mintegy pályázatot hirdet a bér lefelé licitálásában: ki végzi el a munkát legminimálisabb bérért? Munkát kereső kézben és éhes gyomorban nincs hiány s így a munkások egymással vetekszenek a bér leszállításában s egyszerre csak itt van az idő, hogy a munkás már annyit sem keres, amennyi az életfenntartásra szükséges. Ez már aztán nem más, mint a rabszolgaság felújítása a felvilágosodott Európában a liberalizmus jelszava alatt.

A munkásoztály e dekadenciájának az oka a munka szervezkedésének teljes elnyomásában rejlik; amihez járul még a gépek fokozódó fejlődése, mely mindig több munkáskezet tesz feleslegessé; ezáltal szorul a kisipar is mindinkább háttérbe és az önálló kisiparosokból tökenélküli bérmunkások válnak, így lesznek a korlátlan szabad kereskedelem és szabad ipar visszaélései sokkal nagyobb kárára a dolgozó emberiségnek, mint aminővel jártak az ipari testületek visszaélései. Az emberiség ellen való bűntény volt tehát az, hogy minden munkavédelmi eszközt eltöröltek és az embereket természetes és szociális egyenlőtlenségükkel prédául odadobták a korlátlan verseny küzdel-

meibe. Az úgynevezett önszegély és népfelvilágosítás, melyet a liberálisok a népnek ajánlanak a jelen körülmények között kevés eredménnyel jár. Mert mivel segítsen önönmagán az a munkás, aki alig keres annyit, amennyi elkerülhetetlen napi szükségleteire kell. Ugyanez áll a nyersanyagot beszerző szövetkezetekről és hitelszövetkezetekről, mert mindezek némi tökélet vagy felesleget tételeznek fel s ép ez az, ami a bérmunkásnak hiányzik. A materialisztikus irányú felvilágosítás pedig még attól is megfosztja a népet, ami eddig neki erőt adott, vallásától és Istenbe vetett bizalmától. Ennélfogva Ketteler szerint a radikális párt több logikával dolgozik, mint a liberális és Lassalle elismerést érdemel azért, hogy a munkásosztály nyomorult helyzetét kíméletlenül feltárta. A szociáldemokraták azonban nagy hibát követnek el azáltal, hogy a magántulajdonra való jogot tagadják. A magántulajdon a természetjogon alapszik. De ha a természetjogot tagadásba veszik, akkor a magántulajdon tisztán pozitív joggá válik s azért az állam ma, midőn mindent a többség dönt el, nem tehet az ellen semmit, ha a vagyontalan többség jogot tart a kisebbség birtokára. Mi ellenben, midőn a tulajdonjogot a természetjogra alapítjuk, nem mondjuk ezt a jogot korlátlannak, mert a katolikus teológusok tanítása szerint a tulajdonjog nem terjedhet odáig, hogy a felebarátunk mellette éhen haljon. A szükségben szenvedőknek megvan a joguk ahhoz, hogy segítségben részesüljenek s azért az államnak a birtokosokra és községekre szegényadót kellene kivetnie. S még ennél is többet tehet az egyház, mely a keresztény szeretet kötelességeit folyton folyvást hangoztatja.

Sok jót vár Ketteler a Lassalle-féle termelési szövetkezetektől, amelyek a munkás jövőjét kevésbé bizonytalanná teszik. De ezek létrejöttét nem a mun-

kásoktól várja, kik az erre szükséges felesleget nélkülözik, sem az államtól, mely ezáltal korlátlan abszolutizmusra tehetne szert, hanem ép e tekintetben várja az egyház közreműködését, hogy a termelő szövetkezetek a kereszténység talajából nőjjenek ki.

Ketteler gondolkozását és prófétai tekintetét azonban még ennél a könyvnél is jobban jellemezte egy rövid schemaszerű kéziratot feljegyzés (1863. vagy 1864. évből). A Manchester-iskola vagyis a liberális nemzetgazdaság relatíve szükséges volt. Az a számtalan abszolút fejedelmecske (Németországban), ugyanannyi határvámmal a közlekedő utakat, nevezetesen a folyókat elzárta, a földbirtoknak mértékfölötti összehalmozása a holt kézben, az elavult, megcsontosodott céhrendszer stb., mintegy kényszerzubbonyt rakott a keresetképeség továbbfejlesztésére, úgy hogy annak végre is szakadnia kellett és a szűkös ing ezer ronggyá foszlott.

A Manchester-iskola forradalmi elvei, melyek egyik falat a másik után ledöntöttek, úgy hogy most már csak a régi intézmények romjai léteznek, nem jutottak volna érvényre, ha azok az intézmények természetszerűen továbbfejlődtek volna és ha a nemzetgazdasági érdekeket tudományos alapon vették volna vizsgálat alá. De mindent csak engedtek menni, amint ment. S így a fejlődés menete egészségtelen volt. A víz az ő jogában van, midőn a szűk edény falait szétrobbantja, de ha ez most minden irányban szétfoly? . . . A liberális nemzetgazdaság következményeit Angolország példáján látjuk. Az 1832. év eseményei tipikusak. Először a munkások elfajulása, *azután* a munkáséletnek, meg a gyermeknek a velőig való kiszípolozása, ez valóságos tömeggyilkolás. S harmadszor a semmi eszköztől vissza nem riadó gyűlölködés tőke és munkás között, mint valóságos halál-

küzdelem. Mindez Németországban is ismétlődni fog.¹ Nagyon érdekes Ketteler állásfoglalása a Lassalle-féle munkásegyletűetekkel szemben. Három munkás az 1866. év folyamán levélben felvilágosítást kért tőle abban a kérdésben, szabad-e nekik, mint jó katolikusoknak az egyesület tagjainak megmaradni, mert t. i. plébánosuk (Dünwaldban Mülheim mellett) ezt nekik mint vallásellenes dolgot megtiltotta. Ketteler bár e levél bérmaútján találta, válaszolt nekik és pedig a következő értelemben: «Amennyiben az *Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein* célját annak a nyilvánosság előtt köztudomású tevékenységéből ismerem, általánosságban az abban való részvételt egy katolikus vallási kötelességével nem tartom összeegyeztethetlennak.» E kijelentését azzal indokolja a széles látókörű főpap, hogy az a nemes törekvés, mely a munkásosztály nyomorúságos sorsán javítani iparkodik egészen a kereszténység szellemének megfelelő dolog. Máskülönben pedig Lassalle nézetei amennyiben a csupán csak a tőkepénzesek érdekeit szem előtt tartó nemzetgazdasági elveket elítéli, teljesen igazságosak, sőt pozitív részökben is igen sok igazságot tartalmaznak. Egyebekben pedig Lassalle, bár nem volt hívő keresztény, a keresztény katolikus gondolkozásnak nem volt gyűlölő ellensége. Az ő irataiban inkább bizonyos tiszteletteljes sejtelmet árul el a kereszténység nagy igazságaival szemben. S így bár a kereszténységtől távol áll, az ő vezetése alatt az általános munkásegylet nem tért volna el rendeltetésétől, hogy a munkások érdekeit előmozdítsa és nem élhettek volna vele vissza katolikusellenes törekvések inszcenálására.² A dúnwaldi plébános — nem a Ketteler egyházmegyéből való volt — midőn a mainzi püspök leve-

¹ I. m. 192, 1. ² I. m. II. 194.

lét kézhez vette, ezen szörnyű mód elképedt. De azért mégis a mainzi püspöknek volt igaza. A német papság nagy zöme ugyan nemsokára fel tudott emelkedni arra a magaslatra, ahol Ketteler állott s ennek köszönhető, hogy Németországban erős keresztény szociális irányú munkaszervezet áll szemben a szociáldemokrata szervezetekkel. De ha Ketteler szelleme még előbb győz, akkor talán a német szociáldemokrácia abban a mederben indult volna tovább, ahol az angol tart mely legalább hivatalosan nem gerálja magát a vallás ellenségének

Nálunk pedig eddig még nagyon kevés a Ketteler és igen sok a dűnwaldi plébános.

Ketteler a nagy szociális kérdés iránt való érdeklődését sohasem hagyta félbe. Utolsó munkája is, mely befejezetlen kéziratként maradt hátra, ezt a témát tárgyalja. Azért is kívánt erről írni, mert miként mondja, az *Arbeiterfrage und Christentum* megjelenése óta a helyzet nagyban változott. A munkáspártok Németországban a gothai program óta (1875. május 25.), amelyben egyesültek, egészen más álláspontot foglalnak el. Elhagyták a nemzeti irányt és nemzetköziek lettek és a reformtörekvések helyét a társadalmi rendet felforgató eszmék foglalják el, úgy hogy a gyakorlati célok egészen háttérbe szorulnak. Mindazonáltal mint a munkásosztály jogos követeléseit említi: a szervezkedést, a munkásszervezetek állami támogatását és munkásvédelmi intézkedéseket. Ez utóbbiak között felsorolja a kizsákmányolás ellen való védekezést, a női munka korlátozását, a gyermekmunka tilalmát és a vasárnapi munkaszünetet.

Íme, ez volt Kettelernek mintegy végrendelete, melyet 1877. évi júl. 13-án bekövetkezett elhunytával reánk hagyott.

Ketteler nyomdokain.

Ketteler iskolát alapított. Az ő szelleme először a németországi katolikusokat és a papságot serkentette a szociális munkára, az ő tanítványai plántálták át a keresztény szociális eszméket Ausztriába s a francia papság is akkor kezdett ébredezni és a sekrestyéből a praktikus életbe áttenni működésének jelentékeny részét, midőn — főként Kannengieser abbé könyveiből — megismerte Ketteler szellemének messzeható működéseit.

Németországban 1868. évi június hóban Crefeldben tartották a keresztény szociális egyesületek első gyűlésüket s ez időtájt keletkezett Schings rector szerkesztősége alatt a *Christlich-Soziale Blätter* című folyóirat. Egy évvel később a Fuldában egybegyűlt német püspökök foglalkoztak tanácskozásaikban a szociális kérdéssel. A referens ebben az ügyben Ketteler volt s az ő referátuma alapján a német püspöki kar egyhangúlag kimondotta, hogy az egyház a szociális kérdéssel szemben nem maradhat közönyös, mert itt milliók lelki nyugalmáról van szó, kiknek gondozását Krisztus egyházára bízta. Szükségesnek találják azért, hogy az egyház tekintélyét és befolyását latba vesse a munkásosztály nyomorúságos helyzetének javítása és erkölcsi és szellemi művelődésének emelése ügyében; hogy a munkások között a hazaszeretetet ápolja, a munkaadók és munkások közti egyetértést előmozdítsa, a munkáslányokat erkölcsi védelemben részesítse, a törvényhozást pedig úgy irányítsa, hogy a gyermekmunkát betiltsa, a serdületlen ifjúság munkaidejét korlátozza, a műhelyekben a férfiak és nők elkülönítését parancsolja, ugyanott a közegészségügyi követelményeknek érvényt szerezzen, a munkásbiztosításról gondoskodják és egyáltalán a munkások ügyét állami ellenőrzés alá vegye.

Ketteler legitimebb és legközvetlebb tanítványa volt Moufang mainzi kanonok, kit magas műveltsége, megnyerő modora és szilárd jelleme képesített arra, hogy Ketteler eszméinek propagátora ts továbbfejlesztője legyen. Moufang 1871. évben képviselőjelöltként lépett fel Mainzban, ahol meg is választották s az a kiváló gonddal kidolgozott program, mellyel választói elé lépett a *Christlich Soziale Blätter* csoportjának és így aztán a centumpártnak szociálpolitikai programjává lett.

Moufang e programjában azonban tovább megy mesterénél. Ő a szociális kérdés megoldásánál a szükséges reformok keresztviteléhez az állam hathatós közbenjárását sürgeti s e tekintetben még szorosabban ragaszkodik Lassalle nézetéhez, mint Ketteler. Az egyház — így vélekedik a tudós kanonok — sokat tehet a szociális kérdés és a munkásosztály sorsának érdekében szellemi téren amennyiben hivatása, hogy a szeretet, igazságosság és méltányosság ápolásával a társadalmi osztályok közeledését előmozdítsa és a szegényeket és gazdaságilag gyengéket védelmébe vegye.

De az államra e tekintetben még közvetlenebb feladatok haramiának, mert csak az állam gondoskodhatik törvényhozásilag, hogy munkásvédelmi intézkedéseket fogantossanak, hogy az ipari munkások anyagi támogatásban részesüljenek, hogy azok a vérés pénzadó terhei alatt le ne roskadjanak és hogy a tőke zsarolását korlátok közé szorítsák. Az állam, így okolja meg ez álláspontját Moufang, megvédi a földbirtokot, a jelzálog által teljes biztosítékot nyújt a hitelezőnek tőkájéhez és kamataihoz és a kereskedelmi törvényszék útján gyorsan lebonyolítja a kereskedelem peres ügyeit. Ha védelmet nyújt a vagyron és birtok különféle nemeinek, miért ne védelmezze

meg ép úgy a munka jogait? Ha vannak polgári törvények, kereskedelmi törvények, tengerhajózási törvények, akkor az igazság és jogegyenlőség megkívánja, hogy legyenek munkatörvények is, melyek a mester, segéd és tanuló, a munkaadó és alkalmazottai közti viszonyt szabályozzák. Az állam, miként nagy összeget költ vasúti és egyéb vállalatokra, méltányos dolog, hogy a munkások termelő szövetkezeteit is támogassa.

Ugyanebből az iskolából kerültek ki később Hitze, Lösewitz gróf, Ratzinger, Hertling gróf, Mgr Pieper és még sokan.

Itt most különösen a Ketteler iskolájának két tagjáról akarunk csak megemlékezni, akik annak elveit és eszméit átvitték Ausztriába s ott nekik tudományos alapot adtak. E két férfiú a protestáns Rudolf Meyer és a protestánsból katolikussá lett Freiherr von Vogelsang. Ők vetették meg alapjait annak a mozgalomnak, melyből Lueger ügyes agitációja később megalkotta az Ausztriában hatalmas keresztény szociális pártot, melynek összes tendenciáival ugyan nem tudunk egyetérteni, de egyet el kell ismernünk, a szociális evolúció tekintetében jelentékeny haladást indított meg. Meyer kiválóan iskolázott nemzetgazdász volt, aki Rodbertus szociálpolitikai csoportjához tartozott. Miután oly bátor volt, hogy Bismarck politikáját egyik művében (*Politische Gründe und die Corruption in Deutschland* 1877.) hevesen támadta, kénytelen volt Németországból távozni és Ausztriában megtelepedni.

Szociálpolitikai nézeteit R. Meyer »*Zur Emanzipation des vierten Standes*« (1882.) című munkájában fejtegette rendszeresen. Ebben először is az általános választójog hívének vallja magát, azok oknál fogva, mert ebben látja egyedüli lehetőségét annak, hogy a

korunk követelményeinek megfelelő szociálpolitikai reformokat keresztül is lehessen vinni.

A Rodbertus által sürgetett reformokon kívül, melyek a bérminimum és munkaidőmaximum megállapítását, az ipari termelésnek az állam részéről való szabályozását és államilag szervezett termelőraktárakat szorgalmazznak, Meyer még különösen a kisbirtoknak állami védelmét, a homestead-intézményt követeli. A földbirtok Meyer szerint egészen más természetű, mint a tőkevagyon; a nemzeti föld azoké a családoké, melyek a nemzetet alkotják s azért ha ez kozmopolita tőkés birtokába megy át, a nemzet proletarizálódik és különösen az amerikai versennyel szemben földművelésünk tönkremegy.

E tekintetben nagy hibát követnek el a konzervatívok is, akik földbirtokukat tisztán tőkének tekintik és elfeledték, hogy minden földbirtok — s fokozottabb módon a nagybirtok — szociális kötelezettségekkel van egybekapcsolva már eredeténél, a foglalásnál fogva és egész történeti múltjánál fogva is.

De mégis az osztrák keresztény szociális nemzetgazdasági és szociálpolitikai mozgalom fejlődésére a legnagyobb befolyással bírt Karl von Vogelsang.

Ez a jeles szociálpolitikai publicista 1818-ban született Liegnitzben, hol atyja — ki a meckienburgi arisztokrácia ivadéka volt — akkor mint porosz tiszt állomásozott. Vogelsang a jogi tanulmányokat elvégezván, porosz állami szolgálatba lépett, de az 1848. évi események arra készítették, hogy hivataláról lemondva, atyai birtokára visszavonuljon. Azonban két év múlva elhagyta ősi szűkebb hazáját, Berlinbe jött, ahol Kettelerrel, az akkori sz, hedvigi préposttal ismerkedett meg, később Münchenben Görres és Phillips társaságába került s ezekkel a fenkölt gondolkozása férfiakkal való összeköttetés

nagy hatással volt nemesen érző lelkére. 1864-ben Ausztriába tette át lakását, egy ideig Magyarországon Pozsonyban is lakott, hol a szociálpolitikai irányú *Recht* című lapot szerkesztette, később Bécsben a Vaterland szerkesztésében vett jelentékeny részt és 1875-ben megalapította az «*Österreichische Monatschrift für christliche Staatsreform*» című folyóiratát, mely utóbb a «*Monatschrift für christliche Sozialreform*» nevet vette föl s jelenleg egy zürichi kiadó cég tulajdonába ment át, két neves svájci szociálpolitikusnak, dr. Decurtins és dr. J. Beck freiburgi egyetemi tanárnak vezetése alatt.

Vogelsang önálló művet nem adott ki, szociálpolitikai rendszerét és eszméit vezércikkekben és értekezésekben fejtette ki, melyeket halála után dr. Wiard Klopp szisztematikus rendbe foglalt össze.¹ Nyugodt, higgadt stílusa, mély tekintete, határozott állásfoglalása ma is élvezetessé teszi olvasásukat. Vogelsang szociálpolitikai eszméinek történelembölcseleti alapot ad, ami azoknak maradandó értéket biztosít.

A keresztény társadalmi rend ideálját Vogelsang szerint a középkori társadalom iparkodott megvalósítani. Ennek alapeszméje szerint senki sem volt abszolút birtokosa tulajdonának, mert a föld Istené, mindenki csak Isten hűbérese és sáfárja. S ez után az alap gondolat után folytatódott az egész társadalom tagolása a császártól lefelé a jobbagyig. A földbirtok e szerint eszmei tekintetben közös birtok volt, melynek hasznélvezete ugyan különböző módon volt felosztva, de ehhez voltak arányosítva a szociális köteleességek is. Ezt az alap gondolatot

¹ Die sozialen Lehren des Fr. Karl von Vogelsang zusammengestellt von Dr. Wiard Klopp, St.-Polten 1894.

foglalta magában a németrómai császárság és a keresztény királyság eszméje s ha nem is sikerült elérni, de azért mint cél az emberek előtt lebegett.

Ezt az eszmét döntötte meg az a fejedelmi abszolútizmus, mely XIV. Lajos ismeretes mondásában: *»l'état c'est moi«* nyert leghatározottabb módon kifejezést. Ezzel a régi keresztény társadalmi rend föl lett forgatva s ebből a felforgatásból következett az 1789-iki francia forradalom, mely a pogány római jog felélesztésével a korlátlan és felelősségnélküli birtoklás elvét emelte megint érvényre. A földbirtok, ipar és kereskedelem korlátlan szabadságának proklamálásával a társadalmi tagoltság, az osztályoknak egybekapcsolása megszűnt s az így atomizált egyedek egymás ellen való küzdelemre voltak utalva. Ennek az anarchisztikus állapotnak a terméke a szociáldemokrácia, mely a régi közös birtoklásnak egy torzképét állítja oda az ő lehetetlen kollektivistá eszméjével. Ennek a modern forradalomnak az oka lényegében ugyanaz, mint ami volt a francia forradalomé. Ez utóbbi azért vett föl oly erőszakos és romboló alakot, mert az akkori idő reformgondolatait visszaszorították azok, akik a korrumpált és elavult társadalmi intézményeket sérthetetlen és megváltozhatatlan isteni rendnek tekintették. A szükséges reformok elmulasztása hozzá létre mindig a forradalmakat.

A fölforgató forradalmi szocializmussal szemben akarja azért Vogelsang a rekonstruáló, reformáló keresztény szociálpolitikai rendszert felállítani. Ez szerinte az igazi szocializmus. Mert nagyon téves dolog a szocializmus név alá a földosztó, vallásellenes, nemzetközi irányú tendenciákat egybefoglalni. Hisz szószármazásilag e név: *szocializmus* tulajdonkép a társadalmi rend eszméjét fejezi ki.

A szocializmusnak az ellentéte az önző individualizmus. «*In Wahrheit ist der Name Sozialist ein Ehrenname*».

A keresztény etika elveinek érvényesítése által kívánja tehát Vogelsang azokat a törvényhozási reformokat, melyek a munkásosztály és kisbirtokosok védelmére szolgálnak, az iparosok testületi szellemét biztosítják, a tőke- és munkauzsora visszaéléseit megszüntetik, a munkabért szabályozzák stb.

Amint e programmból látszik, Vogelsang távol állott minden reakciós törekvéstől, melyről őt annyiszor vádolták, hanem a progresszív irány győzelméért sokkal többet tett, mint azok, akik egy hamis liberalizmus köpenyegébe bújva, tulajdonkép csak az embernyuzó kapitalizmus dicshimnuszát zengedezték.

Az ő progresszivitása nem volt olyan természetű, mely a múlt hagyományait sutba dobja, hanem a történeti fokozatos, de biztos fejlődés alapján kívánt előre haladni.

III. FEJEZET.

A keresztény szociális mozgalom francia földön.

A klasszikus nemzetgazdasági iskola, melynek dogmáit a francia forradalom magáévá tette és törvényhozásilag szankcionálta, amennyiben pl. az iparosok egyesüléseit a legszigorúbb módon megtiltotta, Franciaországban is csakhamar megteremtette a munkásnyomort és ennek kapcsán a munkáskérdés itt is akuttá vált. És tényleg már a múlt század harmincas éveiben voltak nemzetgazdászok, akik ép úgy mint Carlyle Angolországban, arra a meggyőződésre jutottak, hogy az a kizárólagosan materialisztikus felfogás, melyet A. Smith és Ricardo a nemzetgazda-

ságba belevitt, a munkásosztály s vele a polgári szabadság végveszedelmét, a rabszolgaságnak újból való feltámadását jelenti.

Ha ezeket a nemzetgazdászokat olvassuk — mondja Droz — az ember azt gondolná, hogy nem a termékek vannak az emberek kedvéért, hanem az emberek a termelés kévéért. Amihez Villeneuve-Bargemont az ő keresztény nemzetgazdaságtanában (*Economic politique chrétienne Paris 1834.*) azt fűzi hozzá, hogy annak az angol nemzetgazdasági iskolának az a nagy hibája, hogy sokkal inkább a javak termelésének mesterségét tanította, mintsem a termékek helyes elosztását s ennél fogva ahelyett, hogy a szükségét enyhítette volna, inkább nevelte és terjesztette. Mert a társadalomnak nemcsak az a feladata, hogy javakat termeljen, hanem sokkal inkább az, hogy az emberek közt a jólétet és erkölcsi öntudatot általánosítsa. Ezt pedig az angol iskola nem éri el az ő elveivel és tantételeivel; az industrializmus által átalakított társadalmat csak a kereszténység képes újjászervezni.¹

Bár a keresztény szocializmus szót nem használja — hisz egyáltalán ebben az időben jött Leroux által a szocializmus szó is csak használatba — az a gondolat, melynek V. Bargemont kifejezést ad, nem más, mint az az eszme, amit később keresztény szocializmus neve alatt egybefoglaltak t. i. a nemzetgazdaságnak visszadni keresztény etikai alapját, melyet a materialisztikus nézőpontok teljesen ledöntöttek.

Ugyanabban az időben egy másik belga nemzetgazdász, de Coux egyik kurzusának bevezetésében ezt mondja: «A katholicizmus az ő gyakorlati követ-

¹ Villeneuve-Bargemont, *Économic politique chrétienne* 30 és 82. I. L. M. Eblé, *Les écoles catholiques d'économic politique et sociale en France*. Paris 1905.

kezményeiben a nemzetgazdaságnak oly bámulatos rendszerét foglalja magában, melyhez hasonlót a világ még nem látott! «De Coux körül csoportosult aztán egy egész csoport francia író és politikus, köztük Lamennais, Montalambert és Lacordaire, szóval az *Avenir* csoportja. Kár, hogy ezt Lamennaisnek bár geniális, de inkább tagadó és romboló irányú szelleme dominálta, mely kellő nemzetgazdasági ismeretek híján inkább a szociális doktrinérség mezejébe csapott át. Lamennais az ő csaknem forradalmi lehelletű könyvében — *Paroles d'un croyant* — mely egy év alatt öt kiadást ért meg, mint egy Antonius Cézár teteménél lazító hangon ecsetelte az akkori társadalom vérző sebeit, de gyógyszer ajánlani nem tudott. Ehhez hiányzott neki a kellő higgadság és nyugodt megfontolás. Ellenben Montalambert szent Erzsébet élettörténetében, egy a mély vallásos érzületől ihletett szociális hősnőt mutat be nekünk s ezért őt bátran tekinthetjük a katolikus szociális irány előfutárának. Franciaországban a keresztény szociális név helyett inkább a *socialisme catholique* vagy *catholicisme social* elnevezést szeretik használni.

Ezzel a mozgalommal szemben meglehetősen outsider Fr. Huet, ki »*de regne social da christianisme*» (Paris, 1855.) című művében a francia forradalom és az ő liberalizmusa föltétlen hívének, de emellett az individualizmus ellenségének mondja magát. Az igazi keresztény társadalom, úgy véli, csak 1789. évben valósult meg. Csakis az ő egyoldalú idealizmusa irathatta vele azt, hogy a forradalom szentsége az, ami ma az egész keresztény világban a szegényeket felsegíti és az elnyomottakat felszabadítja. A francia forradalom nemzetgazdasági elveiről és tantételeiről ezt épenséggel nem lehet mondani. Az ő doktriner liberalizmusa ellenkezőleg a pauperizmusra és a munka rabszolgá-

ságára vezetett. A szocializmusra és nevezetesen a kereszténység szociális hivatására nézve azonban vannak Huetnek is egészséges eszméi, melyeket említés nélkül hagyni nem akarok. Itt az ideje — úgy mond — hogy a hamis utópiák és a múlt terméketlen utánczatai helyébe valahára az igazi, spiritualista, vallásos, a keresztény szocializmus lépjen. S ugyan miben áll ez a keresztény szocializmus? A szocializmus Huet szerint nem egyéb, mint a szociális igazságok összefoglalata, olyan rendszer, amely megszenteli a közös birtokot és a magánbirtokot, a szolidaritást és a szabadságot. Az individualizmus csak az egyént nézi, a kommunizmus csak a társadalmat; a szocializmus a társadalmi rend e két elemét egybekapcsolja. Csakis a szocializmus veszi egyformán figyelembe a szabadság, egyenlőség, testvériség hármasságát mindegyik elemét. A szocializmus nem emeli fél a szabadságot az egyenlőség és testvériség rovására (az individualizmus eljárása) és nem ülteti az egyenlőséget és testvériséget a szabadság romjaira (a kommunizmus eljárása), hanem mind a hármat isteni harmóniába foglalja össze.¹ Természetes, hogy Huet a szocializmus alatt egészen mást értett, mint ahogy később e szó jelentősége kialakult.

Le Play szociális elméletei.

Egészen más álláspontot foglalt el a francia forradalom eszméivel szemben az elmúlt század egyik legkiválóbb nemzetgazdásza Fred. Le Play, nem mintha ő nem lett volna a haladás barátja, hanem mivel ő, mint Európa szociális viszonyainak egyik legalaposabb ismerője, egészen tisztában volt a francia forra-

¹ I. m. 63. 1. Eblé i. m. 33. 1.

dalom által forgalomba hozott eszmék antiszociális természetéről. Ez oknál fogva beszél ő ellenforradalomról, ami nála nem azt jelenti, mintha a forradalom előtti abszolutizmust dédelgetné, ellenkezőleg ő a forradalomban ép ennek az abszolutizmusnak az örökösét látja és azért kívánja fokozatos reformok által a társadalmi fejlődésbe a szociális elemet belevinni. Le Play egész módszere és rendszere magában felöleli azt, amit rendszeren a keresztény szocializmus fogalmához kötünk, bár ő maga ezt a szót nem is használta. Hogy eszméit és tanítását jól megértjük, nem tekinthetünk el attól a miliőtől, melyben élt s azért rövid élettörténetét kívánom előrebocsátani. Le Play 1806. év április 11-én született Honfleur mellett Normandia egy kis falujában La Riviéreből. Atyját korán elvesztvén, még mint gyermek Párizsba jutott rokonaihoz, de néhány év múlva megint szülőföldre került és Honfleurban végezte középiskoláit. 1825-ben az école polytechnique-re került, honnan 1827-ben bányászati főiskolára ment. Mint ez iskola növendéke 1829-ben tanulmányutat tett a Hartz-hegységbe s már ez alkalommal elárulta azt, hogy hajlamai mire destinálták. Metallurgikus és ásványtani tanulmányai mellett soha sem szűnt meg érdeklődni a munkások és egyáltalán az ország szociális viszonyai iránt. Ez az érdeklődés követte őt azután egész életén át. Kevéssel a júliusi forradalom kitörése előtt hamuzsírral való experimentálásnál szerencsétlenül járt, úgy hogy másfél évig munkaképtelenné vált. Ekkor tette föl magában, hogy évenként hat hónapot uton tölt ásványtani és szociális tanulmányok céljából. Mintegy húsz éven keresztül Európa legkülönbözőbb államaiban fordult meg, Biskájától kezdve az Uralig volt alkalmazva mint bányamérnök és mindenütt a legintimebb összekötte-

tésben állott munkásaival. Többi között megfordult Magyarországon is, itt a selmeci bányát és az ottani munkásviszonyokat tanulmányozta. Oroszországban mint Demidoff herceg uráli bányáinak igazgatója 45.000 munkás volt alattvalója. És ő ezeket a munkásokat nem tartotta pusztá gépembereknek, velük családi ügyeiről elbeszélgetett, közülök egyiket-másikat lakására bizalmas beszélgetésre, vagy ebédre meghitt, szóval ő nemcsak szociális viszonyaikat, hanem lelki életüket, pszichológiájukat tanulmányozta, akár Biskajában, akár Castiliában, akár a Szajna partján, akár Németországban vagy Northumberlandban, akár a Kárpátokban, akár az Uralban tartózkodott. S azért bizony mondhatjuk, hogy olyan alapos ismerője a munkáséletnek és munkásléleknek még nem akadt, mint Le Play s nem volt még nálánál hivatottabb a munkás természetrajzána a megírására. Az európai munkásokról írt könyve öt vasos kötet (*Ouvriers Européens Paris 1855*), mely különben II. kiadást is ért, még egy félszázad múlva sern avult el, sőt a történelem kutatója, kit az emberi psziché soha el nem hervadó megnyilatkozásai érdekelnek, ebben olyan érdekes adatokat talál mindenkoron, amelyeket semmiféle archívumok meg nem őriztek.

Az ő módszerének jellemzésére csak egy-két szemelvényt akarok itt közölni.

Northumberlandben egyszer egy derék angol munkást hívott meg ebédre, kitől a vasolvasztás csínját-bínját akarta megtudni. Vendége az egész ebéd alatt kedvetlen, hallgatólag volt. Le Play azt gondolta, hogy angol szokás szerint azt várja, hogy felköszöntse s másnap ivott is egészségére. Nem használt; angolja kedvetlen, hallgatólag maradt akkor is; hanem végre fölémelte poharát és ünnepélyesen mondta: The queen!

— vagyis: éljen a királynő! Akkor vette magát észre Le Play, hogy neki, mint jövevénynek lett volna kötelessége, az uralkodóról megemlékeznie s hogy vendégét e megható szokás mellőzésével bántotta meg. Harmadik ebédkor ő éltette a királynőt s attól fogva embere fölvidult, beszédes, bizalmas lett s akár tűzbe ment volna érte. «E két szóból, mely az érzelmek s eszmék egész sorát kifejezte, értettem meg a régi Angolország egyik fő társadalmi erejét.» Máskor meg tudni kívánta, mily alapon nyugszik Oroszországban az autonóm községi szervezet; e végre egy csoport muzsiktól kérdezte meg, miért tisztelik ők az öregeket? Egyik muzsik összekulcsolt kezét a falon függő szent kép felé emelte: «Azt hiszed, ó idegen, hogy a szent Oroszország gyermeke valaha lelke üdvösségét el akamá veszíteni azáltal, hogy engedetlen lenne atyja iránt?» — «Ez a felkiáltás tárta fel előttem az orosz alkotmány szellemét. Ebből értettem meg, mint áll fenn a közbéke, a mindenki által elfogadott erkölcsi fegyelem révén s mikép kormányozhatók egész rengeteg tartományok fegyveres erő nélkül.»

Az angol társadalom erkölcsi felsőségét Le Play mélyen átérezte. «Ámulva láttam, — írja az *Ouvriers Européens*-ben — hogy a családok, melyekkel baráti viszonyba jutottam, mindennapi dolgaikban is a tízparancsolatot követik s Istent tisztelik. Egy álló hónapig voltam meghitt érintkezésben egy gazdag, népes családdal s arról győződtem meg, hogy az isteni törvénynek nem csupán a másvilági jobblét reményében engedelmeskedtek, hanem ama meggyőződésből is, hogy az egyén jóléte, a fajok fennmaradása s a nemzetek boldogulása is a tízparancsolat s az abból eredő ősi szokások pontos megtartásán alapszik.¹ Gazdáim

¹ Le Play, A munkásviszonyok reformja. Ford. és bevezette Geöcze Sarolta, Budapest 1903. 7. 1. k.

anglikánok voltak; de később ugyanezen vallásos hitet találtam négy különböző felekezetű családnál: Glasgowban egy presbyterianusnál; Sheffieldben egy quakernél; Manchesterben egy katolikusnál s Walesben egy unitáriusnál. A dolgot eleinte nem értetem. Végre egy angol katolikus világosított fel, mondván, hogy ők a Szentírást rendesen olvassák... Nem ajánlhatom polgártársaimnak eléggé ama házi szokásokat, melyeket Angliában úgy a katolikusoknál, mint a protestánsoknál, Szászországban pedig úgy a katolikusoknál, mint a lutheránusoknál tapasztaltam.»

Még meglepőbb volt ránézve, amit Oroszországban tapasztalt. Az elmaradottnak és elnyomottnak tartott nép kebelében oly erkölcsi tökélet s oly társadalmi összhangot talált, mely előítéleteit teljesen eloszlatta; meggyőződött arról, hogy a társadalmi béke szempontjából a kormányforma nem határoz, csupán az erkölcsiség foka s a tízparancsolat megtartása.

Ezek az észrevételek eléggé jellemzik azt az alapossgot és bensőséget, mellyel Le Play megfigyeléseit tette. Szeme nem akadt meg a külsőségeken, hanem mindennek belső okát kereste.

Ezekkel a bő tapasztalatokkal felruházva Le Play egyszersmind kutatni kezdte a modern francia társadalom dekadenciájának okait s jelezni ama reformokat, melyek a gyógyításhoz vezetnek. Hogy Le Play milyen mélyen látott, azt bebizonyította már a februári napok (1848.) előtt is, midőn előre jelezte a bekövetkező forradalmat. A második császárság belső rothadása sem volt előtte titok s ha olvassuk a munkás viszonyok reformjáról írt munkáját, melynek első kiadása 1870. év márciusában, a második pedig ugyanannak az évnek májusában jelent meg, belátjuk, hogy Szedánt nem annyira a porosz fegyverek felsőbbisége,

hanem Franciaország züllött szociális viszonyai idézték elő.

Ezzel szemben kívánt ő reformokat, és hogy minő reformokat tartott szükségesnek, legjobban jellemzi e műve harmadik kiadásához írt előszava (1871.) és 1877. évben írt utóirata:

«Az erőszaknak 1789-ben kezdődött korszakával a francia nemzet a megállapodott kormányformák fel-forgatása által tett szert hírnévre. Az így keletkezett kormányok igen változatosak voltak; de valamennyi egy eredményre vezetett: a belső villongások szakadatlan nőttére. E tekintetben 1871. óta mi sem változott; s a nemzeti pusztulást megelőző ez a tünet ma jobban nyilvánul, mint bármikor. Tehát csak ismételnem kell azt, amit 1840. óta mondok s 1855. óta írok. Azt tanácsolom polgártársaimnak, hogy zabolázzák meg szenvedélyeiket s haragjukat, melyet a meghasonlás annyi oka után, az a hat katasztrófa keltett, melyek Paris utcáit 1830. óta francia vérrel áztatták. Hogy kikerüljünk az örvényből, melybe süllyedtünk, csak egyet kell megtennünk: nem szabad jobban meghasonlanunk, bárminő politikai formákat hozna magával az erőszak, vagy a józan ész; egysülünk kell a kormány körül, mely feladatául tűzi ki a béke ama három forrásának felújítását, melyet e könyvben jeleztünk, Isten, az atya s a nő tiszteletét.»¹

E reformok alapja pedig a tízparancsolathoz való visszatérés.

¹ A munkásviszonyok reformja. 136. I. V. ö. Le Play lettre au R. P. Lescœur: *La foi catholique et la réforme sociale* című könyv bevezetéseként: «Le mal actuel de la France se peint par un mot: *le regne de la discorde*. Les causes de ce mal se résument en une phrase: *les idées et les institutions qui ont toujours engendré la discorde sont préférées à celle s qui ont toujours donné la paix*. L. Fernand Auburtin, Frederic Le Play d'après lui-même. Vie-Méthode-Doctrine. Paris 1906. 262.1.

Az ember abban különbözik az állattól, hogy nem ösztön szerint cselekszik, hanem az akarat szabadságával. Ez előnye, de hátránya is lehet. És pedig azért, mert a rosszra való hajlandóság az eredeti bűn következményeként, gyermekkorától fogva jelentkezik nála, amint erről minden anya és nevelő tanúskodhatnak. Ennélfogva az embernek szüksége van valami felsőbb támaszra és segítségre, hogy a zülléstől és hanyatlástól óvakodhassék. Isten erről a tízparancsolatban gondoskodott, mely az ember szívébe kezdettől beoltott természeti erkölcsi törvényt precizírozza, mintegy kodifikálja. Ez az örökérvényű tízparancsolat — *le decalogue éternel*, így hívja Le Play Dupanloup püspök után — az egyedüli forrása minden társadalmi életnek, melyből számára jólét és béke fakad. A történelem legrégebb korától kezdve, így szól Le Play, azt látjuk, hogy azok a népek, melyek ezt a legfelsőbb törvényt követik, virágoznak és gyarapodnak, míg az e törvényt áthágók bűnhődnek és szenvednek s az ellene fellázadók tönkre mennek. Le Play kedvenc témája volt a különféle népek szentkönyveiből a tízparancsolat általánosságát igazolni.¹

A tízparancsolat elvetése az erkölcsi zülléssel a nemzeti hanyatlást hozza magával.

A tízparancsolat szociális fontosságát Le Play a következő tételekben világítja meg.

«A romlottság általában a vezető osztályoktól ered. Franciaországban XIV. Lajos és utódja, az erkölcsi törvény megszegésével, először a vezető osztályokat

** La Reformé en Europe et le salut en France (annexes piece I.) I. Auburtin, i. m. 152. j. A tízparancsolatról mondja azért megint: «La loi supreme de toutes les races et de tous les temps, celle qu'un socialiste révolutionnaire appelle le magnifique Symbole, celle qu'un illustre prelat a nominee plus récemment le decalogue éternel.» La Reformé sociale III. 650. l.

mételyezték meg; a műhelyek munkás személyzetét azután fokozatosan ezek bomlasztották szét. Az a durva konkubinatus, mely Paris műhelyeiben ma pusztít, egyenes leszármazottja a házasságtörésnek, melyet a versailles-i udvar országvilág színe előtt rendszeresített. De a romlottság olykor a műhelyek személyzetéből is fakadhat. Ez utóbbi esetben a bajt úgy a gazda, mint a munkások, terjeszthetik. De eredetének e többfélesége mellett a rossz egyetlen végső okára: az erkölcsi törvény megszegésére vezethető vissza.

Az erkölcsi törvény legjobb kifejezése Mózes tízparancsolata, úgy, amint azt az Evangélium kiegészíti; mert amely népek azt legjobban megtartják, azok élvezik a legnagyobb jólétet, állandóságot és összhangot. A termelő foglalkozásokban a tízparancsolat befolyása alatt kifejlődött gyakorlat alkotja mindennütt a munka legjobb szervezetét, azt, amelyet kiválólag nevezhetünk műhelybeli hagyományos szokásnak vagy egyszerűen hagyománynak. A kételkedők, kik a vallást háromszáz év óta visszautasították, a keresztény tanítás kitünőségének elismerésében általán megegyeztek. A mai tudósok megvetik; csakhogy ők oly tudomány nevében beszélnek, mely egyenesen azt hangoztatja, hogy sem az erkölccsel, sem a józan ésszel, sem az emberiség jólétével nem törődik.¹

Mindazok a nagy elvek, melyek a magán- és közéletet irányítják s amelyeket Le Play a *Constitution essentielle* elnevezés alatt egybefoglal, a tízparancsolatban explicite vagy implicite benfoglaltatnak. Csakhogy minden időnek és minden népnek a maga sajátos szükségletei vannak és pedig annál komplikáltabbak, minél fejlettebb az a nép. Azért ezeknek az alapelveknek az alkalmazása változik az idők és

¹ I. m. 147. 1.

helyek körülményei szerint, de nem oly elaszticitással, mely magukat az elveket leronthatná. Minden írott törvény csak annyiban igazságos és jótékony, sőt csak annyiban igazán törvény, amennyiben közeli vagy, távoli vonatkozásban van a tízparancsolattal.

De a tízparancsolatnak alapja, támasza és szankciója a vallás. A vallás az, ami a tízparancsolatot szabatosan meghatározza és alkalmazza a nyilvános kultuszintézmények által, az ennek a kultusznak végzésére rendelt szolgálói és az előírt szertartások által. Az embernek istenhez való e közvetlen viszonya nélkül családi és társadalmi élet nem létezhet. A vallás, így szól Le Play, az emberi társadalmakra minden időben, minden éghajlat alatt, minden fajnál ép oly jellemző, amily lényeges a táplálkozás, mely az ásványoknál nincs meg, a szerves világra. Az emberben csupán a fizikai szerveket látni meg, de azért az ember vallási szükségletét ignorálni ép oly következtelenség volna, mintha a zoológus a mehet úgy írná le, hogy a mézkesztítést elhallgatná. De hasonlítható e tévedés a vegyészéhez is, ki a növényt ásványi elemeire bontván föl, hiúnak nyilvánítja a botanikát, mely a növényország csodálatos jelenségeivel foglalkozik.¹

Minden nagy politikai nemzet vallásos volt. Az ó-korban Róma volt a vallásos népek típusa, a mai korban Angolország az. Nemkülönben az Egyesült-Államok is, ahol nincs ugyan államvallás, de ahol a közélet ünnepélyes nyilvánulásait vallásos momentumok nélkül elképzelni sem lehet.²

¹ Auburtin, i. m. 155. 1.

² V. o. Claudio Janet, les Etats Unis contemporains 4. ed. II. 1. «La triste maximé, que la loi est athée et doit têtre, qui, depuis 1789, a presque couramment inspire notre legislation, n'aurait pas pu être articillée en Amerique sans soulever une reprobation unanime. Le christianisme y est veritablement la religion nationale».

Az állam jóléte és fejlődése szempontjából szükséges a család etikai alapja. De Le Play figyelmeztet nem kerüli el az, hogy ez az etikai család a gazdasági viszonyok helyes rendezésének a függvénye.

A tulajdonra és annak szociál-erkölcsi jelentőségére nézve Le Play nézetei a következőkben foglalhatók össze:

A tulajdon s a tulajdonos-családok meddősége vagy termékenysége az örökösödési rendszereken fordul meg. A tulajdon az állami élet másik alapja. Eredetileg közös volt; de egyre szabadabbá s egyénibbé vált, vagy legalább ez a törekvése. A közös szervezetnek az a sarkalatos hibája, hogy az erősebbek s értelmesebbek többet dolgoznak a többinél, mégse keresnek többet; nem is oly jövedelmező, mint az egyéni tulajdon. De ha a szabad birtoklás elvét általán elismerik, annál szétágazóbbak a vélemények az örökösödésre nézve. Amidőn annak szabályozását az állam magának tartja fenn, módot nyer arra, hogy a társadalmat kényére gyúrja át, mert itt kivételesen a törvény fejleszti ki a szokást.

A birtokátszállás három alakja: a kényszerfenntartás, a kényszerosztály s a végrendelkezési szabadság. A kényszerfenntartás abból áll, hogy a családi vagyon csonkítatlanul a törvény által kijelölt, egyetlen örökösre száll, ki többnyire az elsőszülött fiú. Az ember természetes vágyában gyökerezik, melynél fogva művét állandósítani szeretné. A kormányok e rendszert sokszor elrendelték, hogy az állandó családok alakulásának kedvezzenek, ami néha sikerül is. De ha a birtokkal együtt az erkölcsi tulajdonságok is át nem szállnak, akkor az eredmény csak a vagyon és a vétek egyesülése lesz. A XVIII. századbeli jogászok, kik szemtanúi voltak az emez örökösödési rendszerrel élő nemesség kicsapongásainak, magát a rend-

szert ítelték el, mint arisztokratikust és igazságtalant, így helyettesítette azt a konvent a kényszerosztállyal, mely szerint valamennyi testvér egyenlően örököl. Ez Franciaországban azóta mély gyökeret vert s nagy pusztítást vitt véghez az erkölcsökben. Amint hogy a konvent a végre is alkotta, hogy a régi rendszerhez húzó apák tekintélyét s a családi hagyományokat tönkre tegye vele. Ám amikor a konvent a kényszerosztályról azt hitte, hogy a népnek használni, a nemeseknek ártani fog, csalódott.

Az egyenlő örökösödés mellett megvan a kényszerfenntartással együttjáró minden alkalmatlanság. Az apai tekintélyt s a tulajdonjogot ép úgy megtámadja, minthogy az apát a birtokával való szabad rendelkezési jogtól fosztja meg. A gyermekeket meg még inkább ösztönzi a henyéségre s bűnre, mert gazdag családoknál valamennyinek biztosítja a birtokhoz való jogot, melyet az elsőszülöttségi előjog csak egynek tartott fenn. De azonfelül egész sereg bajt hoz magával, melyek sajátjai. A családapa előre látja, hogy műve nem fogja túlélni, hogy az ipari vagy kereskedelmi vállalat, melyet alapított, halála után el fog kallódni; hogy a föld, melyet maga szántott, kótyavetyére kerül, hogy árában osztozkodhassanak. Nem ismeri már azt az édes, erősítő érzést, mely a költő bájos versét sugalmazta: «E fa árnyékaért dédunokáim áldani fogják majdán emlékemet»; mert az az árnyék valószínűleg idegeneknek fog enyhet adni, Mi történik tehát? Elcsügged és nem ültet. A nemzedékek erőfeszítésében immár semmi állandóság, semmi folytonosság. Amit egyik épít, annak a másik csak törmelékét kapja s mindent szüntelen újra kell kezdeni. Ez időszakos romlás elől nincs más menekvés, mint a házasság viszonylagos meddősége; amely rovság erkölcsi s nemzeti szempontból rosszabb a

bajnál. A hagyomány megszűnik; mert a halál, a családokat szétszórva, széttépi a kötelékeket, melyek azokat a földhöz kötötték. Nincs kezdeményezés; mert kiki atyai Örökségére számítva, ha gazdag, nem dolgozik, ha szegény, a kis örökségből valahogyan talán megél, de lemond a távoli vállalatokról, melyekkel vagyont szerezhetett volna. S nincs gyarmatosítás, mert hogy volna arra képes oly nép, mely sem nem szapora, sem kezdeményezési szellem s kitartás nincs benne.¹

Miként ebből látszik, Le Play elve az volt, megszüntetni azokat a gazdasági okokat, melyek a családok erkölcstelen meddőségével a nemzeti pusztulást vonják maguk után. S ez az igazi szociális, erkölcsös és progresszív gondolkozás, nem pedig az a neomalthuzianizmus, melynek néhány év előtt a mi közegészségügyi tanácsunk is hivatalból kifejezést adott. Az a vélemény, hogy a szaporodás mesterséges korlátozása a nemzeti jólétet és haladást gyarapítja, ellene van minden szociológiának és szociális tudománynak. És mivel nemcsak a mi közegészségi tanácsunk, hanem a szocialisták egy része is szimpatizál Malthus tanaival, én egy szocialista íróra akarok velük szemben hivatkozni. Achille Loria állítja fel azt a nagyon helyes tételt, hogy az a hajtó erő, mely a kulturális fejlődést előre mozgatja, főként a népesség gyarapodása. Ha a halásznép vagy vadásznép annyira elszaporodik, hogy ebből a keresetből nem tud megélni s máshol sem talál helyet, ahol ezzel a foglalkozással fenntarthatja magát, akkor kénytelen a marhatenyésztésre adni magát, ha már ez a szintén még nomád foglalkozás sem tudja táplálni, akkor a földművelésre adja magát s mikor ez sem elegendő, iparúzóvé válik.

¹ I. m. 35. l. k.

S így kell lenni a közegészségügy terén is. Ha lakásaink túltömöttek, abból nem az következik, hogy a gyarapodást meg kell állítani, hanem arra kell kényszeríteni a gyárosokat, földbirtokosokat, államot, városokat és községeket, hogy a népesség számának megfelelő egészséges lakóhelyekről gondoskodjanak. Ha ez nem történik, akkor vége minden haladásnak. Olyan ez a malthuzianus tan, mintha valaki azt mondaná, mivel a fiú nő, a ruha pedig marad ami volt, a fiúból le kell vágni és gyalulni annyit, hogy ruhájában elférjen.

A társadalmaknak jellemző vonásukat a család szervezete adja meg. E szervezetnek Le Play szerint három főtípusa van: a patriarkális, a nem-állandó s a törzsökös család. A hely, az erkölcs s a törvények befolyása hol egyiket, hol másikat fejleszti uralkodóvá.

A közös tulajdonnak a patriarkális család felel meg, mely ma is, miként Ábrahám korában, sátor alatt él; a korlátlan atyai tekintély uralma alatt az isteni törvényhez és hagyományos szokásokhoz híven ragaszkodik; boldogulását ez s a bőséges legelő biztosítja. A házas fiak atyjuk sátrában maradnak, kinek hatalma szinte korlátlan. A tulajdon, némi ingóság kivételével, közös. Az egyéni tulajdon kifejlődésével legott átalakul a család is s az örökösödés rendje szerint majd nem-állandó, majd állandó jelleget ölt.

A nem-állandó család a kényszerosztály eredménye. A szülők vagyonában, azok halála után, a gyermekek egyenlően osztoznak; a birtokot pénzzé teszik, melyből a maga részét ki-ki elvévén, a család, mint az oldott kéve, felbomlik. Tagjai, ahelyett, hogy a közös tűzhely köré csoportosulnának, szét-szóródnak s magának mindegyik külön-külön tűz-

helyet igyekszik szerezni. Az ily állapotot a hagyomány megvetése, a változás kedvelése, az újságon való kapkodás s a szünetlen költözködés jellemzi.

A patriarkális család nyugaton majdnem kivesszett. A nem-állandó család az egész társadalomnak nem-állandó jelleget kölcsönöz. Míg a törzsökös család, mely az örökös által képviselt hagyományos szellemnek ép úgy kedvez, mint elszakadt sarjai által az egyéni kezdeményezésnek, a két ellentétes irány túlzásait megelőzi s mindkettő előnyeit egyesíti.¹

A családi étellel összefügg a nő helyzete és tisztelete.

A nő helyzete mindenkor főtényezője volt a népek boldogulásának vagy hanyatlásának. Le Play szerint ereszbem ma az angolszász faj jár legelől, legalább a közép- és felsőosztályban.

A nő iránt való tisztelet kivesszése szintén egyik igen nyilvánvaló vonása a mai erkölcsnek. A házasságtörés, melyet a Louvrebem nyíltan először az utolsó Valois-k üztek, majd Versaillesben XIV. Lajos újított fel, utódja alatt a főnemesig s a pénzemberek, sőt még a tudományosan műveltek között is elterjedt, kik azzal hízelegtek maguknak, hogy példájukkal s tanításukkal Franciaországot reformálják. A nők pedig, míg azt az igazi befolyást, melyet részükre az erkölcsi tisztaság biztosít, elvesztették: a társadalmat a köz- és magánügyekbe való botrányos beavatkozással zavarták. Ennek a rendetlenségnek különös része volt a régi rendszer romlottságában s a forradalom tehetetlenségében. 1788-ban egy élesenlátó megfigyelő a reform egyik főakadálya gyanánt jelölte meg; napjainkban pedig még ártalmasabb jelleget öltött. Mikor az 1791. szept. 25-iki büntetőtörvény-

¹ I. m. 40. 1.

könyv művelt népnél legelőször mondotta ki elvileg, hogy a csábítás sem nem bűncelekmény, sem nem szerződészegés, az erkölcsök legott megromlottak. Ugyanakkor a direktórium rossz példája a metelyt oly osztályokba is behurcolta, melyek attól addig mentesek voltak. Azóta a baj, úgy a városokban, mint a vidéken egyre jobban elhatalmasodott. Az a gyöngédség, mely az angolszászoknál a nőnek, ha egyedül kénytelen a nyilvánosság előtt járni, tiszteletet s szükség esetén minden férfiú részéről oltalmat biztosít, a franciákból majdnem teljesen hiányzik. Sokszor durva tolakodás helyettesíti, mely némely erkölcsi rajzokhoz komikus jeleneteket szolgáltat s melyen a tisztességes emberek épen nem botránkoznak meg. Parisban e baj ma az összes művelt népeknél elért mérveket fölülmúlja; oly vonásokat vett föl, melyeket a világ Athén s Róma hanyatlása óta többé nem ismert; s annyira vérebe ment a népnek, hogy a házasságok egyre meddőbökké válnak s minden három születés közül egy fattyúra esik. Az egyenlőség szelleme a rosszban is nivellálta az összes osztályokat; míg a henyék egész sereg szeretőt tartanak ki, a munkás lemond a házasságról; s némely foglalkozási ágban az ágyaság mintegy a foglalkozáshoz tartozó gyakorlattá vált.¹

Amint a bemutatott szemelvényekből is kitűnik, Le Play különös tisztelettel nézett az angolszász faj államalkotásaira, intézményeire és jogszokásaira és a hagyománynak ama megbecsülésére, mely az angolt kiválókép jellemzi. Az angol mindig bizonyos büszkeséggel beszél az *Old merry England*-ről, ki beszél nálunk — mondja ő — a régi Francia-

¹ I. m. 275. 1. k.

országról? És nem tapasztaljuk-e mi is, hogy már divattá válik a régi Magyarországról csak úgy fitymálva beszélni. Az angolt a régiek tisztelete nem akadályozza meg a szociális haladásban, minket sem fog, ellenkezőleg akkor fogunk igazán a jövő számára dolgozni, úgy hogy a jövő megbecsüljön bennünket, ha mi nemzeti hagyományainkat nem vetjük el, hanem tovább fejlesztjük. Az angol államokban a konzervativizmus soha sem volt stagnálás, megállapodás, és a haladás nem volt szakadás és rombolás. Ez teszi az angolszász államalakulásokat erősekké, a latin népeknél pedig nem látjuk a múlt ereje és a jövő felé törtető törekvés nyugodt egyensúlyát. S ugyan nálunk?

Le Play nem csak irodalmilag és elméletileg volt tevékeny, hanem társadalmi téren is. Esméi propagálása végett már 1856. évben megalakította a *Société d'économie sociale* társulatot, mely a csendesebb időben csendesebben működött, azonban az 1870/1. évi események után erősebb akcióra volt szükség, amikor aztán az ő vezetése alatt megalakultak az »*Unions de la Paix sociale*« (a társadalmi béke egyesületei) név alatt még ma is főnnálló szervezetek. Ezeknek főfeladatuk:

a) az uralkodó téves gazdasági eszméket megcáfolni;

b) az atyai tekintély és a család állandóságát megerősíteni;

c) munkaadók és munkások között az együttérzést ápolni;

d) a takarékoság szellemének emelésével az önálló otthonra való törekvést előmozdítani;

e) a nőknek gyárakban való foglalkozását korlátozni és számukra az otthoni munkát szervezni.

f) a nőt a csábítás ellen védelmezni;

- g) a vasárnapi munkaszünetet követelni;
- h) a községi életet fejleszteni;
- i) a provinciális autonómiát föleleveníteni;
- k) a központi kormány teendőit meghatározni.

Le Play, ki 1882. évben bekövetkezett haláláig folyton tanult és tanított, szervezett és működött, az ő gondosan kidolgozott rendszerével kétségkívül erős alapot vetett meg a keresztényszociális tevékenységre. Mindazonáltal, hogy az a gyakorlati életbe átmenjen, kellett valami abból a modern gondolkozásból és a mai gazdasági viszonyokhoz teljesen alkalmazkodó szellemből, mely Ketteler működésében nyilvánult s amitől a francia katolikusok, kik ép úgy mint Le Play, a francia forradalommal szemben némileg elfogultak voltak, még kissé visszajedtek.

IV. FEJEZET

Ujabb fejlemények.

A keresztény szociális mozgalom Svájcban.

Ami Ketteler Németországnak, az volt Mermillod genfi bíborospüspök Svájc számára. Nagy feltűnést keltett az ő sainte-clotilde-i beszéde, melyet 1868. febr. 23-án mondott el s amelyben látnoki hévvel és lelkesedéssel ecsetelte a kor szociális visszasságait és az ebből fakadó szociális kötelességeket. A mi korunk, így szól az ékes beszédű főpap, aggódva látja a társadalmi állapotok egyenlőtlenségének borzalmat keltő problémáját. Az igazságot kereső szem minden mozgalmunk mögött a szociális kérdést látja, mint a mi küzdelmeink utolsó szavát. A táborok már egymással szembe néznek és mi kételkedve várjuk, vajjon

a világ nagy csatatérre változik-e vagy meglesz-e a békekötés szegény és gazdag között. Minő a munkásosztály helyzete? Milyen működést kell az egyháznak kifejtenie? Micsoda kötelességek harulnának e körülmények között a vagyonos osztályra?

Íme, ez a három kérdés az, melyre manap minden egyházi férfiúnak választ kell keresnie.

A munkásosztály mai mozgalma olyan, mint a hegytetőről lefelé zuhanó patak, mely magával ragadhat mindent és romhalmazokká változtathatja át mosolygó völgyeinket; de a katolikus egyháznak tisztes kötelessége szembeszállani ezzel az elemi erővel és emitt gátakat emelve, amott pedig csatornákat ásva, a zúgó és rohanó vizeket egy hatalmas termékenyítő folyóvá összefoglalni. Csakis az egyház hozhat áldástosztó működésével békét annyi gyűlölködés és egyenetlenkedés helyébe. De a felsőbb köröknek is kell közreműködniök erre a célra, ha pedig ellene *akarnának* állani ennek az áradatnak, az el fogja őket sodorni. A felsőbb osztályok első kötelessége az, hogy a jelenlegi helyzet közepette ne zárják be szemeiket, hanem hogy azt a keresztény igazság elvei világítása mellett tanulmányozzák. Azután pedig kötelességük jó példát adni az alsóbb osztályoknak, vagyis igazán és őszintén keresztényeknek kell lenniök. Ami minket megmenthet, az nem egy hígított és enervált kereszténység, hanem a hamisítatlan és élő kereszténység. Akinek a hivatása, hogy vezessen, annak nem szabad hamis ösvényeken járnia. Hogyan vethetik a munkásnak szemére azok, kik egész héten nem dolgoznak semmit, hogy hétfőn nem dolgozik? Durva szórakozásai miatt minő jogn feddik a munkást azok, akik az erkölcs telenség barbarizmusában gyönyörködnek? És miként róhatják föl bűnül a munkásnak azt a könnyelműségét, hogy korcsmákban keresetét elpazarolja

azok, akik divatos klubbjaikban egy éjszakán át feláldozzák családjuk jólétét és gyermekeik örökségét.

A második császárság elegáns és korrupt szalonjaiban ez a bátor, profétaszzerű beszéd nagy megbotránkozást keltett és Paris szalonjaiban a szocialista püspök szavait nem szívesen hallották.

Hasonló szellemben működött Belgiumban Doutreloux Liege (Lüttich) püspöke. Ő azon fáradozott, hogy a keresztény irányú szociális politikusok és nemzetgazdászok tudományos kongresszusokban tisztázzák a vitás kérdéseket és azután egységes gyakorlati akciókat fejtsenek ki. Az első ilyfajta kongresszust Liégeben (Lüttich) 1886. évben tartották meg. A vita fő tárgyat az képezte, minő befolyása legyen az államnak a munkásviszonyok kialakulásában. A francia és belga katolikusok egy része t. i. még nem tudott szabadulni az úgynevezett liberális felfogástól, melynél fogva az államnak nincs semmi köze a munkaadó és munkás közti viszonyhoz, melyet tisztán magánjogi természetűnek tekintett. Belgiumban ennek az irányzatnak fő képviselője Charles Périn löveni egyetemi tanár volt. A két szélsőség, t. i. az állami közömbösség és az állami omnipotencia közötti határvonalat az első liégei kongresszus alkalmával (1886.) nagyon szépen vonta meg Mermillod bíborospüspök. «Két veszedelemtől kell óvakodnunk — így szól — nem szabad visszatámasztanunk az állam védelmét azoknak az érdekében, akik rászorulnak, de másrészt el kell kerülnünk azt, hogy az államimádás (statolatría) hibájába essünk. Semmi okunk sincs arra, hogy az államimádásban Rousseau iskolájához szegődjünk, de nem fogadhatjuk el azt a semlegességi politikát sem, mely a közhatalomnak kötelességeit úgyszólván semmivé redukálja. Emlékszem, hogy Cavour egy alkalommal, midőn valamely külország házassági kodifikációjáról

volt szó, azt mondotta nekem: «Én ezt a törvényt sohasem fogadnám el, mert ez nem liberális törvény; minden liberális törvénynek a gyengébbet kell megvédelmeznie és ez a törvény semmi védelmet sem nyújt a nőnek». Manap pedig — így folytatja a püspök — a munkásnak ilyen értelemben vett liberális törvényre vagyis olyan intézkedésekre van szüksége, amelyek őt kiragadják abból az elszigeteltségből és gyűlöletes elhagyatottságból, amelybe jutott. Ennélfogva az állam nem mondhat le az ő szociális atyai kötelességeiről, az állam kötelességei és jogai nem szűnhetnek meg a gyár és műhely küszöbénél».¹

Franciaországban Le Play s az ő tanítványai, Albert de Mun gróf és Chambly Vicomte La Tour du Pin kezdeményezésére a szociális helyzet tanulmányozása és gyakorlati reformálása céljából keletkezett az *Union Catholique d'études sociales et économiques*. Ennek a társulatnak egy küldöttségét vezette Genf és Lausanne nagyfodományú püspöke XIII. Leó elé 1888. év február elsején, amely alkalommal egy programszerű beszédet intézett a pápához: «A modern törvénykezés (tudniillik az úgynevezett liberalizmusé) egyáltalán figyelembe se veszi az egyházi törvénykezés intézkedéseit, az evangéliumból merített elvek, melyeket az egyház doctorai s nevezetesen aquinói szent Tamás kifejtettek, teljesen elhomályosultak, a munkáról és tulajdonjogról szóló helyes fogalmak, nevezetesen az utóbbival járó kötelezettségek és az előbbivel járó jogosítványok teljes feledékenységbe merültek. A létért való küzdelem lévén jelenleg az emberi viszonylatok irányítója és a munka pusztá áruszámba menvén, a dolgozó nép léte az anyagi erő

¹ Nitti, Catholic Socialism, transl. from the 2d italian ed, by Mary Mackintosh. London 1895,

szabad működésének függvénye s így ez a munkásosztály oly helyzetbe jutott, mely a pogány rabszolgaságot idézi vissza. A tulajdonjog, melyet teljesen egoisztikus értelemben vesznek és elválasztanak azoktól a megfelelő kötelezettségektől, melyek egyensúlyozzák, olyan korlátlan természetűvé vált, aminő a pogány időkben volt. A termelés módja a munkauzsorát hozta létre. A baj oly mélyreható — mondja Mermillod — hogy csak minden pártok és érdekek felett álló tekintély hozhat gyógyulást. Azért fordulnak bizalommal a Szent Atyához, aki ismételten kijelentette, hogy az egyház nagy missziójához tartozik a szociális problémába világosságot hozni és a gyengét megvédelmezni s az elnyomottakat oltalmába venni.

A svájci keresztény szociális mozgalom további kifejlődésére és megszilárdulására azonban a legnagyobb befolyással volt Decurtins Gáspár, ki mint nemzetgazdász, államférfiú és szociális szervező hazája határain túlterjedő tevékenységet fejt ki s akinek mindennemű szociális körökben, ideszámítva a szociáldemokratákat is, teljes elismeréssel adóznak.

A felségesen szép, de kissé rideg Graubündennek, a grisonok hazájának szülötte első oktatását a dissztensitisi monostorban nyerte, onnan a heidelbergi egyetemre került, hol jogi és államtudományi tanulmányokat végzett. Hazájába visszatérve, csakhamar főbírónak (Landmman) választották meg s mint ilyen kiváló szociális képzettségéről és érzékéről akkor adott tanúságot, midőn Svájcban a liberálisnak nevezett gazdasági elvek befolyása alatt a kollektív birtoklás utolsó maradványát, a közlegelő jogát el akarták törölni. Decurtins ekkor szavának egész súlyát közbevetette és így sikerült neki megóvni ezt az ősi jogot, melytől sok kisgazdának ekszisztenciája füg-

gött. A magántulajdon mellett való közös birtoklás tényleg egyik alapelve a keresztény szociális gazdasági mozgalomnak, ily módon lehet mindkét birtoklási módnak előnyeit biztosítani és hátrányait elkerülni.

Decurtins egyik kiváló érdeme, hogy még a nyolcvanas években egy balesetbiztosító törvényjavaslatot nyújtott be és el is fogadtatott a svájci törvényhozó testülettel, sőt egyike volt az elsőknek, aki oly bérminimum megállapítását sürgette, mely nemcsak a munkás momentán életszükségeit veszi figyelembe, hanem tekintettel van azokra a veszedelmekre is, melyek a munkás életét és egészségét folyton fenyegetik és életerejét fogyasztják.

Decurtins, aki különben a katolikus párt vezérfőfia volt, gazdasági kérdésekben mindig a méltányosság és igazságosság szempontjából indult ki s ezzel szövetségeseinek megnyerte mindazokat, akik a szociális igazságosság követelte reformokra törekedtek. A azraui munkáskongresszuson a berni szociáldemokrata szervezetek nem akarták megengedni, hogy a katolikus munkásszervezetek szavazati joggal bírjanak. Decurtins bátor és tapintatos fellépése ezt az igazságtalanságot el tudta hárítani.

Decurtins az ő határozott, igazságos és tapintatos fellépésével meg is nyerte minden objektíve gondolkó szociálpolitikusnak rokonszenvét s ez, valamint az ő gyakorlati érzéke és nemzetgazdászati képzettsége volt nagy segítségére abban, hogy két, a szociálpolitikai fejlődés szempontjából nagyfontosságú intézményt életbe léptessen.

Az egyik — mely ugyan ez idő szerint még csak Svájcra szorítkozik — a munkástitkárságnak mint törvényesen elismert intézménynek létesítése. Mint magánintézmény ezek a munkástitkárságok másutt is jól működnek, de Svájcban a munkástitkárság

részben állami intézmény is. E hivatal tisztjeit a szakegyesületek választják, de a szövetségtanács fizeti őket, — miként újabban nálunk a betegsegélyző pénztárak tisztjeit — csakhogy a munkástikárság teendői sokkal szélesebb körben mozognak, amennyiben e hivatal egyrészt az iparfelügyelők teendőit kiegészíti és ellenőrzi, másrészt pedig a munkásnak minden jogi kérdésben felvilágosítással, tanáccsal és támogatással áll rendelkezésére.

A másik intézmény, melynek létrejötte Decurtins nevéhez fűződik, nemzetközi jelentőséggel bír, ez a törvényes munkásvédelem intézménye. A gondolat maga ugyan nem Decurtinsé, már több mint félszázada, hogy egy (1857.) elzászi gyáros, Legrand Dániel ezt az eszmét fölvetette, s annak érdekében Európa kormányaihoz fordult. Legrand memorandumában nemzetközi intézkedéseket kíván arra nézve, hogy 12 éven aluli gyermekeket ne lehessen gyári munkánál alkalmazni, az éjjeli munkát korlátozzák és a vasárnapi munkaszünetet behozzák s mindezeket a követelményeket erkölcsi és nemzetgazdasági motívumokkal indokolja. De abban az időben, midőn a kapitalizmus és manchesterizmus Európaszerte aranykorát élte, ezek a fejtegetések süket fülekre találtak s a memorandumot szép csendesen ad akta tették vagy a papírkosárban helyezték el. Tudományos körökben azonban ez a nagyon is egészséges eszme tovább élt, igaz, hogy egyelőre csak bizonyos akadémikus jelentőséggel.¹ A szociáldemokraták nemzetközi szövetsége (*Association internationale des travailleurs*) genfi gyűlésén szintén szót tett a nemzetközi törvényes munkásvédelem ügyét,

¹ Thiersch Der christliche Staat. 1875.— Lohmann Fabriksgesetze 1878.

persze oly módozatokkal és oly formában, amelyek az alapján üdvös reformnak megvalósítását inkább eltolták.

A kormányok és törvényhozások azonban abszolúte nem reagáltak erre az eszmére, míg csak a baseli Frey ezredesnek nem sikerült a svájci szövetség-tanáccsal elfogadtatni egy indítványt, mely a svájci kormányt utasítja, hogy az iparúzó államokkal összekötetésbe lépjen egy nemzetközi ipartörvény kidolgozása ügyében. Csak Ausztria és Olaszország kormánya mutatott ekkor némi hajlandóságot az eszme felkarolása iránt, részletesebb programot kívánván, mielőtt véglegesen döntenének, a többi kormányok, Németország példájára, azt válaszolták, hogy a munkaviszonyok szabályozása minden egyes állam saját ügye s hogy nemzetközi megállapodásokra nincs szükség, így a dolog egy időre megrekedt, de elfojtani és eltemetni nem lehetett többé.

A nemzetközi munkásvédelem egy igazán keresztény szociális eszme, annak a társadalmi békének egyik követelménye, melyet a keresztény gondolat kifejez s azért főként a keresztényszociális mozgalom irányítói voltak azok, akik ezt az eszmét a művelt világ különféle törvényhozó és társadalmi testületeiben újból és újból fölvetették. Franciaországban A. de Mun gróf hozta a francia parlament elé 1884. febr. 24-én, midőn Freppel püspök és más keresztény irányzatú képviselők aláírásával indítványt terjesztett be *aziránt*, hogy a kormány tegyen lépéseket abban az irányban, hogy nemzetközi törvénykezés intézkedjék arról, hogy minden állam védje meg a munkást s az ő nejét és gyermekeit a túlmunkával szemben, úgy, hogy a nemzeti ipar azért hátrányt ne szenvedjen. Valamikor — így szólt de Mun gróf — az egyház volt a minden nép által elismert békeközvetítő, a kicsinyek

es elnyomottak védelmezője. Manapság a dolgok változtak s a művelt országoknak feladata, hogy azt a védelmi tisztelet teljesítsék. Számos nemzetközi összefogást tartanak, hogy a háború törvényeit megállapítsák vagy hogy a nemzetközi postaforgalomra nézve hozzanak határozatokat, hát nem lehetne ilyen egyezményeket a munkaviszonyokra nézve is megteremteni? Hivatkozva Svájc példájára, felhívja de Mun a francia nemzetet, hogy ősei lovagias hagyományait követve, vegye kezébe a modern idők gyengéinek és elnyomottainak ügyét s indítsa meg ez ügyben a nemzetközi tárgyalásokat.

A nyolcvanas évek folyamán aztán még a zürichi munkásgyűlés (1883) a németországi szociálpolitikai egyesület (1885) és a német katolikusok nagygyűlése (1887) sürgette a vasárnapi munkaszünet nemzetközi szabályozását. De végre is a területileg kicsiny, de szociális téren előhaladott Svájcra háramlott a szép feladat, hogy ezt a nemzetközi intézményt megvalósítsa. A keresztény szociális és a radikális irány vezéremberei összefogtak és 1888. jún. 27-én Decurtins és Favon együttesen adtak be a svájci törvényhozó testülethez indítványt, melynek értelmében Európa kormányai felhívandók, hogy a nemzetközi munkásvédelem főbb pontjaira nézve kölcsönös megegyezésre jöjjenek s így a gyermek és női munka szabályozása, a vasárnapi munkaszünet és a munkaidő-maximum ügyét nemzetközileg intézzék el. Az indítványt egyhangúlag elfogadták.

A svájci szövetségtanács most már nem hiába fordult Európa kormányaihoz, sőt a német császár most annak az óhajnak adott kifejezést, hogy az előkészítő konferencia Berlinben üljön össze. Ez meg is történt 1890. évben. S bár vannak, akik azt mondják, hogy a berlini konferencia nem határozott semmit,

az mégis jelentékeny kezdeményező lépés volt és annak a ténynek a kifejezése, hogy a kormányok a nemzetközi munkavédelem gondolatától nem zárkózhatnak el. Igaz az, hogy hét év telttél bele, míg Zürichben a svájci munkásszövetség meghívására egy nemzetközi munkavédelmi kongresszus egybegyűlt, ahol ugyan nemcsak a kormányok megbízottai, hanem a munkás szervezetek kiküldöttei is résztvettek. Jelenleg ennek a nemzetközi szervezetnek a központja Svájc, ahol a kongresszusokat is kétévenként tartják meg. Ezeknek már volt több irányban eredményük, amennyiben határozataik mégis bírnak olyan erkölcsi súllyal, hogy a művelt világ kormányai és törvényhozó testületei kénytelenek azokat figyelembe venni. Egyik eredménye például ennek a nemzetközi intézménynek a fehér foszfor ipari alkalmazásának tilalma és a nők éjszakai munkájának törvényes korlátozása. Reméljük, hogy az 1910. évben Luganóban tartott kongresszusnak is meglesz az az eredménye, hogy a fazekas iparban a mérges ólomházak használatát törvényhozásilag fogják szabályozni.

Decurtins és a svájci keresztény szociális mozgalom hozta létre a freiburgi katolikus egyetemet is, melyen a keresztény szociális gazdaságtan kiváló vezéreberei tanítanak. (Weiss domonkos atya, Beck J. dr.) Freiburg lett aztán 1884. óta találkozó helye a keresztény szociális vezérebereknek, Decurtins mellett, Vogelsang, Lichtenstein herceg és még mások a vitás nemzetgazdasági és szociálpolitikai kérdések megbeszélésére itt találkoztak, memorandumokat és javaslatokat készítettek, melyeket Mermillod bíboros közvetítésével a római szentszékhez is juttattak és így indirekté előkészítették az utat XIII. Leó pápa nagyjelentőségű szociális köriratához.

Manning bíboros keresztény szociális működése.

A pápai epochalis körirat kibocsátását ezenkívül még az angolországi és északamerikai szociális fejlemények is provokálták, azért még az angolországi katolikusok szociális mozgalmának fejlődéséről kell itt megemlékeznünk. Ennek vezetője a nagynevű Manning bíboros volt. Nem foglalkozhatunk ugyan azzal, hogy ennek a gigászi és héroszi alaknak — aki előtt vallás és osztálykülönbség nélkül az egész angol társadalom meghajolt — egész nagy egyéniségét jellemezzük, csak az ő szociális működését és szociálpolitikai elveit kívánjuk röviden méltatni. Életrajzával csak néhány vonásban foglalkozunk, hogy ebben a keretben szociális működésének súlyát annál jobban megérthessük.

Henry Edward Manning 1808. évben született Totbridgeben Heresford countyban. Atyja, az angol bank kormányzója volt s negyven éven keresztül az angol parlament tagja. Az élénk felfogású fiú tanulmányait Harrowban és Oxfordban a Balliol collegeben végezte. Egyetemi kurzusa befejeztével a gyarmatügyi minisztériumban nyert alkalmazást. Azonban csakhamar otthagya a közélet pályáját. Visszatért Oxfordba és az anglikán klérusba vétette föl magát; mint ilyen praebendát nyert, mint szónok és publicista szép nevet vívott ki magának, 1840. chichesteri archidiakonus, 1842-ben pedig az oxfordi egyetem hitszónoka lett. 1851-ben a római katolikus egyházba térvén át, nemsokára fölvette az egyházi rend szentségét s mint a westminsteri egyházmegye tagja, 1860-ban a káptalan dékánja és apostoli protonotarius lón. Öt évvel később Wiseman kardiná-

lis utódja lett a westminsteri érseki székbén, 1875-ben IX. Pius pápa bíborossá tette meg, 1892. január 14-én halt meg, kísérve egész Angolország részvéte által.¹ Az ír kérdés volt az, ami Manning bíborost először a szociális kérdéssel szorosabb összeköttetésbe hozta. Mint az igazságosságot szerető és mindenben kereső férfiú Manning, felháborodással szemlélte azt az égbekiáltó gazdasági politikát, mely a zöld Erin gyermekeit földönfutókká tette s arra kényszerítette, hogy szép hazájukat odahagyva, az óceánokon túl, Amerikában és Ausztráliában keressenek új hazát. Két ember volt Angolországban, aki félretéve minden előítéletet és ultrasovinisztikus elfogultságot, bár mindkettő testestől-lelkestől angol volt, sőt talán ép azért igazi angol, az elnyomott ír nép védelmére kelt, Gladstone és Manning voltak ezek a férfiak. Westminster érseke látta, hogy az ír népet az ő gazdasági s a velejáró erkölcsi nyomorúságából csak a home rule (önkormányzat) tudja megmenteni. Ezért kelt társadalmi, szociálpolitikai és tisztán politikai kérdésekben az elnyomottak védelmére. Tudták is ezt az írek Vancouver-től New-Zeelandig. Volt neki külön tiszteletőrsége írekből, kik önként sorakoztak melléje, midőn a nyilvánosság előtt megjelent; ezek kalapjukon zöld szalagot, derekukon zöld övet viseltek s jelvényt hordtak, melyben a shamrock (a lóhere Írország nemzeti jelvénye) ölekezett Erin hárfájával. Temetésén 16.000 ír jelent meg testületileg s az *Irish catholic* halála után így ír róla: «most az ég-

¹ Abbé L. Lemire, *Le Cardinal Manning et son action sociale*. 2e Ed. Paris. 1894. — V. de Marolles, *Kardinal Manning*. Aut. Uebers. von Seb. Zeissner. Mainz 1910. — Purcell *Card. Manning*. 2. köt. — Fr. Pressensé. *Le Cardinal Manning*, 2e Ed. Paris 1896. Abbé H. Hemmer, *Vie der Cardinal Manning*. A. Beilesheim, H. E. Manning, *Cardinal Erzbischof von Westminster*. Mainz 1892.

ben van és szent Patrick mellett térdenállva könyörög érettünk, mert Irland atyja volt».¹

S az írek atyjából lett ő egyszersmind az angol munkások atyja. Az a sok ír, aki Angolországban keres munkát, volt az a csapat, mely neki a munkások szívéhez utat nyitott. Történt pedig ez valóban eklátáns módon a londoni dockmunkásoknak nagy sztrájkja alkalmával, mely 1889. évben kitört. Hogy az egész mozgalom lefolyását és Manning vezető motívumait megérthessük, tudnunk kell, hogy az angol dockmunkások különféle, rendes foglalkozás nélküli, munkát kereső egyénekből toborzódnak össze. Van köztük tönkrement mesterember, földműves, szöktött katona, foglalkozás nélküli pincér, sőt néha az intelligens körökből lefelé csuszamlott ekszisztencia is.

Ők maguk *the forlorn hope of the army of labour* — a munka hadseregének veszett reménye — névvel illetik magukat. A sztrájk előtt óránként átlag 4 pennyt kaptak (40 fillér), de volt nap, amikor csak egy-két órát dolgoztak. Főszérmük azonban az a munkásbörze volt, amelynek alája kellett magukat vetniök. A dockmunkásokat ugyanis nem az egyes társaságok szerződtették és alkalmazták, hanem közvetítők, akik aztán formális alkuba bocsátkoztak, hogy ki végez közöttük el aránylag kis bérért minél nagyobb munkát, ez a sweating sytem.

Régóta érezték ennek a lelketlen rendszernek nyomasztó voltát, de ez a szervezetlen, folyton fluktuáló tömeg nem tudott magán segíteni, legfőlebb keserves panaszokban és durva kifakadásokban váltotta ki elégedetlenségét. John Burns, akkor foglalkozására nézve mechanikus, ma Angolország munkaminisztere, éveken át agitált az elhagyatottak között,

¹ Lemire i. m. 101. 1.

szervezte, bátorította őket, míg végre a gázmunkások sikeres sztrájkmozgalma megadta az impulzust arra, hogy 1889. aug. 13-án háromszáz dockmunkás sztrájkba lépett, a sztrájkolók száma néhány nap alatt 60.000-re, később egy negyedmillióra nőtt.

A munkások követelései a következők voltak: óránként 5 penny díj, legalább négy órai elfoglaltság és a közvetítők mellőzése.

Se a munkaadók, se a munkások nem akartak engedni; ez utóbbiak a világ minden részéből kaptak segítséget — csak Ausztráliából 25.000 fontot küldtek nekik. A sztrájk maga a legnagyobb rendben, minden erőszak és ekszcesszus nélkül folyt le. Pénzt a munkások nem kaptak kézhez, hanem csak bonokat, melyekért ellátást nyertek a kijelölt helyeken. Részeses sztrájkoló nem fordult elő. De Britannia kereskedelme pangott, a világ minden részéből jövő hajók ott vesztegeltek a kikötőben rakományukkal. Szeptember közepéig több millió fontra rugó kára volt a kereskedelemnek. Sem a lordmayor, sem London anglikán érseke nem ment semmire sem békeközvetítésével. Ekkor Manning rászánta magát a nagy munkára, hisz atyja és egyik testvére valamikor egyik docktársaságnak elnöke volt, így tehát a dolog nem volt előtte idegen. Elment tehát Norwoodhoz, a dockok főfelügyelőjéhez, de eredmény nélkül. Azonban, midőn a hivatalból távozott, a munkások ezrei örömrivalgó ovációkkal fogadták az ősz kardinálist. Néhány napra rá John Burns megjelent a westminsteri érseki palotában, hogy a bíborossal a teendőkről értekezzen. Másnap az akkori munkásvezér így szólt erről a látogatásról a sztrájkolókhoz: «Először beszéltem életemben ezzel a fenséges öreg úrral. Mondhatom, az ő nyugodt és határozott lelkelete mélyen meghatott és én biztosíthatlak bennete-

ket, hogy ő nagyon érdeklődik ennek a sztrájknak kimenetele iránt és rokonszenvez a ti sorsotokkal. Ő előttem annak a reménynek adott kifejezést, hogy ti megmaradtok abban a nemes viselkedésben, melyet eddig tanúsítottatok. Én midőn lakását elhagytam, éreztem magamban, hogy több reményt és bátorságot merítettem ebből a látogatásból, mint soha életemben másnak szavaiból».

Manning megismételte közvetítő kísérleteit; a munkaadók végre beleegyeztek, hogy novembertől kezdve megadják az óránkénti 5 penny munkabért, addig azonban a régi feltételek maradnak. Manning a sztrájkvezetőket egy közeli kath. iskolába hívta össze. Itt előadta a békefeltételeket és mikor látta, hogy a vezetők nagy része habozik és nem akar a következményekről felelősséget vállalni, Manning így szólt hozzájuk: «Uraim, ha az én békeközvetítésemet visszautasítják, én magam fogok a sztrájkolókhöz beszélni. Köztük 25.000 az én lelki gyermekem és ők hallgatni fognak reám». Ez hatott, a megegyezés létrejött és szeptember 16-án a dockmunkások ismét munkába léptek.

Ezt a diadalt — melynél szebbet semmiféle impérátor vagy hadvezér ki nem vívott — Manning azokkal a keresztény szociálpolitikai elvekkel vívta meg, melyeknek egész életében rendíthetlen híve volt. A sztrájk kiegyenlítése körüli buzgólkodása miatt valaki Manningről azt mondta, hogy a szocializmussal tart. Midőn ezt a bíborosnak tudtára adták, azt feielte: «Ej, bizony én ezt nem is tudtam. Amit mások szocializmusnak mondanak, az előttem keresztény kötelesség».¹

A nép szeretete volt az, ami Manningot az ő szo-

¹ Lemire i, m. 114, 1.

ciális működésében vezette s ő mindenben az erkölcsi értéket kereste. Ez emelte fel az ő törekvéseit a mindennapi népboldogítók közönséges tirádái fölé. A nép erkölcsi javát jólététől elválaszthatatlannak gondolta, azért is küzdött oly állhatatosan, nem csak szóval és buzdítással, hanem nemes példájával az alkoholizmus ellen és a mértékletesség mellett; ő maga, hogy másoknak példát adjon, teljesen tartózkodó volt minden szeszes italtól.

A munkáskérdéssel sok beszédében és dolgozatában foglalkozik. Feltűnést keltett az az előadása, melyet 1874-ben Leedsben tartott, abban az időben, mikor még az orthodox (liberális) nemzetgazdasági iskola tételeit megdönthetetleneknek tartották. A liberális sajtó részéről heves támadásoknak is volt kitéve, de Manning ezzel nem törődött, hanem az igazság tudatában haladt előre útján. Azonkívül Manning levelezésben állott a művelt világ keresztény szociológusaival és e levelekben is sok érdekes kijelentéseit találjuk az ő magasztos szociáletikai felfogásának.

Mindezekben különös előszeretettel emlékezik meg a munka erkölcsi értékéről és ebből kifolyólag értékeli ő a dolgozó embert. A munka — így szól a leedszi konferencián — a gazdagság forrása. A tőke csak haszontalan szerszám, ha az ember szellemi és testi ereje nem váltja át értékké. A modern ipar minden vívmányának, minden fölfedezésnek, melyre századunk oly büszke, a kiinduló pontja a munka s azért a munka definícióját így adja meg: a munka szellemi és testi erőnknek hasznossá tétele a mi sajtát és felebarátunk javára. A szellemi erő kigondol és rendelkezik, a testi erő ezt végbeviszi, e két elemnek együttműködése által jön létre minden termelés s azért mindegyiket meg kell becsülni, A pogányság

a munkának ezt az értékét nem ismerte, de a kereszténység a munkát visszaállította istenakarta természetes méltóságába.» Ez a beszéd persze nem tetszett azoknak a füleknek, melyek eddig Adam Smith, Ricardo s Malthus szavaihoz voltak szokva. Gyönyörű szavakat írt erről a dologról Harmelhez, a val-de-boisi gyároshoz, aki gyárában a keresztény szociális elveket megvalósította s ott nevezetesen a hasznosztalékot is meghonosította, úgy hogy a munkásodból bizonyos tekintetben részvényesek lettek. «Felhasználom ezt a napot — így ír 1890. május 1-én kelt levelében — hogy a békés májusi munkásünnep alkalmából a katolikus munkáskörök minden tagját és vezetőiket szívből üdvözöljem. 1848. óta nem volt még oly határozottan egységes és állandó mozgalmunk, mint a munkásoké. Akkor a mozgalom politikai és forradalmi irányzatú volt, ma ipari és békés természetű. Az az itt-ott előforduló sajnálatos rendetlenség nem bélyegezheti meg azoknak a millióknak törekvéseit, kik a föld minden országában nyugodtan és tisztességesen védik igaizaikat. Mert nincs kétség, hogy okvetlenül kell valamit tenni aziránt, hogy a munka kellő megbecsülésben részesüljön és a munkaidőt korlátozzák, úgy hogy a munkás élete emberhez méltó és családjának hasznos legyen. Hisz eléggé tapasztaljuk azt, hogy a túl hosszú munkaidő és a bér bizonytalansága a mi nagy ipari központjainkban nemcsak a férfiakat, hanem a nőket is elvonja a családi élet kötelességeitől és a családi otthont úgyszólván lehetetlenné teszi.

Három dolog, az, — mondja tovább — amire szükségük van azoknak, kik a munka után élnek, hogy boldogok legyenek. Az első az Istenben való hit és az ő törvényei iránt való engedelmesség. A má-

sodik a munkaadó és munkás közti jó és szívélyes viszony. A harmadik pedig a munkabérek arányosítása a munka által létrehozott haszonnal, ami által munkaadó és munkás meggyőződik arról, hogy érdekeik azonosak és boldogulásuk egymásétól el nem választható».

A szociális tanulmányok előmozdítására Marseilleben 1890. évben egy új folyóirat keletkezett a «XX Siecle» név alatt, a szerkesztőség Manningnak is elküldte próbafüzetét, mire a bíboros a következő jelentőségteljes szavakkal válaszolt: «Minket eddig a túlhajtott individualizmus félrevezetett, de a jövő század meg fogja mutatni, hogy az emberi társadalom nagyobb és nemesebb minden individualizmusnál. Ezt a tanítást, melynek alapja a természet törvénye és a kereszténység, üres szófecsérlők és a kapitalisták szocializmusnak bélyegezték; de a jövő meg fogja mutatni egész világosan, hogy a világ szociális helyzete a munkán alapszik ... A modern (t. i. az úgynevezett klasszikus nemzetgazdasági iskola) ravasz és raffinált világreformátorainak korszaka lejárt. A huszadik század egészen a népé lesz és a keresztény élet elvei alapján az általános jólét megvalósítására törekszik».

A nép alatt Manning azt a dolgozó népet érti, melynek munkájából nő ki végeredményében egész haladásunk és civilizációnk s amelyet nem szabad a tőke önkényhatalmának védtelenül kiszolgáltatni. Mert a munka ugyan keresztény kötelesség, de ép azért a munkának meg vannak a maga jogai, ezt fejtegeti Manning a *(The dignity and the rights of labour)* (a munka méltósága és jogai) című iratában.

«A szociális béke nagy problémájának kulcsa — így ír Manning— a tőkének és munkának egymáshoz való viszonyát rendbe hozni. A munka a munkásnak

egész vagyona. Alapja az ő testi szervezetének ereje és jártassága, melyet az akarathból származó energia és a szellemi tehetségeiből fakadó ügyesség tesz tökéletessé. A munkát én eleven tőkének nevezném s ebben a mi angolszász őseink példáját követem, kik csordáikat és szolgálóikat eleven pénznek (*live money*) nevezték. A munkának, vagyis az eleven tőkének az a sajátossága van, hogy bárhová elhelyezhető s ennélfogva értékét mindenütt fönntartja s tulajdonképen a munka termeli a pénzt és teszi azt újból értékessé. A pénzt ellenben holt tőkének nevezem, mert minden ereje és hasznos volta a munkástól származik, aki által gyümölcsözővé lesz. Ennek a kétféle tőkének egymással összeköttetésben kell lennie, különben nincs semmi haladás.

Tőke és munka egy lovon nyargal — mondja Adam Smith. De ha két ember egy lovon nyargal, kell, hogy az egyik elül legyen, a másik hátul, mert egymás mellett nem férnek el. Tegyük fel, hogy a tőke ül elül, amennyiben már az elért sikert képviseli, mégis a hátul ülő munkának vele kezdet kell szorítania. Tőkének és munkának egymást keli támogatni, mert szám-talan kötelék egymáshoz fűzi.

A nemzetgazdaszat ugyan azt mondja, hogy a tőke és munka egymáshoz való viszonyát a kínálat és kereslet törvényei szabályozzák.» Manning azonban a liberális nemzetgazdaszatnak — melyet más helyen gyászos tudománynak (*dismal science*) nevez — eme tételével nem tud megbarátkozni. A gazdasági törvények — így folytatja — nem alkalmazhatók a munkás tevékenységére, mert a munka nem áru, nem olyan tárgy, melynek értékét a gazdasági törvények szabják meg, hanem emberi és szociális működés, mely erkölcsi következményeiben az egyént és a családot érinti.

Hamis felfogásnak mondja azt, hogy a munkás segíthet magán a sztrájk által — ezt is a liberális nemzetgazdaság állította fel — mert ebben a küzdelemben a munkás rendszerint a gyengébb fél. Az eleven tőkének mindennap ennie kell, a holt tőke alhatik nyugodtan, az várhat. Az sem áll, hogy a munkás maga választhatja munkaadóját s hogy szabadon egyezkedhet, mert akárhányszor a szükség kényszeríti a munkást akár arra is, hogy a zsarolóhoz szegődjék be.

Szóval a szabad munkaszerződés mellett mindig a munkaadók a korlátlan urak s innen van, hogy ezt a rendszert annyira dicsérik az érdekeltek és minden békeközvetítést és egy harmadik, pártatlan félnek beavatkozását visszautasítják. Ők azt mondják, hogy a munka szabályozása a magunk és a mi alkalmazottaink magánügye. Én — így szól Manning — azt mondom, hogy nem az, mert a munka nem olyan árú, melyet a munkás elad és a munkaadó megvesz és a csereviszonyok nem egyformák, mert a szükséglet nem egyenlő mindkét félnél.

Jól tudom, hogy nehéz dolgot pengetek — így végzi be Manning fejtegetéseit — de azt hiszem, hogy nyugodt lélekkel és az igazságosság szeretetével kell velem szembe szállani és azzal a föltett szándékkal, hogy az anyagi érdekeket a második sorba kell állítani, az elsőbe pedig a munkás erkölcsi és családi életét. Azért én azt az elvet vallom, hogy ebbe a rendezésbe a törvényhozásnak bele kell szólnia. Hogyan és milyen mértékben? Ezt általánosságban eldönteni nehéz dolog.¹

Mindazonáltal a részletekre nézve, nevezetesen a

¹ Manning, *Miscellanies* II. 65. 101. 1. The Dignity and the Rights of Labour.

munkaidőre nézve is állít föl egyes pozitív tételeket. Minden munkára nézve ugyanazt a szabályzatot felállítani, ellenkezik a józan ésszel. Bányászoknál és más nehéz munkánál a 8 órasi munkaidőmaximum teljesen indokolt, könnyebb természetű munkánál azonban 10 órasi munkaidő nem látszik túlzottnak. Családanyáknak a házi otthonon kívül a nagy iparban való alkalmazását a nő családi kötelességeivel nem tartja összeegyeztethetőnek. Máskülönb pedig nők napi 8—10 órán túl nem volnának munkára alkalmazhatók. Gyermekeket pedig mindaddig nem szabad munkába állítani, míg nevelésük befejezve nincsen.

Manning, ki hazájában a munkásoknak a Trade-Unionokban való tömörülését és e tömörülésnek üdvös eredményeit látta, meg volt győződve arról, hogy a munka a tőkével szemben csak úgy tudja megtartani egyenrangúságát, ha szervezve van. A szakszervezetben látta a munkáskérdés gyakorlati megoldását s mintegy nemzeti büszkeséggel emlegette azt, hogy ez a szervezkedés az angol nép nemzeti tradícióihoz tartozik. Akármeddig megyünk vissza az angol-szász történelem folyamán — így szól Manning — mindig ott találjuk azokat a társulásokat, melyek náluk a céh (guild) név alatt léteztek. Ezeket a szervezeteket — így folytatja — melyek különben minden művelt népnél feltalálhatók s amelyek részint vallásos, részint kölcsönösen segélytnyújtó céllal bírtak, elsőrendű szociális szükségletnek kell tekintelnünk.

Hasonló értelemben írt a lüttichi kongresszushoz intézett levelében (1890), melyen agg kora miatt személyesen már nem jelenhetett meg. A munkásszervezetek — ezt füzi még hozzá — egyszersmind nagyban előmozdítják a társadalmi békét, amennyiben úgy a munkaadók, mint a munkások egyesülete-

ket alkothatnak és így a differenciákat kiegyenlíthetik.

Nagy örömmel üdvözölte ezért Decurtins törekvését egy nemzetközi munkásvédelmi intézmény létesítése iránt. «A legszerényebb munkásembernek is — így ír a svájci szociológushoz — ép úgy, mint a gazdag és művelt embernek, szüksége van egynéhány órára, melyben lelki életével foglalkozzék, különben géppé vagy teherhordó állattá alacsonyodik. És milyen lesz aztán az a nemzet, melyet ezek a lealacsonyított emberek alkotnak? Milyen lesz ott a családi, politikai és szociális élet? Ime, ide vezetett bennünket a túlhajtott individualizmus és az utolsó félszázad nemzetgazdaságtana». A munkásszervezetek szükségessége volta vezette őt arra, hogy a római szentszék előtt a munka lovagjainak (knights of labor) egyesületét védelmébe vegye. Ezek az egyesületek, melyek Amerikában alakultak, némely canadai püspök előtt aggodalmasaknak látszottak, minthogy részben titkos társulatok voltak és tagjaikat esküvel titoktartásra kötelezték. A püspökök ezért azokat holmi szabadkőműves egyesületeknek vélték és aggodalmaik eloszlatása végett Rómába fordultak tanácsért. Gibbons baltimorei bíboros érseken kívül főként Manning bíboros fejtette ki az apostoli szentszékhez intézett memorandumban a munkásszervezkedés gazdasági szükségességét és miután nagymesterük, Powderley az esküt kiküszöbölte, a római szentszék a nil renovandumot kimondotta, aminek folytán a munkások e társulatban lelkiismeretük megterhelése nélkül megmaradhattak.

Nagy érdeklődéssel követte Manning a nemzetközi békemozgalmat, s a békeliga alelnökségét szívesen elfogadta. Midőn e nagy főpap kiváló szociális érzékről és körültekintő tevékenységéről megemlékezünk,

mi sem tehetünk egyebet, minthogy Manning egy protestáns életírójának, Pressensé francia akadémikusnak szavait ismételjük, melyekkel a Manningról írt tanulmányát befejezi: «Midőn szemünk előtt áll a kimagasló alak, mely a komolyság és szeretet, az aszkétizmus és charitász összetételéből alakult ki, midőn ennek az embernek emlékezetét fölidézzük, aki a hatalmat csak azért szerette, hogy azt legnemesebb alkalmazásával megszentelje, egy szóra nyílik ajkunk egész önkénytelenül, amely szóval az ő egész életfolyását egybefoglalhatjuk: *Ecce sacerdos magnus*, — íme egy valóban papi lélek»..

XIII. Leó pápa körlevele után.

Olaszországban Perugia bíboros-érseke 1876. évben egy nagyjelentőségű körlevelet bocsátott ki ily cím alatt: «Az egyház és a művelődés».. Ebben a szociális kérdéssel is behatóan foglalkozik és a többi között ezeket mondja: «A modern nemzetgazdasági iskolák az embert csak többé-kevésbé értékes gépnek tekintik, aszerint, amint többet vagy kevesebbet termel. Innen van a megvetése minden erkölcsi szempontnak és innen van az a méltatlan visszaélés, melyet a szegénységgel és a gyengékkel üznek». Aki ezt írta, Gioachimo Pecci bíboros volt, ugyanaz, ki néhány év múlva XIII. Leó néven szent Péter székét elfoglalta.

Az a keresztény szociális mozgalom, mely Ketteler nyomdokain Németországban, Franciaországban, Svájcban, Angolországban és az Egyesült-Államokban megindult, arra készítette a nagy pápát, ki egy alkalommal Kettelert az ő nagy elődjének nevezte, hogy egy a világ összes katolikusaihoz intézett körlevelében a munkások helyzetére vonatkozó teen-

dőkben követendő elveket leszögezze és így az itt-ott felmerült vitáknak véget vetve, egységes eljárást inauguraljon. Ez a *Rerum novarum* enciklika 1891. évi május 15-éről keltezve ezentúl a keresztény szociális elméletek összefoglalása és a gyakorlati működés útmutatója lett és nemcsak a katolikusoknál, hanem protestánsoknál is messze körültekintő szemléletével és minden végletet kerülő tapintatosságával teljes elismerésre tett szert.

Azt mondhatjuk, a nagy pápa e körlevelével a keresztény szociális mozgalomnak új korszaka következett be; eddig az alapvetés nagy munkáját kellett végezni, sok próbálgatás és fáradság kíséretében, most már előttünk áll a leszűrődött kész terv, mely szerint tovább kell dolgozni.

A mi célunk tulajdonképen az volt előadásaink sorozatán a keresztény szociális gondolat evolúcióját, kialakulását fejtegetni. Most csak röviden rá akarunk mutatni ennek az eszmének a termékenységére és hogy úgy mondjam, néhány oldalhajtására.

A keresztény szociális mozgalom ma már átjárja az összes keresztény kultúrnépek gondolkozását és mindenütt, ahol ipari termelés van, megteremtette szervezeteit. A legtökéletesebb szervezkedés kétségkívül Németországban, Ketteler hazájában van. S ha a két centrum: München-Gladbach és Berlin között ama kérdésre nézve, hogy keresztény vagy kizárólag katolikus szakszervezeteket kell-e megalakítani, néha éles vitákat idézett elő, ez nem akadályozta meg egyik felet sem a további munkában. A kérdés, mint tudjuk, a római szentszék döntésével nyugvópontra jutott. A münchen-gladbachiak, kik a rajnai tartományban és Wesszfáliában, azoknak a komoly, meggyőződéses és elszánt katolikusoknak a szülőföldjén, oly hatalmas védőbástyát emeltek a

szociáldemokrácia pusztításainak megakadályozására, tovább haladhatnak azon az úton, melyen oly sok győzelemre segítettek a keresztény szociálpolitika zászlaját. S ha Berlinben szükségét érzik annak, hogy a minoritásban levő katolicizmus védelmére a szakszervezeteket is kizárólag mint katolikus szervezeteket kezeljék, ennek megvan a maga indokoltsága.

A keresztény szociális mozgalomnak tulajdonképeni központja azért mindig München-Gladbach, ez a gyorsan fejlődő wesztfáliai gyárváros. Itt van a német katolikusok népszövetségének a központja, amely egyszersmind a szociális mozgalom főirányítója, itt működtek és működnek a szociális elmélet és gyakorlat oly vezető férfiai, mint dr. Hitze, mons. Pieper és dr. Braun; itt van berendezve egy az egész világirodalmat átölelő szociális könyvtár; itt van a szociális kurzusoknak csaknem állandó iskolája, mely a külföld számára is mintaképpül szolgált.

A keresztény szociális mozgalomnak nagy propagandái különben a német katolikusoknak évi nagygyűlései, melyeket rendszerint a katolikus munkásoknak tízezrekre menő felvonulásai vezetnek be. Aki látott ilyen felvonulást akár Regensburgban, Strassburgban, Essenben, Kölnben, Augsburgban, az tudja csak megítélni, mily hatalmas szociális erő rejlik a katolicizmusban, ha szervezkedni tud.

Különben Ketteler tanítása és működése nemcsak Németország katolikusai előtt nyitott meg egészen új látókört s tárt föl előttük kötelességeket és teendőket, hanem, bár lassan, de mégis lépésről-lépésre hasonló tevékenységre serkentette Németország protestánsait is.

A német protestánsoknak eleintén nagyon tartható magatartását s a reakövetkező ébredést

a szociális feladatokkal szemben az 1909. évben Heilbronnban tartott evangélikus szociális kongresszuson Drews Pál hallei tanár adta elő igen világos módon. Az ő előadását követjük, midőn a német evangélikus-szociális mozgalom fejlődését röviden ismertetjük.

A proletariátus mozgalmával szemben — így szólt Drews — az egyház (t. i. a német evangélikus) nem tett semmit. A szociáldemokrácia már egy évtized óta agitált és támadta a pozitív keresztény hitet, senki se hederített feléje. Mayer Rudolf — kiről egy előző fejezetben emlékeztünk meg, mint a bécsi keresztényszociális mozgalom egyik megalapítójáról — az ő könyvében a negyedik rend felszabadításáról, erre nézve egy igen jellemző eseményt mond el. «Mikor én még fiatal és optimista voltam — így ír Mayer — meglátogattam Büchsel berlini general-superintendens urat, aki különben szoros értelemben vett földim s figyelmét a szociális veszedelemre és az egyháznak ezzel szemben való kötelességeire tereltem s egyszersmind utaltam a kath. papságnak a munkások ügye érdekében való dicséretes és követésre méltó munkálkodására. Lehet, hogy ez egy fiatal embertől egy élemedett korú egyházi méltósággal szemben meggondolatlan és tapintatlan eljárás volt. De akkor én még ilyen tekinteteket nem ismertem s különben azt vélem, hogy én kötelességemet teljesítettem, de azt is vélem, hogy Büchsel úr nem teljesítette kötelességét. Ő azt válaszolta nekem, hogy én reményekkel teli fiatal ember vagyok, csak dolgozzam tovább is, de használni nem fog semmit. Az általános összeomlásnak be kell következnie». Rudolf Todt protestáns lelkész még a hetvenes évek vége felé is azon panaszkodik az ő könyvében (*Der radikale deutsche Sozialismus und die Christ-*

liche Gesellschaft, 1878), hogy az egyházi sajtó egészen közönyösen megy el a szociális kérdés mellett. S miként a gyakorlatban működő lelkészek, úgy a teológikus tudomány is bezárja szemeit a kor nagy kérdése előtt. «Die Kirche, die bisher schlief, muss aktiv werden!» így zárja be szavait. Todt e könyvének vezető eszméje különben a következő: A nemzetgazdaságtan a szociális kérdés anatómiája, mely a társadalmi szervezet struktúrájával megismertet, a szocializmus ennek a szervezetnek a pathológiája, amely annak betegségeit írja le, az egyház pedig az a therapeutika, mely a gyógyító szereket előírja. Könyve élére Todt ezt a jelszót tette: «Aki a szociális kérdést meg akarja érteni, az tartsa maga előtt jobbkéz felől a nemzetgazdaságról szóló műveket, bal-kéz felől a tudományos szocializmus iratait, maga előtt pedig tartsa nyitva az evangéliumot.»¹

Todt példáján hevülve Stöcker berlini udvari prédikátor fejtett aztán ki agitációt a keresztény szociális mozgalom érdekében és ez hozta magával a németországi protestánsok melegebb érdeklődését a szociális kérdés iránt. Több mint húsz éve immár, hogy a német protestánsok évenként egy-egy városban összejönnek a szociális problémák megvitatására, ez az úgynevezett »*Evangelisch-sozialer Kongresse*«, melynek élén már évek sora óta a nagynevű berlini theol. tanár Harnack Adolf áll s amelyen kiváló államférfiak, nemzetgazdászok, sőt miniszterek is tevékeny részt vesznek.

Ezeknek a kongresszusoknak általános irányát legjobban jellemzik azok a bevezető beszédek, melyekkel az elnöklő Hamack azokat megnyitja. «Mi szociális kongresszuson vagyunk — így szól pl. az 1904. boroszlói

¹ Nitti i. m. 96.

kongresszus megnyitójában — ezzel először is azt jelezzük, hogy mi ellentétben azokkal, akik csak osztályérdekeket tartanak szem előtt, a társadalmat a maga egészében vesszük figyelembe, de másodsor azt is, hogy főként a szociális gyengék és elhagyatottak ügyével kívánunk foglalkozni. Ez a kongresszus ép az egész társadalmat kívánja a szükséges szociális reformoknak megnyerni, miután a szociális reformot általános nemzeti ügynek tekinti. Azért nevezzük magunkat evangélikus kongresszusnak, mert ha sok tekintetben együtt is haladunk a nép ama barátaival, kik a gazdasági kérdéseket csak a gazdasági téren kívánják tárgyalni, mi arról vagyunk meggyőződve, hogy minden nagyobb szociális kérdés etikai problémát rejt magában. A szociális érzés, elsősorban és alapjában testvéries érzés s ép azért az evangélium szelleme, a keresztény hit itt jelentékeny erő számába megy».

1905-ben a hannoveri kongresszuson Harnack ezeket mondja: «Mennyi gonosz és téves akarattal kell még küzdenünk a szociális kötelességek terén! A legújabb események megint arra tanítottak meg bennünket, hogy nem csupán a Manchester-elmélettel, a szociális nemtörődomség elméletével kell megküzdenünk, hanem egy kíméletlen érdekpolitikával, mely az erkölcs köpönyegébe rejtőzik. Ahány osztály, annyi érdek és annyiféle osztály- és érdekpolitika. A nagy itt semmit sem enged a kicsinynek. Azonban mégsem ez az önző akarat a fő ellenség, hanem a tunyaság, a közömbösség és nemtörődomség, a szellemi vakság és az a szűkkeblű kasztszellem, amelyhez mások nyomorának a gondolása hozzá nem férközik». Tovább azt mondja megint «Ha a mi kongresszusunk magát szociálisnak mondja, ezt nem kell abszolút értelemben venni. Mi tisztán tudatában vagyunk

annak, hogy ama törekvés mellett, mely az embereket társadalmilag közelebb hozni és az ellentéteket elsimítani akarja, teljesen jogosult az, amely az individuumot erősíteni, értékét és önállóságát kiemelni kívánja».

A münchen-gladbachi szervezkedés a külföldön is hódított. Franciaországban az *Action populaire* a szerve a keresztény szociális mozgalomnak. Ennek központja Rheimsban, a remek dómjáról és pezsgőgyártásáról híres királykoronázó városban van és pedig a jezsuiták házában. A rheimsi központ *Mouvement social* címen egy nemzetközi érdekű tudományos folyóiratot ad ki és évenként Franciaország valamely jelentékenyebb városában megtartja az úgynevezett szociális hetet, amely alkalommal szakférfiak vezetése mellett a szociális kérdés elméleti és gyakorlati témáit fejtegetik és így a szociális gondolkozást és szervezkedést mindig szélesebb körökbe viszik át.

Hasonló intézményeket találunk Belgiumban főként a flamandok számára. Ennek a mozgalomnak a központja Louvain (Löwen) katolikus egyeteme tudományos szempontból és a *boerenbond* (paraszt-egyesület) gyakorlati szempontból. Itt is megvan honosítva a szociális hét (*vlaamsche sociale Week*). Ugyanezt tették meg Hollandia katolikusai. Itt a mozgalomnak Leiden a központja, *de katholieke sociale Actie* néven az egész ország katolikusait szervezi. Van heti közlönye (*Kath. Sociaal Weekblad*). A mozgalom vezetői Aalberse és Mons. Nolens.

Olaszország és Spanyolország katolikusai sem maradnak hátra a keresztény szociális mozgalom tudományos és gyakorlati művelésében és terjesztésében. Toniolo a pisai egyetem jeles tanára, egyike a legkiválóbb keresztény szociológusoknak.

Végezetül még csak a keresztény szociális mozga-

lomnak egy kiváló fontosságú feladatára akarok utalni.

Ez a keresztény szociális működés a mezőgazdaság terén.

A szociáldemokrácia itt igazában ezidőszerint tehetetlen. Annál inkább kötelességünk itt tért foglalni, mielőtt a szociáldemokrácia oda tud férközni. A kezdőlépés itt is Németországé. Schorlemer-Alst báró kezdte a szervezést még 1862-ben. 1867-ben a kisebb csoportok egyesültek a *Wetsphälischer Bauern-Verein* (weszfáliai parasztegyesület) neve alatt. A munka nem volt könnyű. Schorlemer-Alst maga mondja el egy 1887-ben tartott jelentésében, mennyi nehézséggel kellett megküzdenie. Voltak, akik megütköztek a parasztegyesület elnevezésén. De Schorlemer-Alst azt mondta: «nem találok megfelelőbb nevet a mi törekvéseinknek, ez a név mindnyájunkra illik, kik a földből élünk, akár hercegek, akár napszamosok legyünk».¹ A nagybirtokosok szociális feladatát Schorlemer-Alst a német földművelőknek berlini kongresszusán 1880-ban fejtegeti.

«A nagybirtokosnak, mint jó kereszténynek nemcsak a nép között, hanem a néppel kell élnie. A mezei nagybirtok előttünk nem csupán hasznot hozó tőkebefektetés vagy nyaralási hely, ahová a városok tikkasztó melege elől menekülünk, hanem nekünk a néppel osztozkodnunk kell örömeiben és fájdalmaiban, így kell megtalálnunk azt a köteléket, mely nagy-, közép- és kisbirtokost egyesít.» Nem a gyámkodás illeti meg a nagybirtokost, hanem az ő magasabb intelligenciája által legyen vezető.

Vadászat és sport szép dolgok, de nem ezekben merül ki a nagybirtokos feladata.

¹ Nitti i. m. 190. 1.

Belgiumban a már említettem boerenbond működik hasonló értelemben. Ezt Mellaerts löweni kanonok létesítette, míg mint guori plébános. Ő botanikusból lett gazda s aztán a kisgazdák szervezője, Boerengildokat, vagyis parasztcéheket akart létesíteni.

A parasztok eleinte nem igen kaptak az eszmén. Azt mondták a műtrágya nem elég illatos, később a nagy uradalmak féltékenységével kellett megküzdenie. Szocialistának deklarálták és denúciálták fölöttes egyházi hatóságánál. De az eszme győzött s a flamand boerenbond ma 40.000 tagot hozott össze. Franciaországban hasonló irányban dolgozott Lemire abbé az úgynevezett terrianista mozgalom vezetője. «Az én kívánságom az, így fejti ki programját, hogy minden munkásnak legyen meg családi háza és kertje, mely le nem foglalható, adómentes és örökösödési adó alá nem esik».¹

Ugyanebből a gondolatból indult ki Madame Her vieu, aki Sedanban megalakította a munkáskertek intézményét, mellyel sok munkáscsaládnak egyszersmind felüdítő mellékkeresetet nyitott meg, amely intézmény a sedani mű (oeuvre de Sedan) név alatt nagy elterjedtségre tett szert.

Mennyi teendők volna nekünk e téren!

Németországban jártamban érdeklődni kezdtem az ottani földművesmunkások keresztény szociális szervekedése iránt. Az én mentorom azt mondta nekem, hogy biz e téren még nem történt sok, mert ez náluk, Németországban, nem elsőrendű kérdés. De ebben a tekintetben, így szólt tovább, mi önöktől, magyaroktól, mint elsősorban földművelő nemzetűl várjuk a kezdeményezést, hogy e pontban önöktől tanulhasunk.»

¹ Turmann, Catholicisme social, 133. 1.

Igaza van. De akkor ugyancsak lássunk hozzá egyesült erővel a szervezkedéshez. Ne kövessük azt a magyarokat és különösen a magyar katolikusokat nagyon is jellemző különválást és szétforgácsoló rendszert, hanem tanuljunk meg egy közös nagy eszme körül csoportosulva, a kisebb csoportok érdekei fölé emelkedve, közös nagy szervezetben egyesülni.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
<i>Előszó</i>	III
<i>Bevezetés</i>	1
<i>I. fejezet. Az angol keresztény szocialisták</i>	5
Carlyle Tamás.....	9
John Ruskin.....	21
Arnold Toynbee.....	30
<i>II. fejezet. A keresztény szociális mozgalom Német- földön</i>	37
Ketteler mainzi püspök.....	40
Ketteler nyomdokain.....	51
<i>III. fejezet. A keresztény szociális mozgalom Francia- országban</i>	57
Le Play szociális elméletei.....	60
<i>IV. fejezet. Újabb fejlemények. A keresztény szociális mozgalom Svájcban</i>	76
Manning bíboros keresztény szociális működése	86
XIII. Leó pápa körlevele után.....	98